

Exclusió residencial a Mallorca des de la perspectiva de gènere i interseccional

La veu de les dones

Isabel Nadal Amengual i Clara Ferragut Moranta (coords.)
Sara Bouza Bañobre i Paloma Martín Martín

Les dones en situació d'exclusió social i sense llar, invisibilitzades, sofreixen nivells més alts de violència, la qual sovint és causa però també conseqüència de la situació de carrer.

Exclusió residencial a Mallorca des de la perspectiva de gènere i interseccional

La veu de les dones

*Isabel Nadal Amengual i Clara Ferragut Moranta (coords.)
Sara Bouza Bañobre i Paloma Martín Martín*

Primera edició: febrer 2024

Fundació IRES i Observatori Social de les Illes Balears (OSIB-UIB)

IRES:

Avinguda Comte de Sallent, 11, 4t,
07003 Palma (Illes Balears)
<https://www.fundacioires.org/>

OSIB:

Ctra Valldemossa, km. 7,5
07122 Palma (Illes Balears)
<https://osib.uib.cat>

Equip supervisor: Aina Capellà Ripoll (IRES) i Fernanda Caro Blanco (OSIB-UIB)

Equip coordinador: Isabel Nadal Amengual (OSIB-UIB) i Clara Ferragut Moranta (IRES)

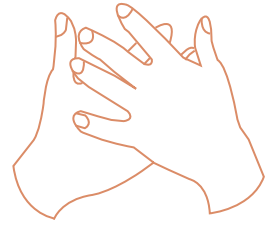
Autoria: Sara Bouza Bañobre, Clara Ferragut Moranta, Paloma Martín Martín i Isabel Nadal Amengual

Disseny i maquetació: Ana Sainz Quesada

Correcció Lingüística: Xesca Munar–Suscultura S. Microcoop.

No es permet la reproducció total d'aquest llibre ni de la coberta, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars.

© del text: **les autores**

AGRAÏMENTS

Aquesta recerca ha estat possible **gràcies a la col·laboració** de diferents persones, entitats i institucions. En primer lloc, volem agrair a **les dones que han cedit el seu temps i ens han explicat les seves històries**; són l'element central d'aquest estudi.

Gràcies per permetre'ns a nosaltres, investigadores —també dones—, conèixer tan de prop el vostre relat, endinsar-nos-hi per estudiar-lo, poder-lo conèixer millor i transmetre'l a la resta. No és fàcil narrar segons què de la vida i contar-ho a una persona que no coneixes de res. De veritat, moltes gràcies. Aquest estudi és tan nostre com vostre.

De nou, volem reconèixer i aplaudir la feina que porten a terme **els equips professionals que treballen amb les dones víctimes de violència masclista** i en situació d'exclusió residencial, que foren la peça angular de la primera fase de l'estudi que aquí continua. També heu estat essencials en aquesta segona fase, en què ens heu posat en contacte amb les dones a qui hem entrevistat.

Agraïm, també, la inestimable ajuda que constitueix el finançament per part de **l'Institut Balear de la Dona**, sense la qual l'estudi no seria avui una realitat. Hem pogut tenir un equip tècnic de recerca per al treball de camp, l'anàlisi de les dades i la redacció; com també hem cobert la maquetació i la correcció lingüística de l'informe.

Esperam que aquest estudi pugui servir per conèixer millor les realitats de les dones víctimes de violència a les Balears i que ajudi a encaminar-se cap a un món més habitable per a tothom.

Exclusió residencial a Mallorca des de la perspectiva de gènere i interseccional

La veu de les dones

1. Introducció i justificació	7
1.1. <i>Introducció: d'on partim</i>	8
1.2. <i>Justificació: algunes conclusions prèvies</i>	9
2. Estat de la qüestió	10
2.1. <i>Dades de l'exclusió residencial en femení a les Illes Balears</i>	10
2.2. <i>Literatura sobre la problemàtica</i>	18
3. Metodologia	23
3.1. <i>La importància de recollir la pròpia veu</i>	23
3.2. <i>Perfil de les participants</i>	25
3.3. <i>Categories d'anàlisi</i>	27
4. Anàlisi de resultats	29
4.1. <i>Violències a la infància, masclista i de gènere</i>	29
4.1.1. <i>Violència en la infància</i>	30
4.1.2. <i>Violències masclistes</i>	32
4.1.3. <i>Violència de gènere en el context de la parella o exparella</i>	33
4.2. <i>Formes d'exclusió residencial</i>	39
4.2.1. <i>Exclusió residencial: habitatge insegur i habitatge inadequat</i>	39
4.2.2. <i>Sensellarisme: sense sostre i sense habitatge</i>	41
4.3. <i>Factors de vulnerabilitat i desprotecció</i>	52
4.3.1. <i>L'impacte de la qüestió de gènere</i>	52
4.3.2. <i>Els factors de vulnerabilitat com a part de les trajectòries vitals</i>	57
4.4. <i>Estratègies de supervivència davant la violència i l'exclusió residencial</i>	65
4.4.1. <i>Recursos formals</i>	65
4.4.2. <i>Recursos informals</i>	79
5. Conclusions	86
6. Propostes de millora	93
7. Bibliografia	97

1. Introducció i justificació

1.1 Introducció: d'on partim

Aquest estudi és la segona part d'una primera aproximació a la comprensió i visibilització de la realitat de les dones en situació d'exclusió residencial a l'illa de Mallorca. N'iniciarem la primera fase l'any 2022, amb l'objectiu d'analitzar les veus de l'equip professional que treballa a recursos residencials i serveis d'atenció a les violències masclistes. Podeu trobar l'informe que constitueix aquesta primera fase, **"Una aproximació a la realitat de les dones en situació d'exclusió residencial a Mallorca: detecció de violències masclistes i identificació de barreres per a la intervenció" (2023)**, tant a la web de l'Observatori Social de les Illes Balears (OSIB-UIB) com a la web de la Fundació IRES. L'estudi adopta, des dels seus inicis, una perspectiva de gènere interseccional que explora els diferents eixos de desi-

gualtat i discriminació que afecten les persones que viuen aquesta realitat, lluny de conformar un col·lectiu uniforme. Sense limitar-se a la noció convencional de «sense sostre», l'exclusió residencial s'entén en aquest estudi com una àmplia gamma de situacions, des de viure a centres d'acollida per a dones víctimes de violència fins a viure a habitatges insegurs o inadequats. Amb una clara orientació de gènere, s'accentua la invisibilitat de les formes menys conegudes d'exclusió residencial, que situa principalment les dones en espais marginats de la societat, on les situacions de desigualtat es veuen exacerbades i l'exposició a la violència s'accentua. El context territorial de les Illes Balears, caracteritzat per l'habitatge com a bé de mercat, amb preus elevats i un mercat altament competitiu, emergeix com un factor crític que agreuja la situació de les dones.

Aquesta situació d'augment del preu de l'habitatge, amb un volum elevat de desnonaments, és un obstacle significatiu en el procés de recuperació de les dones, que s'evidencia, alhora, en la saturació dels serveis residencials existents. Molts d'aquests perden, fins i tot, la seva raó de ser quan les dones ja han superat el procés que havien de fer, però no tenen una sortida del recurs perquè no tenen alternativa habitacional entrevistada en profunditat a una mostra de dones en diferents situacions de sensellarisme i exclusió residencial i l'anàlisi de censos disponibles, la triangulació de dades proporciona una comprensió holística de les realitats que travessen les dones en relació a l'accés i el manteniment d'habitatge.

1.2 Justificació: algunes conclusions prèvies

La justificació de la necessitat d'aquest estudi es basa en l'experiència prèvia de la Fundació IRES, que ha identificat que les dones en exclusió residencial no accedeixen amb garanties als circuits existents, i es requereix una metodologia construïda des d'una perspectiva de gènere i interseccional. A més, s'observa una omissió en les polítiques públiques, amb l'absència de recursos específics i atenció a les dones que han patit violència i estan en situació d'exclusió residencial. La recerca pretén, així, no només identificar les situacions invisibilitzades, sinó també prevenir el sensellarisme femení i millorar la gestió de la situació amb una perspectiva integral. Les conclusions extretes de la primera fase de l'estudi sobre les violències masclistes, el sensellarisme i altres formes d'exclusió residencial a partir de l'experiència professional d'atenció, serveixen de punt de partida per estructurar aquesta segona fase. Se'n destaquen diversos punts claus:

1. Factors de desprotecció: s'identifiquen quatre factors principals de desprotecció per a les dones afectades; que són la trajectòria migratòria, les experiències de violència, la institucionalització durant la

infància i la manca de capital social.

2. Relació amb la violència masclista: les trajectòries vitals de les dones en situació d'exclusió residencial i sensellarisme estan marcades per experiències de violència.

3. Institucionalització en la infància: l'experiència d'institucionalització durant la infància esdevé un element clau que pot atrapar, cronificar i vulnerar les dones, i contribuir a una dependència cap als serveis públics.

4. Manca de capital social: la manca de xarxa i capital social emergeix com un factor crític. Les dones que no disposen d'una xarxa sòlida tenen dificultats per evitar l'exclusió residencial i el sensellarisme. És el factor de desprotecció transversal a les dones que atenen els recursos públics tant residencials com d'atenció a les violències.

5. Interseccionalitat i patologia dual: a més de la intersecció entre les violències masclistes i l'exclusió residencial, s'observa la presència significativa de consums i malestars mentals, i sovint en forma de patologia dual, és a dir, totes dues alhora. S'amplia, doncs, la

necessitat de parlar des d'una perspectiva interseccional.

6. Invisibilització del sensellarisme

femení: el sensellarisme i l'exclusió residencial en les dones és un fenomen clarament invisibilitzat, amb formats que són sovint imperceptibles per a l'administració pública i el tercer sector.

7. Dificultats específiques de les mares:

la maternitat agreuja les dificultats per a les dones en situació de sensellarisme i exclusió residencial, amb pèrdues de custòdia, estigma de «mala mare» i manca de suport.

8. Relació entre violència i exclusió

residencial: es destaca una relació clara entre la violència i l'exclusió residencial, amb un impacte bidireccional. La situació d'habitatge a Mallorca esdevé una barrera principal per a la recuperació de les dones afectades.

9. Propostes de millora: les propostes de millora se centren en la necessitat d'incloure el sensellarisme femení a les agendes polítiques, garantir l'accés a l'habitatge, adaptar els recursos des d'una perspectiva de gènere, i proporcionar suport i formació als professionals que treballen en aquest àmbit.

Aquestes conclusions posen de manifest la complexitat dels reptes a què les dones en situació d'exclusió residencial i sensellarismes'enfronten, i destaquen la importància d'una aproximació interseccional i de la col·laboració entre diferents àmbits i serveis per abordar aquesta problemàtica de manera integral.

Amb aquesta informació com a punt de partida, l'estudi que es presenta a continuació en representa la segona fase, que té com a finalitat:

- a) Aprofundir en el coneixement del sensellarisme i de l'exclusió residencial des de la perspectiva de gènere i interseccional.
- b) Identificar l'impacte de la situació de sensellarisme enfront de les diferents manifestacions de violències masclistes.
- c) Analitzar la concordança entre la perspectiva dels professionals (obtinguda a la fase I de l'estudi) i les experiències de les dones (resultats en aquest estudi).
- d) Incorporar la perspectiva de gènere i de violència contra les dones en els estudis de sensellarisme.

2. Estat de la qüestió

2.1. Dades de l'exclusió residencial en femení a les Illes Balears

Règims de tinença

Segons l'Oficina de l'Alt Comissariat de les Nacions Unides per als Drets Humans (ACNUDH) un habitatge adequat implica complir certes condicions, entre les quals destaca la seguretat de la tinença (no viure sota amenaça de desnonament). Si repassam breument la història, Espanya es va convertir a partir dels seixanta en un dels països de la Unió Europea amb una taxa més alta de propietat immobiliària (Blanco-Romero i Blázquez Salom, 2018). Actualment, amb un 78,2% de propietaris i propietàries, Espanya es posiciona per davant de quasi tots els altres estats europeus, on hi ha taxes de lloguer més altes i, per tant, les polítiques vers el lloguer són pràcticament absents a aquest país (Nadal et al., 2023). Val a dir que les Balears són una comunitat amb un volum més alt de lloguer que de propietat: quasi tretze punts per sobre del que marca el conjunt

estatal (més del 30% vs. la mitjana estatal, de 18,1%), i esdevé la comunitat autònoma amb menys propietat de l'habitatge. També s'ha de tenir en compte que entre 2011 i 2022, a conseqüència de la crisi econòmica del 2008, ha anat disminuint la proporció de propietat en el conjunt de l'estat espanyol (de 79,6% a 75,9%) i ha augmentat el lloguer (de 12,1% a 15,1%); unes tendències més acusades a la nostra comunitat autònoma, on el lloguer ha incrementat en 9 punts i la propietat ha disminuït en 6 punts (INE, 2023b).

A l'estat espanyol un 74,5% de les dones tenen la seva casa en propietat i un 15,7% de lloguer, mentre que per als homes representa un 77% i un 14,6%, respectivament (INE, 2023c). A la nostra comunitat, el volum de dones propietàries és del 58,2% (8 punts menys que el dels homes); i el 34,8% viu de lloguer (5,5 punts més que el dels homes) (IBESTAT, 2023).

També és important tenir present que, mentre el 80% de les persones que tenen la nacionalitat espanyola a l'Estat són propietàries de casa seva, el 52,4% de les estrangeres comunitàries i el 64,2% de les extracomunitàries tenen la seva casa en règim de lloguer (INE, 2023c). A més, a les Balears passa una cosa semblant, quan només el 19,8% de les persones en règim de lloguer són espanyoles i el 77,5% estrangeres (IBESTAT, 2023).

No es pot parlar de propietat i de lloguer sense fer esment als preus. Les Balears són un dels territoris de l'Estat amb un preu més elevat de l'habitatge, només després de Madrid, amb més de 3.000 € el m² i sent Palma la quarta capital de província més cara quant a la compra d'habitatge, per darrere de Donostia, Barcelona i Madrid (Registradores de España, 2023).

A les Balears, a més, hi ha moltes menys persones que poden contraure una hipoteca, a la qual destinen un 70% per la compra d'un habitatge (Domblás, 2023), amb quotes que superen els 1.000 euros mensuals enfront dels quasi 650 de mitjana espanyola, i destinen més proporció del salari a pagar la casa (Nadal et al., 2023).

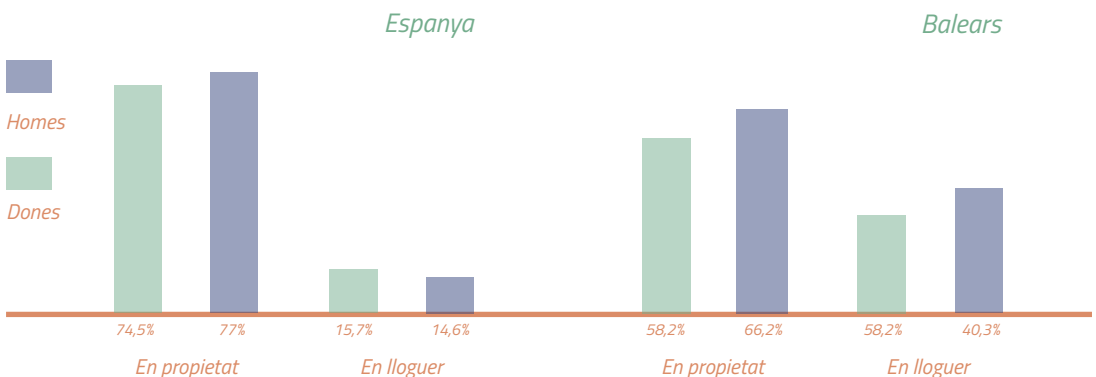
Passa el mateix amb el lloguer: les Balears són la comunitat autònoma, juntament amb Catalunya i Madrid, on el preu del lloguer és més elevat, i superen en més de 200 euros la mitjana espanyola (Índice Alquiler de Vivienda, 2020).

No s'ha d'oblidar que, segons el Cens de 2021 i a partir dels registres en el consum elèctric, a les Balears hi ha un 16,2% de cases buides; i a municipis com Costitx, Sencelles, Llubí, Sant Joan, Montuiri, Formentera, Algaida, Sant Joan de Labritja, Petra i Búger, se n'acumulen més del 35% (INE, 2023a).

Problemes relacionats amb l'habitatge

Tant a les Balears com al conjunt de l'Estat hi ha un volum gens menyspreable de població que pateix problemes d'habitatge o del entorn on viu, una situació que esdevé creixent des del 2017 i acumula percentatges més elevats a les Balears (Nadal et al., 2023).

Per començar, un 6,6% de la població espanyola viu en habitatges amb manca d'espai, i a les Balears el percentatge augmenta fins al 9,3%, sense oblidar que, a la nostra comunitat, hi ha un 7,9% del total de llars que són habitatges d'una habitació o sense habitacions. S'ha de

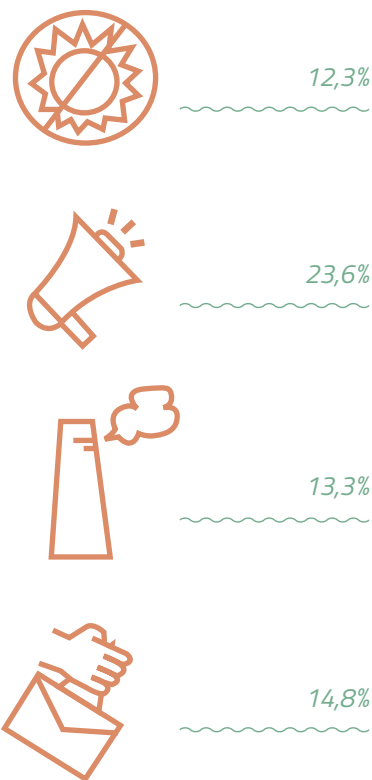

tenir en compte que en l'àmbit estatal, quan es tracta de persones estrangeres, el percentatge d'aquestes que viuen amb manca d'espai ascendeix fins a un 17,7% i afecta més les llars amb fills o filles dependents, amb dues o més persones adultes (9,9%) i monomarentals ¹/monoparentals (8,6%) (INE, 2023c).

Més dones que homes manifesten problemes relacionats amb l'habitatge a l'estat espanyol: mentre que això afecta el 37,3% dels homes, aquesta proporció és del 42% en les dones, és a dir; un 12,3% té escassa llum natural a casa; un 23,6%, sorolls; un 13,3%, contaminació i altres problemes ambientals; i un 14,8%, delinqüència i vandalisme a l'entorn (INE, 2020). A més, una major proporció de les cases que presenten aquests problemes són en règim de lloguer; un 44,4% enfront del 37,2% en règim de propietat (INE, 2020).

Les dificultats per accedir a l'habitatge a les Balears, amb un parc molt estès de lloguer turístic en detriment del convencional i preus molt alts —impagables per a una majoria si no s'hi destina un alt percentatge del salari mensual—, fan que s'acceptin males condicions de l'habitatge i s'assumeix, per desesperació, que no hi ha res millor i es legitima la precarietat habitacional.

D'altra banda, tot i que les diferències entre homes i dones són lleugeres, més dones que homes a les Balears presenten problemes per arribar a final de mes: un 49,8% (1,3 punts per sobre dels homes) manifesten arribar-hi amb dificultat (IBESTAT, 2023), en una comunitat autònoma on l'11,8% de la població (quasi 3 punts per sobre de la mitjana espanyola) té una despesa elevada en habitatge (INE, 2023c).

Cal tenir present que les llars monoparentals i monomarentals són les que manifesten tenir més problemes per arribar a final de mes: mentre que al voltant del 12% de les llars a Espanya compostes per una o dues persones sense fills o filles, com al voltant del 13% de les llars constituïdes per dues persones amb fills o filles arriben a final de mes amb dificultat, el volum de les llars amb fills i filles sostingudes per una sola persona es dispara fins al 20,3% (INE, 2023c).

De fet, a les Balears, les dones tenen més problemes que els homes per fer front a les despeses relacionades amb l'habitatge (un 19,5% enfront d'un 18,6% per als homes); menys capacitat per afrontar despeses

¹ S'ha optat per aquest terme al llarg del text en lloc de família monoparental femenina per emfatitzar-ne el significat.

imprevistes (un 37% enfront d'un 35,7%); i també més dificultats per mantenir la casa a una temperatura adient (un 15% enfront d'un 13,8%) (IBESTAT, 2023). Val a dir que, alhora, aquests percentatges —excepte en el cas de mantenir una temperatura adequada—, són més alts que a la resta de l'Estat i és molt destacable la diferència en les despeses vinculades a l'habitatge, on les Balears superen en 8 punts el percentatge del conjunt espanyol (INE, 2023c).

Finalment, és important recordar que les Balears són una de les comunitats autònomes amb més volum de desnonaments per cada 100.000 habitants (115,2), just darrere Múrcia (147,4), les Canàries (127,2), València (122,2) i Catalunya (121,1); i que es practiquen, especialment, als habitatges de lloguer (poc més del 80%) (Consejo General del Poder Judicial [CGPJ], 2023). Ara bé, les dades de desnonaments disponibles només reflecteixen la distribució territorial, però no disgreguen ni per sexe, ni per edat, ni per nacionalitat ni altres factors que serien interessants per tal de tenir la radiografia completa i comprendre aquesta realitat social.

19,5%
18,6%

37%
37,5%

15%
13,8%

Persones sense llar

A Espanya, segons la Encuesta sobre las Personas Sin Hogar de l'any 2022 que recull l'INE (2022), hi ha 28.552 persones en situació de sensellarisme; 21.900 de les quals són homes i 6.652 són dones, amb un volum superior de persones entre 45 i 64 anys. A les Balears, n'hi ha 535: un 59,6% són homes i un 40,4% són dones, i també una majoria de persones amb edats compreses entre els 45 i 64 anys (un 44,5%), tot i que també és remarcable el volum que componen les persones entre els 30 i els 44 anys (un 32,1%). És important remarcar que el 80,4%, a les Balears, té nacionalitat espanyola i només el 19,4% té nacionalitat estrangera, una característica que difereix d'Espanya, on aproximadament el 50% de les persones sense llar tenen nacionalitat espanyola i l'altre 50% estrangera. Destaca, a més, que a la nostra comunitat autònoma, de les persones amb nacionalitat estrangera, més del 50% són de la Unió Europea i al voltant del 25% són d'Àfrica i d'Amèrica (INE, 2022).

Si tornam a les dades nacionals (les disponibles per a aquesta matèria), una bona part de les persones sense llar assoleixen nivells d'estudis molt baixos: al voltant del 64% dels homes i de les dones els assoleix fins a la primera etapa de l'educació secundària; però també és rellevant que, aproximadament, el 17% dels homes i el 15% de les dones té formació secundària postobligatòria (batxillerat); i entorn del 17% dels homes i del 21% de les dones té estudis superiors; dels quals el 8% dels homes i el 12% de les dones té estudis universitaris. La immensa majoria està en atur; ara bé, mentre que menys del 4% dels homes treballa, quasi ho fa un 10,5% de les dones, amb feines de més de sis mesos (75,4%) i només al voltant del 30% sense qualificar, cosa que corrobora l'existència de treballadores pobres (INE, 2022). Així i tot, una part important no té cap font d'ingressos (un 31,2% dels homes i un 25,5% de les dones), i destaca el fet que les fonts d'ingressos entre homes i dones difereixen en les retribucions per la feina (un 11,2% de les dones tenen la feina com la seva principal font d'ingressos, quan només és del 5,3% en els homes); en la renda mínima d'inserció (RMI) (un 12,3% de les dones, el doble que els homes); i en demanar a la gent al carrer (només un 1,8% de les dones, enfront del 7% dels homes; tal vegada, aquesta dada pot ajudar a reflexionar en la manca de seguretat que sent una dona al carrer en contrast amb els homes.) (INE, 2022).

D'altra banda, quant als vincles de les persones sense llar, mentre que poc més del 20% dels homes té parella, el 40% de les dones en té; de fet, el doble de dones que d'homes estan casades (al voltant del 18%). A més, elles conviuen més amb la seva parella que ells: el 64,2% de les dones hi conviu, però només el 41,8% dels homes ho fa, cosa que pot ajudar a reflexionar sobre la conformació de parelles i l'opció de conviure amb elles per tal d'assegurar-se un sostre.

Un 72,2% de les dones tenen fills o filles, però el volum d'homes supera de molt poc el 40%; a més, el 44,4% de les dones que són mares conviu amb fills o filles, però només ho fa l'11,1% dels homes que són pares, unes xifres que reflecteixen la càrrega de les cures que estipulen els rols de gènere. Val a dir, en aquest sentit, que les persones sense llar passen la major part del dia soles (un 65,5% dels homes i un 46,8% de les dones), però s'hi troben enormes diferències de gènere pel que fa al fet de passar el dia acompanyades de la parella (un 28,5% de les dones, 18 punts més respecte dels homes); dels fills i filles (un 34,3% de les dones, més de 28 punts de diferència); d'altres familiars (un 13,4%; 7 punts de diferència respecte dels homes); i amb animals de

7,2%

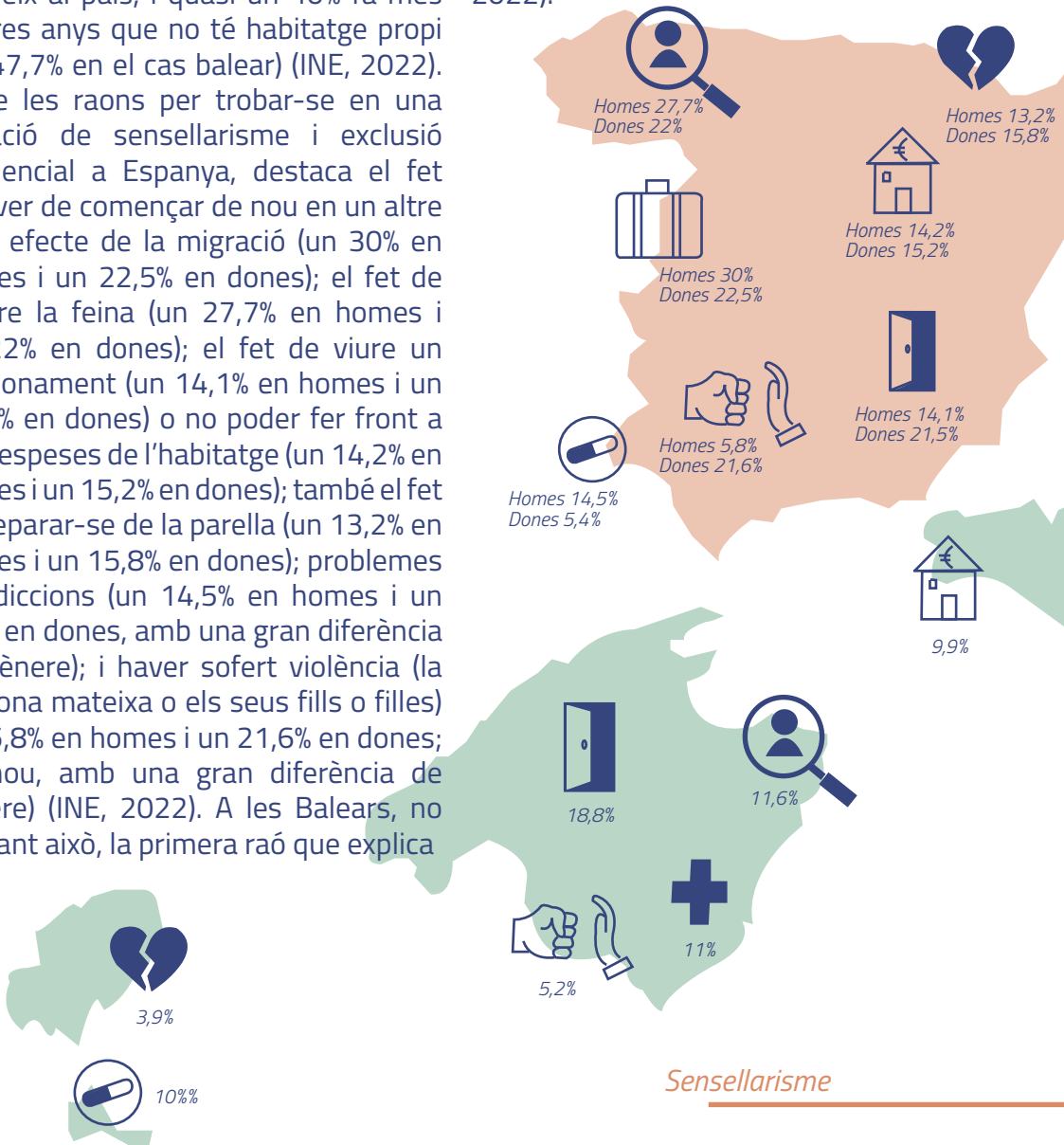

3,4%

companyia (un 7,2% de les dones enfront del 3,4% dels homes; una dada a tenir en compte pel que fa a les dificultats d'accedir a un habitatge amb animals) (INE, 2022). Pel que fa al nucli de convivència fins a la majoria d'edat, els percentatges entre homes i dones no difereixen gaire, però sí que és destacable que el 13% de les dones i el 7,7% dels homes (la meitat) va viure amb la seva mare fins als 18 anys; però només un 1,8% i un 1,4%, respectivament, va viure amb el seu pare. De nou, els rols de gènere en la cura són palpables i innegables. A més, un 43,3% dels homes i un 46,6% de les dones va viure fins als 18 a una llar amb manca de diners; el 36,8% i el 34,7%, respectivament, va viure la mort d'algú de la família; el 26,3% i el 27,8% va patir l'atur prolongat a la família; el 21,6% i el 19,5%, una malaltia greu, incapacitat o accident de pares i mares; el 21,8% i el 27,8% (amb més efecte a les dones) varen veure com els pares i les mares es barallaven i tenien conflictes greus, i el 25,5% de les dones (quasi 8 punts més que el dels homes) va patir el divorci i l'abandó d'un dels membres. D'aquest percentatge, el 24,4% (de nou, quasi 6 punts més que el dels homes) va experimentar violència familiar; el 21,9% d'homes i el 20,5% va tenir problemes d'alcoholisme o alguna persona de la família els va patir; i el 17,4% d'homes i el 21,8% de les dones va tenir conflictes greus amb alguna persona de la família (INE, 2022).

Per acabar de tenir la radiografia més o menys completa, amb les dades disponibles de les persones sense llar a l'estat espanyol i les Balears (quan les dades disponibles permeten aproximar-se a la realitat de les CCAA), és important tenir en compte que una majoria de les persones que no tenen llar, tant pel que fa a homes com pel que fa a dones, fa més de 5 anys que resideix al país, i quasi un 40% fa més de tres anys que no té habitatge propi (un 47,7% en el cas balear) (INE, 2022). Entre les raons per trobar-se en una situació de sensellarisme i exclusió residencial a Espanya, destaca el fet d'haver de començar de nou en un altre país, efecte de la migració (un 30% en homes i un 22,5% en dones); el fet de perdre la feina (un 27,7% en homes i un 22% en dones); el fet de viure un desnonament (un 14,1% en homes i un 21,5% en dones) o no poder fer front a les despeses de l'habitatge (un 14,2% en homes i un 15,2% en dones); també el fet de separar-se de la parella (un 13,2% en homes i un 15,8% en dones); problemes d'addiccions (un 14,5% en homes i un 5,4% en dones, amb una gran diferència de gènere); i haver sofert violència (la persona mateixa o els seus fills o filles) (un 5,8% en homes i un 21,6% en dones; de nou, amb una gran diferència de gènere) (INE, 2022). A les Balears, no obstant això, la primera raó que explica

el fet de trobar-se sense llar és haver patit un desnonament (un 18,8%); perdre la feina (un 11,6%); haver passat per un procés d'hospitalització (un 11%); problemes d'addiccions (un 10%); no poder fer front a les despeses de de l'habitatge (un 9,9%); i haver sofert violència (un 5,2%) o separar-se (un 3,9%) —aquestes dades autonòmiques no hi són disgregades per sexe (INE, 2022).

A més, al voltant del 50% de les persones sense llar (homes i dones) han estat víctimes d'un delictes, amb proporcions similars entre homes i dones pel que fa a les agressions, els insults, els robatoris o les estafes. On hi ha una diferència molt marcada entre homes i dones és en les agressions sexuals: un 10,8% de les dones les han sofert, enfront del 2,2% dels homes.

Centres residencials per a persones sense llar

A més, de les persones que han patit aquests delictes, només el 34,5% en el cas dels homes i el 42,2% en el de les dones, ho han denunciat. El que sí que destaca és que les dones confien una mica més en la justícia que els homes: mentre que més del 30% dels homes creu que denunciar no servirà de res, la proporció de les dones que pensa això no arriba al 20% (INE, 2022).

Finalment, mentre que una proporció similar de dones i homes sense llar a l'estat espanyol pernocta a albergs o residències (al voltant del 40%, amb una lleugera major proporció de dones), el doble de dones que d'homes (un 28,8% enfront d'un 15%) pernocta a pisos cedits per entitats socials (ONG i altres organismes), i també quasi el doble (un 14,3% enfront d'un 8%) viu a pisos ocupats. No obstant això, mentre que el 19,1% dels homes pernocten a l'espai públic, només ho fa un 4,9% de les dones sense llar (INE, 2022). El que també és rellevant és que només un 0,7% de les dones està en un centre d'acollida per a dones víctimes.

Cal fer, a més, una petita radiografia dels centres residencials per a persones sense llar. A l'estat espanyol la ràtio d'ocupació de les places és del 81,2%, i a les Balears del 87,9%. De les places ocupades a 15 de desembre de 2022, un 33,3% corresponen a dones; una dada que ascendeix fins al 55,2% en el cas balear (INE, 2022).

D'altra banda, segons les dades de l'INE (2022), a les Balears hi ha 16 habitatges dels programes Housing First/Housing Led, i un 38,6% de les usuàries són dones. De totes les persones que són ateses al carrer a les Balears, un 43,1% són dones; una xifra que es diferencia moltíssim de la mitjana espanyola (25,6%).

Del total de centres a les Balears, el 21,1% atén dones víctimes de violència masclista, i el 15,8% víctimes de tràfic. El 42,1% no atén cap situació específica (INE, 2022).

2.2. Literatura sobre la problemàtica

Pertal de contextualitzar el marc d'aquesta investigació, és important partir del que diu la literatura existent sobre els tres eixos de la problemàtica de l'estudi: l'habitatge a les Balears, la complexitat de la realitat del sensellarisme i de l'exclusió residencial, i la introducció de la perspectiva de gènere en els estudis d'exclusió residencial.

Començar per la teulada: habitatge com a bé de mercat

La problemàtica de l'habitatge arreu del món s'ha vist afectada pel context de capitalisme financiaritzat i de neoliberalisme (Harvey, 2008; Rolnik, 2013), en què l'habitatge s'ha convertit en un bé de mercat, regit per l'oferta i la demanda (Monreal, 2016). Després de l'esclat de la bombolla immobiliària el 2008, va sorgir una nova crisi a partir del 2015, centrada en l'habitatge de lloguer, alimentada per fons d'inversió especulatiu i l'ús de l'habitatge disponible pel lloguer turístic (Méndez Gutiérrez del Valle, 2021). El fet que a l'estat espanyol s'hagi prioritzat la propietat vers el lloguer (García-Lamarca i Kaika, 2016), ha marcat l'enfocament de les administracions públiques en relació amb l'accés a un habitatge digne; un problema que esdevé estructural (Olmos-Alcaraz et al., 2018).

Com hem dit anteriorment, a partir de les dades disponibles els preus de compra i de lloguer de l'habitatge a les Balears són molt elevats, icol·loquen les Illes com una de les comunitats autònomes més cares pel que fa a l'accés a l'habitatge. A més, es posa de manifest una gran desigualtat

en els preus segons les zones geogràfiques, no només entre les diferents illes, sinó també a l'interior d'aquestes, i això ofereix un panorama desigual. D'altra banda, és la comunitat autònoma que registra més volum de compra per part de persones estrangeres (un 32,7%), i lidera juntament amb les Canàries i Madrid la venda de petits habitatges de menys de 40 m² (Fabra Garcés et al., 2021, p. 6). Cal no oblidar, finalment, que enfront de l'alt volum de desnonaments —amb 1.209 l'any 2022—, la moratòria d'hipoteca i lloguer ha estat una mesura de mitigació, però s'ha d'insistir en la necessitat de polítiques que en limitin els preus, augmentin el parc de lloguer social i protegit, i abordin l'especulació immobiliària.

Amb tot, cal recordar que un **escenari d'habitatge com el balear empeny a acceptar males condicions i infrahabitatge, legitimant la precarietat residencial. A més; les dones, les persones migrants i el jovent sovint tenen més problemes d'accés a l'habitatge i, per tant, són més proclius a acceptar condicions indignes (Domínguez-Pérez et al., 2021).**

Més enllà de l'imaginari «sensesostre»

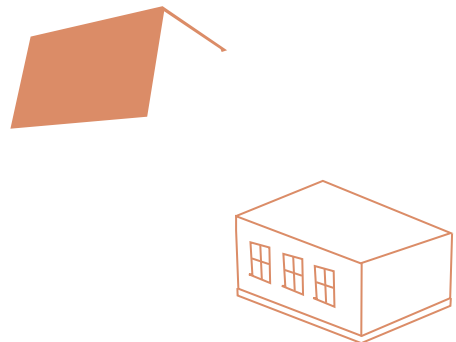
L'exclusió representa un concepte que abasta des de la pobresa, la carència o la desigualtat. Tot i que la pobresa és un factor d'exclusió, no és necessàriament el més rellevant, ja que aquest concepte és multidimensional i pot resultar de diverses causes simultànies (Agulles Martos, 2018; Fernández Maíllo, 2019).

L'habitatge és un element fonamental per satisfer les necessitats bàsiques i proporcionar estabilitat social. Es destaca que la manca de llar o l'exclusió residencial no només es refereix a la falta de sostre, sinó que és un factor d'integració social important, la manca de la qual pot esdevenir el desencadenant d'altres processos d'exclusió (Llano et al., 2021; Uribe, 2015). Hem de considerar, a més, que quan s'estudia la situació de les dones, s'evidencia que generalment aquestes es troben en processos d'exclusió residencial que no són considerats com a tal (Matulic Domandzic et al., 2020).

L'atenció i l'abordatge del sensellarisme ha evolucionat des dels anys noranta, i ha passat d'una visió centrada en factors individuals a una comprensió més àmplia, considerant canvis en el mercat laboral, l'habitatge i els sistemes de protecció social (Ferragut et al., 2023).

Així, tot i que en la definició de la situació de sensellarisme i exclusió residencial l'imaginari social ens remet persones que no tenen un lloc on viure (i fan del carrer, dels refugis o dels recursos residencials d'emergència, casa seva), aquesta forma de pensament i aquest discurs incorren en un error a l'hora d'interpretar que la falta de llar és exclusivament la falta de sostre (López Bermúdez, 2019a). **Però res més allunyat de la realitat: l'exclusió residencial és complexa i molt diversa (amuntegament, indignitat, inseguretat, inestabilitat, infrahabitatge...) i hi ha moltes situacions que no són fàcils d'identificar i mesurar (Ferragut et al., 2023).**

Malgrat la dificultat de quantificar aquestes situacions i la necessitat d'una perspectiva integral —ja que les causes són multifactorials—, aquest estudi pren de base la Tipologia Europea del Sensellarisme i l'Exclusió Residencial (ETHOS) com una eina per classificar les situacions d'exclusió, s'explica amb més profunditat a l'apartat de metodologia.

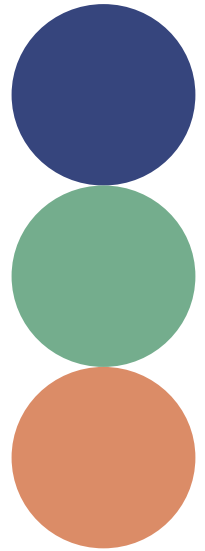
El sensellarisme i l'exclusió residencial són fenòmens creixents en societats desenvolupades, especialment en entorns urbans, i ocupen cada cop més lloc a les agendes públiques (López Bermúdez, 2019).

La triple invisibilitat: dona, víctima de violència i sense llar

Les dones en situació d'exclusió social i sense llar sofreixen nivells més alts de violència, i aquesta violència sovint comença abans de caure en la situació de carrer. La Declaració de les Nacions Unides sobre l'Eliminació de la Violència Contra la Dona posa de manifest la preocupació per la vulnerabilitat especial de les dones sense llar davant les violències masclistes, i en descriu la situació com la «triple invisibilitat»: sense llar, dona i víctima de violència masclista (Herrero, 2003).

La pobresa té rostre de dona (ONU Mujeres, 2018; 2020) i les dones en situació de sensellarisme enfronten majors dificultats d'inserció sociolaboral i tenen més probabilitats de patir violència (Matulič Domandzic et al., 2021, 2019; Leache i Damonti, 2019).

Donada la intersecció de variables en el sensellarisme femení, aquest és considerat un fenomen complex i difícil de mesurar; a més, les dones estan menys representades en els estudis centrats en persones que accedeixen als recursos d'atenció — aspecte que condueix a una invisibilització de la seva realitat.

S'identifica una manca de coneixement sobre la interrelació entre les violències masclistes i l'exclusió residencial, fet que hi ha una atenció predominant cap als homes en els estudis i recomptes actuals. La literatura sí que ens diu que els homes es troben abans en exclusió social que les dones, però que la seva situació s'agreuja més tard, a edats més avançades, ja que abans han activat tots els mecanismes que tenien per evitar l'exclusió (Bellido et al., 2022). Val a dir, però, que aquestes estratègies no sempre estan lliures de violència. Segons els estudis feministes, les dones despleguen estratègies de supervivència marcades pels rols de gènere, incloent-hi el fet de recórrer a xarxes socials o familiars, treball domèstic, treball sexual o manteniment de relacions no desitjades (Puente, 2022).

Diverses investigacions destaquen que les dones sense llar sofreixen violència masclista; sovint cerquen protecció masculina com a estratègia de supervivència i creen un cicle de dependència i maltractaments (Herrero, 2003). La discriminació social patriarcal, la violència en l'àmbit familiar i la violència de gènere es presenten com a factors desencadenants del sensellarisme en les dones (Matulič et al., 2019). Malgrat aquests resultats, es detecta una limitació en la literatura existent, amb un androcentrisme persistent en els estudis d'exclusió residencial, especialment en el context de les dones, on el sensellarisme ocult esdevé una realitat difícil de abordar (Ferragut et al., 2023).

Aquest estudi fa especial èmfasi en qüestions específiques que travessen les dones en la triple invisibilitat, ja que, tal com afirma la literatura existent,

s'interseccionen altres circumstàncies que causen el que podríem anomenar una «quarta» i «cinquena» invisibilitat. Es fa referència a aquestes quan s'introdueix la maternitat i la trajectòria migrant. A vegades s'interseccionen unes qüestions amb unes altres; hi ha dones que inicien processos migratoris com a fugida a les seves situacions de violència (Matulic Domandzic et al., 2020).

Com s'ha apuntat anteriorment, el fenomen analitzat es veu afectat per diverses interseccions, en què el gènere i l'estatus migratori són factors fonamentals (Villa-Rodríguez et al., 2023). Com ja s'ha vist a l'apartat anterior, gairebé el 22% de les dones sense llar a Espanya atribueixen la seva situació a la necessitat d'emigrar i començar de nou a un altre país. Ayala Cañón et al. (2022) assenyalen que l'exclusió residencial és més prevalent en llars encapçalades per persones d'origen estranger, on les condicions precàries de l'habitatge són el doble en comparació amb llars

encapçalades per persones d'origen espanyol.

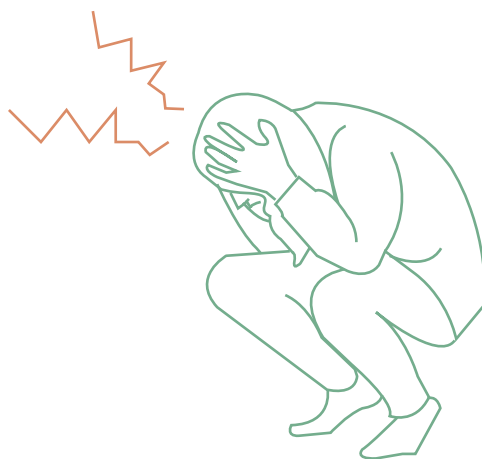
Així, la migració condicional les experiències d'exclusió habitacional, especialment per a les dones, que s'enfronten a obstacles addicionals com el racisme i les polítiques migratòries restrictives que contribueixen a la seva vulneració, i limiten les seves opcions laborals a treballs precaris i mal remunerats, principalment relacionats amb la cura (Penya i Guilarte i Marañillo-Castillo, 2022). Clarament, una situació administrativa irregular es confirma com a factor de risc social (Bellido et al., 2022). D'altra banda, les dones migrants, i especialment les d'origen llatinoamericà, són percebudes amb més freqüència com a objectius de violència, sobretot de violència sexual, la qual cosa destaca la necessitat de superar enfocaments etnicistes i considerar els aspectes migratoris en l'anàlisi de les desigualtats (De la Fuente-Roldán i Sánchez-Moreno, 2023; Matulič Domandzic et al., 2020).

Així, la migració condicional les experiències d'exclusió habitacional, especialment per a les dones, que s'enfronten a obstacles addicionals com el racisme i les polítiques migratòries restrictives que contribueixen a la seva vulneració, i limiten les seves opcions laborals a treballs precaris i mal remunerats, principalment relacionats amb la cura (Penya i Guilarte i Marañillo-Castillo, 2022).

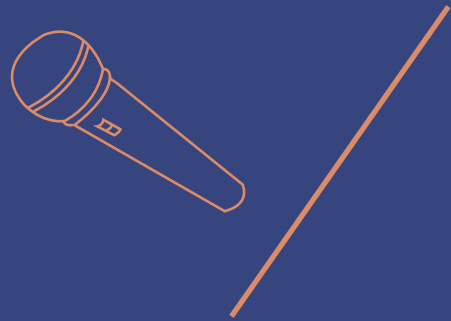
En aquest context, és crucial reconèixer els diferents tipus de sense llar i les trajectòries diferencials de les dones per oferir una atenció i prevenció adequades (Penya i Guilarte i Marañillo-Castillo, 2022). **De fet, la realitat tractada aquí no es pot comprendre totalment sense atendre el context i les trajectòries vitals de les dones participants. El sensellarisme, com s'ha mencionat, és multicausal i multidimensional i no ocorre a conseqüència d'un únic factor, sinó a partir d'un conjunt de «successos vitals estressants» (SVE) per a visibilitzar successos i experiències que han anat determinant la trajectòria**

que han anat determinant la trajectòria de les dones cap a l'exclusió residencial. Aquests esdeveniments són els que predisposen el risc en salut mental (Cruz Terán, 2006, citada a Matulic et al., 2019). És a dir, són factors que tenen un impacte en l'evolució i desenvolupament de les persones; així, viure violència en la infància o violència de gènere són factors que precipiten riscos en relació amb la salut mental (Matulic et al., 2019).

Altres investigacions realitzades a l'estat espanyol manifesten que les dones i mares acumulen un nombre més elevat de situacions estressants; tenen una baixa autoconcepció de la seva capacitat com a progenitores i recorren a la xarxa familiar, tot i no tenir-hi bona relació, quan el benestar dels fills i filles no està assegurat (Piqueras Lapuente et al., 2020). La literatura existent determina igualment rellevant l'impacte en la salut mental de les dones en situació de sensellarisme que són mares, en funció, a més, de si tenen o no els seus fills i filles en custòdia o al seu voltant. Es parla d'un millor estat de salut mental en les dones que conviuen d'alguna manera amb els seus fills i filles que les que no. I també s'apunta a un menor consum de substàncies quan tenen els infants. En general, doncs, afirmen l'impacte positiu per a elles de mantenir la relació amb els seus fills i filles (Piqueras Lapuente et al., 2020). Per tot això, explorar la realitat de les dones que estan en diferents situacions d'exclusió residencial esdevé necessari per a poder plantejar estratègies d'intervenció futures, així com han suggerit estudis anteriors (Matulic Domandzic et al., 2020).

3. Metodologia

3.1. La importància de recollir la pròpia veu

En aquest estudi, de caràcter qualitatiu, s'han fet **19 entrevistes** en profunditat que il·lustren les vivències de les dones immerses en aquesta intersecció de problemàtiques a l'illa de Mallorca. Per a localitzar les dones participants, s'ha restablert el contacte amb l'equip professional dels diversos serveis i recursos entrevistats a la Fase 1 de la investigació, se n'ha sol·licitat la participació i, en cas afirmatiu, se n'ha obtingut el contacte per a dur a terme les trobades, sempre de caràcter voluntari i en funció de si la dona podia participar emocionalment en les entrevistes o no. La intenció ha estat sempre evitar una revictimització d'aquestes dones i recopilar el seu testimoni per visibilitzar la realitat. Les participants han valorat molt positivament aquest espai.

Les dones entrevistades són ateses per diferents recursos: la Xarxa d'Inclusió de l'Institut Mallorquí d'Afers Socials (IMAS), el conjunt de serveis d'intervenció i atenció especialitzats davant la violència de gènere i masclista (de l'administració pública o del tercer sector social), i recursos que, si bé no intervenen directament en situacions de sensellarisme o de violència masclista i de gènere, atenen dones que estan en situació d'exclusió residencial.

En aquesta part de la investigació, **l'objectiu és conèixer de primera mà la realitat i les experiències de les dones que estan en aquesta situació a Mallorca, on la seva veu adquireix una rellevància fonamental.** Analitzar-ne la realitat i les experiències a través de les seves pròpies narracions permet una comprensió més profunda i autèntica de les complexitats que envolten l'exclusió residencial femenina. Les 19 històries recopilades representen un testimoni directe de les vivències d'aquestes dones, immerses en la intersecció de problemàtiques relacionades amb el sensellarisme, l'exclusió residencial i la violència masclista.

A través de les entrevistes s'obté una informació integral i detallada de les participants en l'estudi. Es recopila informació demogràfica, com l'edat i la situació residencial actual, així com detalls sobre el seu origen, el temps a Mallorca, el nivell d'estudis, la feina, els ingressos i la procedència. Es profunditza en la problemàtica de l'habitatge — explorant situacions prèvies i actuals —, en les condicions dels seus habitatges i les dificultats enfrontades per accedir-hi.

A més, es tracten les experiències d'exclusió residencial i de violència, s'identifiquen vivències i els suports disponibles en aquestes situacions. També s'indaga sobre les estratègies de supervivència desplegadas, els recursos emprats i les barreres enfrontades; i es proporciona una comprensió completa de la realitat d'aquestes dones. Finalment, s'obre un espai per a opinions personals, necessitats i propostes de millora perquè les participants comparteixin les seves perspectives i contribueixin a l'enriquiment de l'anàlisi.

Les entrevistes, que s'han fet a un espai segur, han durat aproximadament d'entre una i dues hores. Aquestes s'han gravat i, posteriorment, s'han transcrit per a facilitar-ne l'anàlisi. Cal afegir que les participants han signat un consentiment informat amb el qual se'ls garanteix la confidencialitat de l'àudio que es genera, així com de tota la informació personal. Amb la finalitat de preservar la intimitat de les participants, els noms associats a elles són ficticis i algunes de les dades esmentades han estat anonimitzades. S'ha volgut preservar l'idioma original en què s'han fet les entrevistes, perquè és important respectar les expressions originals i la forma de comunicar-se de les entrevistades.

Consideram fonamental tenir cura dels impactes de la participació cap a les dones a una entrevista d'aquest tipus, que té la capacitat de despertar certs sentiments i remoure emocionalment les entrevistades.

És per això que, en tot moment, hem donat llibertat per comunicar només el que es volia comunicar. Alhora, hi ha hagut ocasions en què s'ha sentit cert desbordament emocional pel record de situacions doloroses, moment en què sempre s'ha demanat si haviem d'aturar tant la gravació com l'entrevista i, en casos afirmatius, s'ha aturat.

La present recerca, que es tracta d'una segona fase després de conèixer la veu de professionals, proporciona una aproximació a la realitat a través de la veu de les protagonistes, com ja s'ha introduït. Així com han afirmat altres autores (Matulic Domandzic et al., 2020) explorar les veus de les dones en situació d'exclusió residencial és rellevant per a acostar-nos al fenomen. **A vegades, les mateixes protagonistes estableixen tota una sèrie d'estratègies d'afrontament davant els problemes socials que fan que passin desapercibuts (Morales et al., 2021); per la qual cosa és rellevant conèixer les realitats a través de les mateixes persones que les viuen.**

Cal destacar que, finalment, s'han fet més entrevistes de les que s'havien previst a l'inici, ja que hem considerat necessària la màxima representació dels múltiples perfils possibles en aquest context. Malauradament, no ha estat possible arribar a alguns universos, com les dones amb discapacitat o les que han sortit d'institucions penitenciàries; fet que reforça la necessitat de continuar explorant aquesta realitat complexa i diversa.

3.2. Perfil de les participants

Per a materialitzar l'estudi, s'ha seleccionat una mostra no probabilística o intencional per assegurar la representació de determinats grups. Com s'ha esmentat abans, l'entrevista s'ha fet a dones que estan en situació de sensellarisme i exclusió residencial, amb l'objectiu de tenir representació de dos universos diferents: l'univers A, el sensellarisme més visible; i l'univers B, el que està més ocult.

D'una banda, a l'univers A pertanyen les dones institucionalitzades a cases d'acollida, centres residencials, o bé que estan en situació de carrer. D'altra banda, a l'univers B hi ha les dones amb formes d'exclusió residencials més ocultes (situacions que identifiquem com a més feminitzades): dones a infrahabitatges; dones que dormen a sofàs o que comparteixen habitacions; dones que conviuen amb agressors; entre d'altres. Com era d'esperar, tal com es pot observar a la taula de definició de la mostra, ha estat més complex assolir la participació de les dones situades en el moment de l'entrevista a l'univers B, les quals representen el 30% de les entrevistades. De totes maneres, cal tenir en compte que les dones que estan a l'univers A han pogut passar, al llarg de la seva vida, per situacions corresponents a l'univers B; informació que també hem tengut en compte per a elaborar l'anàlisi. Les entrevistades abracen diferents etapes de vida, ja que tenen edats diverses: la més jove té deu anys i la més gran en té seixanta-set. Quant a la procedència, un 20% ha nascut a Mallorca; un 20% ha migrat des d'altres territoris de l'estat espanyol; i un 60% és migrant internacional. Entorn d'un 85% són mares en solitari, i en el quasi un 75% dels casos, de menors.

Consideram important subratllar que, la recerca estava orientada a trobar dones en situació de sense llar i exclusió residencial sense que això impliqués necessàriament haver patit violència masclista, però una immensa majoria ha estat víctima i ha hagut de marxar de la seva llar per la violència a casa seva.

Taula de definició de la mostra d'entrevistes

<i>Entrevistada</i>	<i>Edat</i>	<i>Univers</i>	<i>Forma d'exclusió residencial</i>	<i>Violència</i>
<i>E2. Paola</i>	<i>50</i>	<i>B</i>	<i>Habitatge insegur: viu acollida per amistats o familiars</i>	<i>Sí</i>
<i>E2. Paola</i>	<i>43</i>	<i>B</i>	<i>Dificultat per a mantenir l'habitatge</i>	<i>Sí</i>

<i>E3. Susana</i>	59	B	<i>Dificultat per a mantenir l'habitatge</i>	<i>Sí</i>
<i>E4. Claudia</i>	43	B	<i>Habitatge insegur: viu acollida per amistats o familiars</i>	<i>Sí</i>
<i>E5. Eva</i>	41	A	<i>Sense habitatge: alberg/pis per a dones víctimes de violència</i>	<i>Sí</i>
<i>E6. Pastora</i>	57	A	<i>Sense habitatge: alberg/pis per a dones víctimes de violència</i>	<i>Sí</i>
<i>E7. Milagros</i>	41	B	<i>Habitatge insegur: amb ordre de desnonament</i>	<i>No</i>
<i>E8. Margarita</i>	48	A	<i>Contracte de lloguer social</i>	<i>Sí</i>
<i>E9. Nieves</i>	35	A	<i>Sense habitatge: albergs i centres d'allotjament</i>	<i>Sí</i>
<i>E10. Sandra</i>	55	A	<i>Habitatge insegur: viu acollida per amistats o familiars</i>	<i>Sí</i>
<i>E11. Maite</i>	67	A	<i>Sense habitatge: albergs i centres d'allotjament</i>	<i>Sí</i>
<i>E12. Ana</i>	45	A	<i>Sense habitatge: albergs i centres d'allotjament</i>	<i>Sí</i>
<i>E13. Antonia</i>	43	A	<i>Sense habitatge: albergs i centres d'allotjament</i>	<i>Sí</i>
<i>E14. Alba</i>	44	B	<i>Habitatge insegur: amb ordre de desnonament</i>	<i>Sí</i>
<i>E15. Patricia</i>	48	A	<i>Sense habitatge: allotjament amb suport</i>	<i>Sí</i>

<i>E16. Amanda</i>	46	A	<i>Sense habitatge: allotjament amb suport</i>	<i>Sí</i>
<i>E17. Francisca</i>	34	A	<i>Sense habitatge: alberg/pis per a dones víctimes de violència</i>	<i>Sí</i>
<i>E18. Carla</i>	19	A	<i>Sense habitatge: allotjament amb suport</i>	<i>Sí</i>
<i>E19. Marta</i>	31	A	<i>Sense habitatge: albergs i centres d'allotjament</i>	<i>Sí</i>

3.3. Categories d'anàlisi

És important recalcar que, com ja s'anunciava a l'apartat dedicat a la literatura existent sobre la problemàtica, l'estudi parteix de la Tipologia ETHOS (FEANTSA (Federació d'Entitats Nacionals que fa feina amb les Persones Sense Llar a Europa)), que divideix l'exclusió residencial i el sensellarisme en quatre grans categories (sense sostre, sense habitatge, habitatge insegur i habitatge inadequat) i, al seu torn, en tretze subcategories, que inclouen situacions que van des del fet de residir en un espai públic fins a residir en una situació d'amuntegament, passant per viure a recursos residencials d'emergència i cases d'acollida (Ferragut et al., 2023, p. 19).

Amb la intenció d'analitzar la informació de les entrevistes, a partir de la transcripció i la lectura successiva de les transcripcions s'ha constituït un arbre de categories que ens ha permès estudiar els aspectes més significatius de cadascuna de les entrevistes. Aquesta anàlisi s'ha elaborat amb l'eina informàtica «ATLAS.ti», que ha permès emmagatzemar i organitzar el material de les entrevistes. A més, l'ús d'aquest programa ha possibilitat abordar els temes, les categories i les subcategories visualment, considerant les interrelacions entre cadascuna. D'aquesta manera, **s'han determinat set categories d'anàlisi de la informació: manifestacions de violència; formes d'exclusió residencial; factors de vulnerabilitat i desprotecció; recursos formals i recursos informals; la relació entre l'exclusió residencial i el sensellarisme i la violència masclista; i, finalment, demandes i propostes de millora.** Aquestes categories, juntament amb les seves subcategories corresponents, seran les guies per a l'exposició i organització dels resultats obtinguts.

* Manifestacions de la violència

La primera dimensió s'ocupa de les diverses manifestacions de violència masclista i de gènere: des de la violència experimentada durant la infància de l'entrevistada o en relació amb els fills i filles d'aquesta, passant per totes les formes de violència exercida per una parella o exparella o per persones fora de la parella. Per tant, a aquesta categoria s'analitzen les diferents situacions de violència viscuda i s'explora el context en què es produeixen per tal de comprendre adequadament l'exposició de les dones a aquestes situacions.

* Formes d'exclusió residencial

Amb l'objectiu d'aproximar-se al diagnòstic de la realitat de les dones en situació de sensellarisme i exclusió residencial, s'exploren les barreres d'accés a l'habitatge de les dones, com també les dificultats de manteniment. Partint de la classificació ETHOS, s'analitzen en profunditat les vivències a les diferents formes d'exclusió residencial i sensellarisme en què es troben les entrevistades.

* Factors de vulnerabilitat i desprotecció

Aquesta categoria serveix per analitzar una sèrie de factors que contribueixen a la vulnerabilitat i desprotecció de les dones en aquest context; com ara la trajectòria migratòria, els processos llargs d'institucionalització, la salut física i mental, el consum, l'emancipació primerenca, la maternitat i la situació econòmica i familiar, entre d'altres.

* Recursos formals

Aquesta dimensió explora si els recursos formals estan adaptats a la vida i les necessitats de les entrevistades, i es detallen les diferents formes d'atenció a la violència, els recursos residencials i altres instàncies, com poders judicials i forces de seguretat, utilitzades per les dones per a sobreviure.

* Recursos informals

D'altra banda, s'analitzen amb profunditat els recursos informals als quals les dones recorren per sobreviure; com la xarxa familiar i social, el treball sexual, el treball d'interna, la cohabitació amb agressors, la formació de parelles no desitjades, l'ocupació d'habitatges i altres estratègies de caràcter informal.

Finalment, mitjançant l'estudi de les diferents categories seleccionades, es presenta a l'apartat següent l'anàlisi dels resultats que s'han obtingut, estructurats en quatre blocs: violències a la infància, masclista i de gènere; formes d'exclusió residencial; factors de vulnerabilitat i desprotecció; i estratègies de supervivència. Cal esmentar que, per afavorir l'anàlisi i la comprensió de les diferents dimensions, s'hi han inclòs les citacions textuais de les entrevistades.

4. Anàlisi de resultats

4.1. Violències a la infància, masclista i de gènere

Malgrat que la present recerca ha tengut com a focus principal aprofundir en les històries d'algunes dones que estan en diferents situacions d'exclusió residencial, observam com **al llarg de les diferents entrevistes existeix una presència contínua de violències en diferents manifestacions.** Malauradament, excepte en un cas, totes les entrevistades han manifestat haver experimentat violència de gènere o masclista al llarg de la vida, sovint en diverses ocasions i en etapes diferents.

A continuació, intentarem fer un recorregut per les diferents situacions en les quals les dones s'han vist exposades a diferents violències. Identificam que la violència ha estat present per a algunes dones des de la infància; en altres casos, s'ha manifestat en el seu entorn o família; i per a moltes, s'ha produït també en contextos de parella.

4.1.1. Violència en la infància

Per a algunes dones, els processos de violència les han acompanyat al llarg de la vida; ja des de la infància, com dèiem. La violència en la infància pot presentar diverses manifestacions, i així s'ha recollit entre els discursos d'algunes de les entrevistades.

La infància és, sens dubte, una de les etapes de més vulnerabilitat de les persones, quan és necessària la protecció i la cura per part d'adults de la família, o de referència. No obstant això, s'identifiquen relats en els quals existeix abandó, a més de contextos en els quals ha estat present la violència familiar.

«Mi madre me abandonó, se fue a vivir con su marido [...] Mi madre, a mi hermana mayor a los 18 años la echó de casa. A mí me dejó con 16. Mi hermano... Mi hermano se fue con 12 años a vivir con mi padre. Mi padre era alcohólico y maltratador, falleció de cáncer» (Claudia).

En altres casos, veim com la violència soferta en la infància ha estat de tipus psicològic i ha deixat seqüeles vitals, tal com expressa l'entrevistada següent:

«La cosa está en que mi padre tiene un poco de todo [...] Amí la autoestima me la dejó por los suelos» (Carla).

També trobam violència de tipus sexual. Per a algunes dones, aquest tipus de violència ha estat exercida per desconeguts; en aquest cas, la responsabilitat de la família consisteix

a no haver-les protegit de manera adequada quan eren menors d'edat. Així i tot, sorprenentment, la violència sexual més comuna identificada la perpetuen persones de l'entorn més proper.

«Mis padres no se daban cuenta de que el vecino, a quien ellos más confianza tenían, era el que me estaba siempre tocando el culito, porque yo era grande... Yo era de culito grande. No sé, tantas cosas que he vivido, yo que ya no sé ni... Tantas cosas que, si no me penetraron, fue porque yo era grande. Pero todo lo demás lo he vivido, sí» (Paola).

És difícil establir la relació directa entre aquesta mena de violència i els processos d'exclusió posterior. Però segons el relat d'algunes dones, identifiquem que, per diferents qüestions, són experiències que s'oculten i que no és fins a edats molt més avançades que la víctima s'atreveix a compartir-ho; i, mentrestant, ha estat col·locada en una situació de vulnerabilitat

«Sufrí abuso sexual cuando era muy pequeña, tenía cinco años, y no lo dije sino hasta los 20 y pico de años. Eso ocurrió en casa de la abuela; yo era muy chiquita y el esposo de mi abuela o la pareja de mi abuela y el esposo de la tía de mi abuela me tocaron... Me tocaron y lo recuerdo como si fuese ayer» (Marta).

Les seqüeles de la violència sexual en la infància poden generar que la mateixa víctima oblidí el que va ocórrer, com veim en el relat següent:

«Sufrí maltrato, no de mi casa. [...] Yo fui violada de niña, pero por un desgraciado que no me acuerdo la cara. Yo era muy niña y solo tengo el recuerdo del dolor y las piernas de él. Nada más. Me bloqueó la cara» (Susana).

llorar, con golpes en los hombros, en los ojos, maltratada» (Ana).

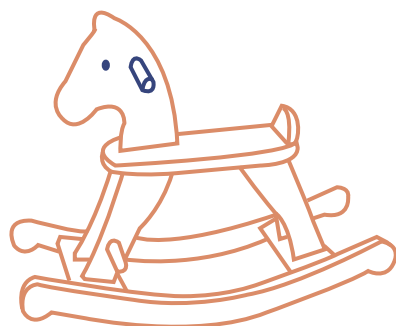
Però, sens dubte, la violència soferta en la infància que amb més freqüència identifiquem en els relats és la **violència física**. Aquest tipus de violència és la més visible, i encara que en l'actualitat és cada vegada menys tolerada i existeixen tota una sèrie de respostes legals, comprovem que són diverses les dones que detallen episodis d'aquesta mena de violència.

En definitiva, observem com en gran part de les entrevistades existeixen infàncies plenes de violència directa o indirecta; qüestió molt rellevant especialment quan es tracta de dones en situacions d'exclusió residencial en la seva edat madura. Aquesta realitat ens fa plantejar la rellevància que pot tenir la violència en la infància i les experiències vitals posteriors.

«Nací en [nom del municipi], en una familia muy pobre. Y bueno, tuve un padre que no quería trabajar, había maltrato verbal y golpes en muebles y eso... No hubo afecto ni cariño, me encerraban en una habitación oscura, sin ventana, cosas así...» (Antonia).

«Yo he sufrido violencia física desde pequeña con mis padres. Mi papá era maltratador como él solo. Entonces, pues, yo lo que nos han enseñado ha sido a palos, todo ha sido maltrato, ¿no? Entonces mi madre, la pobre, no tiene la piel con la que nació. A nosotras las palizas que nos ha dado mi padre... [...] Violencia física de mi hermano mayor, también» (Paola).

«Fui maltratada por mi padre [...] Mi padre también castigaba mucho a mi madre. Sé lo que es violencia, porque a mi madre siempre la veía

4.1.2. Violències masclistes

Seguit de les violències en la infància, hem considerat important exposar un bloc de **violències masclistes**, ja que, a més de la infància o en els contextos familiars, observam que, a mesura que transcorren les entrevistes, diferents dones manifesten haver estat víctimes d'altres violències produïdes en espais laborals, al carrer o en la llar quan han estat adultes. Si ens atenim a la definició que proposa la Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes a les Balears, reconeixem com a violències masclistes les sofertes pel fet de ser dona, independentment que la persona que exerceix la violència tingui algun tipus de relació sentimental amb la víctima.

Entre tots els relats, identifiquem, en primer lloc, i de manera molt present, episodis de violència sexual. La **violència sexual** ha estat perpetrada per homes, a vegades desconeguts i en espais oberts, al carrer, a la nit... com veim en el relat següent:

«Yo sufrí aquí una tentativa de violación en la calle, ¿vale? A las cinco de la mañana ya estaba saliendo para trabajar y, cerca de mi casa, un tío me cogió. Llevaba, yo no sé si era un cuchillo o lo que era, pero era un arma blanca. Me cogió del cuello, me echó así en un coche, me cortó la ropa, porque era invierno... Él simplemente me cortó el abrigo, ¿sabes?» (Susana).

Però en altres ocasions la violència sexual succeeix en espais i contextos diferents, i, a diferència del relat anterior, qui agredeix és una persona propera de l'entorn de la víctima.

«En el 2019, antes de graduarme, hubo un problema con un chico que yo consideraba mi amigo» (Marta).

«También sufrí abusos sexuales por parte del marido de mi hermana» (Patricia).

«Ay, voy a [centro comercial] a comprar ropa. Me acompañas y me ayudas a escoger. Y le acompañaba. Entonces, claro, ya la amistad de pronto... para mí era como un papá. [...] Entonces, yo lo veía como un papá, como un señor al que yo tenía que tenerle respeto. Pero entonces ya él empezó a tener acciones que a mí no me gustaban. Por ejemplo, dos veces me nalgueó. [...] Sí, sí, sí. Una vez iba yo subiendo la escalera y entonces él cogió, me nalgueó y me dijo 'muévase, muévase'. Entonces a mí se me dañó el genio. [...] Entonces, eso para mí es un irrespeto. No me gusta. A pesar de eso, otro día volvió y me nalgueó. Entonces ya me enojé bastante» (Eva).

Per a moltes dones, la violència masclista de caràcter sexual es produeix en els entorns més pròxims del seu dia a dia, com poden ser els seus espais de feina. Cal assenyalar que, en els resultats del nostre estudi, aquest tipus de violència en contextos laborals sol aparèixer en treballs feminitzats en què existeixen menys drets i més marginalitat, com veim en el relat següent, en el qual una de les entrevistades exposa les situacions més difícils de la prostitució:

«Pues como que venga un cliente y no te quiera pagar, te tenga encerrada en la habitación y no puedas salir. Y te viole, sin pagar,

y coja la puerta, y se vaya. Y que rompa el preservativo y encima... O te coja mirando por atrás y... Ya me entiendes, ¿no?» (Alba).

violación. Lo he pasado con la niña grande... [...] [va ser] con un familiar. Entonces, pues, eso me marcó mucho y decidí no vivir con nadie, ¿no? Ni con familia, ni con nadie» (Paola).

D'altra banda, en relació amb les violències masclistes, observam que la llar és, per a algunes dones i els seus fills i filles, un lloc perillós on exposar-se a situacions molt extremes. En la primera secció vèiem com la llar en la infància era un espai perillós, però també en l'edat adulta. Especialment, quan conviu amb altres persones, la llar es converteix en el seu major espai de violència.

«Un día me desperté con el marido de esta chica en mi habitación... El marido de aquella señora en mi habitación» (Susana).

«En 2019 tuve el problema con este chico, que yo de pronto le dije que me prestara su casa para dormir, para yo bañarme y para poder viajar al día siguiente. Me dio una habitación a mí y él se quedó en la de él. Cuando yo estoy durmiendo, abro los ojos y lo tengo al lado de mí con su mano metida debajo de mí. Abajo en mi parte íntima... y yo lo empujé, le dije de todo. A los días siguientes pedí ayuda y lo denuncié» (Marta).

Aquest tipus de situacions fan que algunes dones decideixin deixar de compartir pis amb altres persones, malgrat la dificultat que hi ha d'accedir a un habitatge elles soles:

«Después, también con mi hija mayor, yo tuve... un intento de

4.1.3. Violència de gènere, en el context de la parella o exparella

Finalment, a més dels tipus de violència detallats fins al moment, és sorprenent la quantitat de testimoniatges per part de les entrevistades que relaten com s'han vist exposades a **violència en contextos de parella o exparella**. Recordam que les entrevistes corresponen a dones que estan en situació d'exclusió residencial; malgrat això, pràcticament en totes les entrevistes s'han identificat episodis de violència en qualque moment de les seves vides. Consideram la diferenciació de la violència de parella o exparella per ser una violència concreta i reconeguda en la Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere i per a la qual existeixen una sèrie de mesures de protecció específiques.

En primer lloc, **la violència física**, com dèiem, és la violència més visible cap a la qual menys resistències existeixen perquè sol ser explícita, encara que observam que existeix una gran diversitat de situacions en les quals les dones experimenten aquest tipus de violència per les seves parelles, que van des de situacions d'especial vulnerabilitat —com pot ser l'embaràs—, fins a altres moments en els quals l'agressor intenta per tots els mitjans controlar la víctima a través dels cops i altres manifestacions físiques de violència.

«Ya me pegaba estando embarazada. Casi pierdo a mi hijo por una patada en

en la barriga. Lo denuncié, hubo un juicio, lo metieron en prisión, y salió» (Ana).

«Cuando yo me estoy arreglando y él llega. Entonces me dice '¿para dónde va?'. Y yo le dije que iba a salir con una amiga. 'Pero vos no vas a ir a ninguna parte'. Entonces me encierra y me cogió la blusa y me la rasgó. Una blusa que yo tenía que había traído de [país], superlinda. Y nunca me la había puesto porque nunca salía. Entonces me la rasgó. 'No va a ninguna parte'. Y me tiraba en la cama y me tiraba en la cama. Y 'no va a salir y no va a ir y no va a ir y no va a ir'» (Eva).

Encara que cal no oblidar que per a altres dones és una violència que es prolonga durant anys, que succeeix de manera progressiva i genera en la víctima situacions d'indefensió i vulnerabilitat. La violència física per part de la parella pot arribar a ser tan habitual que l'agressor aprèn tota una sèrie de tècniques que li permeten continuar perpetrant-la.

«Ell tenia molta tàctica, feia arts marcials i tot això, sabia molt bé pegarsense deixar segons quines marques. De vegades sí, però no me sortia pel cos, era mal, o inclús... Me feia seure, m'agafava dels braços, i començava a pegar cops. He arribat a tenir els braços negres en ple estiu. [Referint-se a una rebecca que du posada] abans ho duia per tapar-me, perquè ho tenia negre, que no me podies tocar del mal que em feia...» (Sandra).

Identificam, també, que en alguns casos el consum de substàncies per part de l'agressor en pot ser el detonant.

«Al papá de mis hijos lo metieron en el calabozo [...] me agredió. Y él no estaba en sus cabales, vamos. Se fumaba la plata delante de mis hijos y mía. Y se ponía muy agresivo. Nunca ha tratado bien a mis hijos y a mí tampoco, la verdad. Entonces, yo decidí dejarlo hace años. Y la verdad es que nunca me ha pasado manutención, nunca ha querido informarse de los niños» (Alba).

I també observam que en alguns casos la violència es produeix entre persones que estan en les mateixes situacions d'exclusió. Malgrat aquesta similitud, la dona sol trobar-se en situacions de més vulnerabilitat, com veurem més endavant.

Una altra forma de violència en contextos de parella o exparella és la **psicològica**. Després de les entrevistes, observam que aquest tipus de violència pot arribar a produir-se durant anys sense que la víctima en sigui conscient o, per contra, fent que la víctima s'acostumi a la dinàmica, a través de la normalització de les actituds.

«Ya yo estaba hecha al maltrato psicológico, que creía que eso era normal. No identificaba que eso tenía denuncia. Que me digan puta, que me digan gorda, que me digan fea, que me digan inútil, que me digan vieja, que me digan 'no sirves para nada'. Todo lo malo que hay. 'No eres nadie, eres una pobre', etc. Todo lo malo que me podían decir, eso que ya lo tenía yo. Yo pensando 'todo es verdad lo que dice este hombre'» (Paola).

«És que me va destrossar la vida... És que em vaig perdre [...] No tenia res a veure... No sé com ni de quina manera, t'emboliques... En comptes

de dir 'no, per aquí no'... És que no te n'adones, jo me'n vaig adonar ja quan ja hi estava...» (Sandra).

La violència psicològica té moltes manifestacions. Veim com l'agressor menysprea la víctima a través d'insults, però també a través de la humiliació.

«Que te digan que 'yo soy un Dios... tú no eres nada!'. O sea, llega un momento que dices '¿qué es esto?'» (Claudia).

«Pero a él le gustaba hacerme pasar vergüenza, humillación. Todo lo que era humillación, pasar vergüenza. Y él hacía de todo para que yo pasase miedo» (Nieves).

També identifiquem relats en els quals s'identifica control per part de l'agressor, que evita que la víctima pugui expressar-se i comportar-se amb llibertat.

«Creo que después de tres años volvía usar falda. Porque él te dice que lo que pasa es que, 'como te miran, yo me pongo nervioso', ¿entiendes? Y tú dices 'bueno, está bien, el vestido es ajustado, no nos pondremos más, así no se pone nervioso' [...] Entonces, tú siempre estás cediendo y quitando tu forma de ser» (Rosario).

La violència psicològica pot ser molt explícita a través d'amenaques que arriben a fer que la víctima visqui amb una por que li resta qualitat de vida. Val a dir que les amenaces sovint són tan explícites que permeten a la víctima reaccionar:

«Entonces él me despierta y me empieza a insultar, me dice que 'me va a matar'. Entonces yo me asusté. Sí, llamé a la policía» (Francisca).

A més de les violències física i psicològica, veim que en algunes relacions es donen altres tipus de manifestacions, com la violència econòmica. Aquest tipus de violència consisteix en el fet que l'agressor controla i privi la víctima de poder tenir una autonomia econòmica que li permeti poder desenvolupar-se en el seu dia a dia. La diferent distribució dels recursos econòmics en el marc de les parelles sol ser desigual, a causa de diversos factors, però quan aquesta violència es manifesta, la víctima no té independència.

«A mí me ha tenido económicamente maltratada, hablando claro [...] Dependía totalmente económicamente de él. ¿Sabes qué te digo? Si yo no tengo dinero para poder tomarme un café con una amiga, relacionarme ni nada...» (Claudia).

També en les entrevistes s'han identificat sovint episodis de violència sexual en el context de la parella, malgrat que aquesta té la característica que costa identificar-la, atès que es produeix en el marc de les relacions de parella i a vegades la víctima no ho percep com a violència. Fins i tot, en alguns casos, la violència sexual està tan arrelada pel mateix agressor, que arriba a establir dinàmiques en la relació de parella.

«Otra vez quería tener sexo él y yo le digo que no, entonces él me dice 'ah, siempre me decís no, y

terminamos follando igual'. Y ahí yo me puse a llorar y le dije 'para que te des cuenta [...] termino follando contigo, no queriendo'» (Francisca).

«Cuando ese día llegué de estar con mi amiga, me cogió contra la pared, me metió la mano y me obligó a la fuerza a tener relaciones. Entonces, cuando él termina, yo le digo 'usted sí sabe que esto es una violación'. Entonces me dice 'no, porque yo soy su marido'» (Eva).

Aquesta violència pot tenir diverses funcions; una de les quals és l'exercici de control sobre la víctima, especialment del control sexual.

«Cuando yo llegaba a trabajar, me metía la mano y olía. O sea, para ver si yo venía de follar con otro. Te lo juro. Y a mí eso me ponía muy incómoda porque, o sea, vos sabés que vos sudás. O sea, vos estás trabajando, sudás. Venís de limpiar popó, de coger productos y tantas cosas. O sea, eso me hacía sentir denigrada. O sea, como sin dignidad» (Eva).

Una de les majors conseqüències de la violència sexual identificades entre els relats de les entrevistades, és que aquesta pot arribar a causar embarassos no desitjats en el context de la parella.

«A mi hija la traje al mundo con una violación de su padre. Y la tuve» (Ana).

Finalment, en relació amb la maternitat, els fills i filles poden arribar a ser instrumentalitzats i instrumentalitzades

per part dels agressors per a exercir violència a les entrevistades.

«Bueno, el padre pasaba de él hasta que empezamos con la separación, hace dos años. Y ahora resulta que es su colega. Ahora el hijo es su colega. Siempre ha pasado de él, nunca lo quería llevar a los médicos. Si se caía o se hacía algo, se enfadaba... y ahora resulta que es su amigo. Y papá es guay y papá es muy guay. Pues que sea guay, no pasa nada, mientras esté bien el niño. Lo que pasa que lo que no me gusta es que tergiversa o manipula cosas para que [l'infant pensi] 'mamá es esto, mamá es esto'. Y claro, como era siempre yo la que le reñía y venga a reñirlo, venga a castigarlo... Él nunca participaba» (Claudia).

«Quan vaig quedar embarassada de la nina, [nom de l'infant] tenia [menor d'edat] anys. I me'n record, un vespre d'aquells, que vaig seure amb ell [agressor] així, i estava embarassada de cinc mesos, i ell va venir, se va acostar a jo, i se'm va quedar mirant. I amb això que me va posar el puny a la panxa, i m'apretava i em deia 'a qui vols que mati? A aquest o a aquest?' [referint-se al fetus i al fill menor d'edat que estava al costat]. I així vaig estar un bon parell de minuts. I bueno, no va passar res, gràcies a Déu. Però era així... I tirant-me amb la bebida, tirant-me la cuna en terra amb la bebè... Aquestes coses. Jo tenia pànic, inclús abans de néixer la nina...» (Sandra)

Aquest tipus de violència, denominada **violència vicària**, ha estat present en diferents testimoniatges. D'una banda, observam com l'agressor utilitza fills i filles com a exercici de violència en si:

«Él me amenazaba que me iba a matar. Me amenazaba también con quitarme al niño» (Pastora).

En altres casos, manipulen fills i filles perquè vegin la mare de la manera que l'agressor vol que la vegin; i vicien, d'aquesta manera, la relació:

'Las primeras llamadas que él tenía con el padre eran como 'tu mamá me quiere separar de ti, tu mamá...'' (Francisca).

«Ya el padre le ha dicho 'si suspendes, sabes que es por culpa de tu madre, que te ha regalado un videojuego'. Y hace un mes que se la he comprado» (Claudia).

Fins i tot, l'agressor, per a infligir dolor a la mare, pot arribar a exercir violència directament als fills i filles.

«Al [fill] gran li va donar moltíssima de canya, sí. I... i ja un pic que li deia 'beneit' o lo que fos, que jo me posava enmig» (Sandra).

Finalment, identifiquem extrems en els quals les dones són víctimes dels seus propis fills i filles, tal vegada per incitació de l'agressor o tal vegada per repetició del model.

"Él le decía que me pegara. O sea, 'pégale a la mamá fuerte!' [...]

Entonces me pegaba y decía '¡Bien hijo, así muy fuerte!'" (Francisca).

4.2. Formes d'exclusió residencial

Les barreres d'accés a l'habitatge a l'illa de Mallorca són un problema amb el qual es troben totes les entrevistades. Algunes d'aquestes **barreres** són **econòmiques**, com els preus inassequibles de lloguer i el pagament d'una fiança que sovint representa més de dos mesos per entrar a viure a una llar. Altres barreres tenen a veure amb la **situació legal i laboral** de la persona, tot i tenir els ingressos necessaris per llogar, ja que moltes vegades es demanen les tres darreres nòmines d'un contracte indefinit, les quals són difícils d'aconseguir a un mercat laboral com el de les Illes Balears, marcat per la temporalitat i l'estacionalitat; i encara més difícils per a les persones migrants que ni tan sols tenen permís de treball. D'altra banda, altres obstacles estan relacionats amb **l'estructura familiar**, especialment rellevant en el cas de les famílies monomarentals, ja que a moltes dones soles amb fills menors els deneguen l'entrada a una casa perquè hi ha l'imaginari social, erroni, a partir del qual es pensa que en el cas que la família no pugui fer front a les despeses, no és possible desnonar-les. El fet de **viure amb animals** s'ha convertit també en un impediment assenyalat per a algunes de les entrevistades.

«Si tienen niños no; que todos tengan nómina y vengan a entregar documentación; que cuánto cobran... Y dices 'si es que al final voy a tener que pedir un préstamo para poder irme a vivir a un sitio'. Es que está fatal, o sea, no... [...] Ya te dicen 'ni animales, ni menores'. Es que ya solo el trabajo, como no estás fijo... Y hoy

en día, ¿quién está fijo? Si después de la pandemia ha cambiado todo un montón. Yo creo que ya no existe eso, ya no hay nadie con un trabajo fijo. [...] Entonces, me están exigiendo algo que no es realista» (Claudia).

«No encontraba [habitatge] porque, primero que todo, me pedían un contrato, unas nóminas que yo no tenía. Que si yo hubiera tenido, en el momento que yo tenía contratos que eran de limpieza, mis contratos no servían. Porque eran contratos muy pequeños, no tenían un respaldo. Me pedían cuatro mil, cinco mil, seis mil, siete mil para entrar. Para entrar. [...] Me pedían un dineral» (Eva).

A la vegada, tot i poder accedir a un pis, moltes dones s'enfronten amb el repte següent: poder mantenir-lo en el temps i d'una manera digna. Els preus dels subministraments com l'aigua i l'electricitat són cada vegada més elevats i, juntament amb el preu del lloguer, dificulten la capacitat per a poder cobrir les necessitats bàsiques del dia a dia, com el fet de comprar menjar o tenir una rentadora, tal com ho reflecteix el testimoni següent:

«Es como me ha pasado ahora: me he pasado cinco meses sin lavadora, porque no me alcanza el dinero para pagar... Entre el alquiler y todo eso, no me alcanza. Entonces, ¿qué hice yo? Insistiendo a mi asistente. Recién este mes me ha ayudado para poder comprarme la lavadora. Porque si yo no desembolso los 300 o 400 euros que me ha costado la lavadora, le estoy restando mi alquiler. Y no voy a poder pagar el alquiler» (Paola).

D'aquesta manera, trobam com un dels principals desencadenants del sensellarisme i de l'exclusió residencial la falta de capacitat de manteniment i les dificultats d'accés a l'habitatge, que es manifesta, en alguns casos, amb una notificació de desnonament. **En altres casos, més presents a la mostra aquí analitzada, la vivència d'una situació de violència de gènere o masclista n'és el clar desencadenant.** Enfront d'aquests desencadenants i trobant aquests obstacles en l'accés i el manteniment, les entrevistades han fet ús de diferents alternatives habitacionals amb la intenció d'evitar la situació de carrer o el recurs residencial, les quals no estan lliures de riscos i de precarietat. **Les alternatives residencials que destaquen són: viure sense títol legal de l'habitatge o viure amb l'agressor.**

D'altra banda, algunes entrevistades han recorregut a diferents recursos residencials formals, als quals solen arribar quan han passat primer per algunes de les situacions anteriors. Cal no oblidar que, segons la tipologia ETHOS (explicada a l'apartat de metodologia) viure a un recurs suposa una forma d'exclusió residencial. A la mostra analitzada, la majoria de les dones han passat per múltiples categories dins la tipologia ETHOS, cosa que possibilita l'aprofundiment en les diverses situacions i donar llum sobre quins solen ser els recorreguts i estratègies que es duen a terme. Així i tot, cal afegir que la tipologia ETHOS no recull tot el ventall de situacions residencials de les entrevistades, com veurem més endavant.

4.2.1. Exclusió residencial: habitatge insegur i habitatge inadequat

Davant la impossibilitat de pagar la quantia del lloguer o de no poder signar un contracte com a tal, veim que les alternatives més utilitzades per les entrevistades impliquen llogar una habitació sense contracte, fer ús de l'habitatge de, o cohabitar amb persones que formen part de la xarxa social (familiars, amiat i parelles/exparelles) o continuar vivint a l'immoble llogat, tot i tenir una carta de desnonament. Altres alternatives, menys freqüents a la nostra mostra, són cercar algú extern per tenir l'aval i l'ocupació il·legal d'immobles. Aquests contextos habitacionals arrossegueu una sèrie de riscos importants de diferents tipus que col·loquen les dones en el que ETHOS denomina «**habitatge insegur**» i «**habitatge inadequat**», per les condicions que solen portar intrínseques.

L'**habitatge inadequat** es caracteritza per no reunir les condicions per a viure; com per exemple, no tenir els subministraments adequats, viure en estructures temporals o viure en situació d'amuntegament. D'altra banda, l'habitatge insegur es distingeix pel risc de pèrdua de la casa i per la vivència o el perill de situacions de violència dins aquesta; com per exemple, viure a un habitatge sense títol legal, llogar sense contracte, viure amb l'amenaça d'un desnonament notificat o viure amb amenaces de violència per part de parella o familiars, entre d'altres.

Cal afegir que la línia entre **habitatge insegur** i **inadequat**, segons la nostra mostra, i en el cas de les dones, sembla molt fina. Ens trobam amb dones que conviuen amb un agressor (habitatge insegur) a espais no destinats a habitatge, sense cèdula ni les característiques bàsiques que ha de tenir una casa (habitatge inadequat); amb dones

que comparteixen una habitació petita (habitatge inadequat) a casa d'una amiga (habitatge insegur), o amb dones que conviuen amb fills o filles i altres membres de la família a una habitació (habitatge inadequat) a casa d'una exparella agressora (habitatge insegur). És per això que, en molts casos, no podem classificar les seves situacions només a una de les categories. algunes de les entrevistades.

«Que como duermo con mi mamá y mi hija en una habitación superchiquita, una cama superchiquita... Yo le dije, 'no, no, no, yo duermo en la sala'» (Eva).

«Entonces, vivimos como novios, me metí a dormir en un palomar. [...] El palomar, lo vacié... Me metió en la cama y dije 'hasta aquí hemos llegado'. Pero no, me tuve que quedar, y ya está» (Antonia).

La incapacitat de mantenir l'habitatge, lligada amb els preus excessius del lloguer i dels subministraments, a un mercat laboral especialment temporal, estacional i de baix salari per a les dones, impossibilita el lloguer normalitzat per a moltes persones. Les que no tenen la capacitat de llogar, per obstacles que poden ser tant legals com econòmics, són qui, a vegades, lloguen una habitació o habitacions sense contracte i perden, d'aquesta manera, els drets corresponents al lloguer normalitzat (capacitat de rebre i demanar ajudes, justificar el pagament del lloguer, etc.). Aquesta opció, juntament amb les altres que entren dins l'espectre d'habitatge sense títol legal, arrossegueu una sèrie de riscos importants, que fan classificar aquestes situacions en la categoria **d'habitatge insegur**. Tal com

mostra el testimoni següent, un dels perills de no tenir un contracte és el dels pagaments no reconeguts, que provoca el risc de ser desnonades, malgrat haver pagat per endavant:

«Me quieren sacar a mí de aquí, pero es que resulta que yo tengo pagado hasta julio. Le dije 'sí. Es que yo a su hijo le adelanté dinero para que trajera al niño, entonces yo tengo pagado hasta julio'. Entonces dice él 'ella no tiene ningún papel firmado ni consta en ninguna parte que ella me prestó ese dinero a mí'» (Eva).

Ahora, també existeix el risc a patir violències per part dels desconeguts amb els quals cohabiten aquestes dones i, moltes vegades, també dels seus familiars. En alguns casos, les dones han subllugat una habitació i han patit agressions per part d'algun company de pis, tal com s'exposa a l'apartat d'anàlisi anterior, dedicat a les violències viscudes. Una altra opció a la qual recorren les entrevistades és fer ús de la xarxa social per a mudar-se temporalment a casa d'algu conegut; una situació que es continua referint a l'habitatge insegur. En aquests casos, les dones tenen sentiments de culpa per ser una possible «càrrega» per als altres, a la vegada que experimenten una clara pèrdua d'intimitat.

«No, no, eso no importa, ya no se trata de invitar. Simplemente, se trata de no estar en tu hogar, no tener un hogar, porque no tenemos un hogar. A lo mejor, en tu casa, tú te quedas en bragas; pues olvídate, porque no es tu casa» (Rosario).

«Y claro, yo tampoco estoy contratada, yo no tengo ningún contrato que diga que yo esté viviendo con una amiga; porque yo estoy dando un dinero, y no queda registrado que yo estoy pagando esa cantidad por esta vivienda, aunque sea poca, pero estoy pagándolo. [...] Y encima estamos compartiendo vivienda y estamos compartiendo habitación. Y no tenemos sitio» (Claudia).

L'amuntegament i la manca d'espai a l'habitatge és un dels indicadors clau d'habitatge inadequat. Són molts els exemples de les entrevistades que manifesten haver viscut en aquestes condicions.

«Pero claro, al principio guay. En verano, en la habitación, dormíamos mi hijo chico y yo. Y el grande, en el salón, tiraba un colchón. Pero claro, llega el invierno y no voy a dejar que duerma en el suelo. [...] Con las dos camas chicas, las junté. Hice una grande y me dieron un colchón y me dieron un somier. [...] La ropa la tenía metida entre el armario de la habitación y el armario de la cocina. Tú cogías aquí la galleta y aquí cogías mi chaqueta. Es que no había otra cosa. Porque no entraba. Por una terraza que había, entraba a la cocina. Que esa cocina la habían hecho, que antes era una habitación... El baño muy chiquito, el salón y la habitación. Yo vivía en nada. No te digo que cuando llovía ahí... [...] Entonces yo entraba, en vez de por la casa, entraba por un patio. Cuando llovía, yo no podía salir al patio. Cuando entraba el tenderete dentro, ya no me podía

mover. Es que iba a ser un poco todo difícil, pero bueno. Me sentía como en un palacio. A lo último ya estaba superagobiada» (Margarita).

Més enllà de l'amuntegament, l'habitatge inadequat es defineix també per no reunir les condicions necessàries per viure dignament. Un clar cas d'això és la manca dels subministraments essencials. Una de les entrevistades relata la presència d'humitats a la seva llar, sobre la qual té una notificació de desnonament:

«Y para él eso era muy importante [tener relaciones sexuales]. Entonces, ¿qué hacía él? Me tiraba a patadas de la cama. Me sacaba de la habitación. Y yo tenía que ir a dormir al sofá de la sala. Y todo eso mientras yo iba buscando piso» (Eva).

«Y comenzaron todos los insultos, todo eso. Y en ese día casi dormí en la calle. Pensaba que me iba a dejar en la calle. Porque salí llorando, porque no esperaba eso. Esperaba otra reacción que no fuera tan terrible. Cuando fui más o menos a las diez de la noche, toqué al timbre y dije 'este hombre no me va a dejar entrar en casa. Voy a tener que llamar a alguien que me acoja'» (Margarita).

Algunes de les dones que sí que poden pagar un lloguer però no tenen permís de treball i de residència, opten a vegades per cercar algú que faci d'aval; normalment homes, en el cas de la nostra mostra. La relació de poder en aquest escenari és important, i exposa aquestes persones a un risc més gran de patir violència masclista.

«Pero en los tres [pisos que va llogar] yo tuve que tener una persona que me abonase. Y uno de estos creía que yo tenía como obligación acostarme con él porque me había hecho el favor de ser mi fiador, ¿sabes? Él es muy sinvergüenza. Mira, no imaginas lo que pasé para verme libre de ese tío. Yo casi dejé la casa para no tener que aguantarlo, porque él cogió la llave, una copia de la llave, y quería entrar en mi casa, y yo decía que no, y él decía 'pero esta casa también es mía'» (Susana).

Finalment, l'ocupació il·legal d'immobles es presenta com una altra forma d'habitatge insegur, amb riscos inherents a la vulnerabilitat legal i la possible confrontació amb propietaris i propietàries. De totes maneres, a la nostra mostra només hem trobat un sol cas d'ocupació d'habitatge d'algú (que no fos una entitat financera, per exemple) i va resoldre's, lliure de violències segons el seu discurs, amb un pacte amb qui ostentava la propietat al moment d'haver d'anar-se'n.

4.2.2. Sensellarisme: sense sostre i sense habitatge

Davant la impossibilitat de pagar la quantia Dins de les categories referents a sensellarisme, trobam les situacions de «sense sostre» i «sense habitatge». En el cas de la primera, ens referim a les persones que viuen a l'espai públic (a la intempèrie) o a albergs nocturns. En el cas de les segones, tenim davant tot un ventall més ampli de possibilitats, que tenen en comú l'acolliment residencial a través de recursos residencials, alguns generals, com els centres d'acollida temporals o albergs; i alguns específics per a alguns col·lectius concrets: refugiats,

immigrants, persones dependents i dones víctimes de violència masclista, entre d'altres.

Segons la mostra aquí analitzada, el més comú és que les dones que han arribat a centres residencials temporals també han passat algun temps vivint al carrer. Aquesta trajectòria no és tan comuna en el cas de les que van directament a cases d'acollida per a dones i famílies víctimes de violència. Cal afegir que totes les dones entrevistades en situació de sensellarisme compten amb una xarxa social de suport dèbil: no tenen amistats o en tenen molt poques i, en el cas de tenir la família a prop, no hi tenen relació.

Sense sostre

Ens trobam amb casos de dones que han viscut al carrer des de tres dies fins a un any i mig. Una de les entrevistades, que ara viu a un centre residencial, ens explica els diferents espais que ha habitat a la ciutat de Palma, així com l'esgotament que suposa estar sempre en constant moviment:

«También viví en la calle, en la playa, en los parques [...]. Y la última vez que fui a vivir en la calle fue [nom concret de la ubicació] en un banco. [...] Hay una iglesia. Y en la misma iglesia también he dormido. Estoy harta. Estoy harta de dar vueltas. Lo siento» (Ana).

Ella mateixa revela que va sofrir una agressió sexual quan vivia al carrer. L'exposició a la violència cap a les persones sense sostre és molt alta, però encara ho és més en el cas de les dones, ja que s'exposen a tota mena de

violències masclistes. Com abordarem amb profunditat al darrer apartat de l'anàlisi de resultats, moltes de les dones que estan en situació de carrer recorren a la prostitució com a estratègia per tirar endavant, sense oblidar que, com ja hem vist a l'apartat dedicat a les violències relatades per les entrevistades, el risc de patir violències en aquests casos és molt alt.

«O sea, yo me tuve que ir al mundo de la calle, porque yo no sabía qué hacer. Me veía en la calle, yo no tenía recursos, no tenía nada» (Alba).

A banda d'això, i tenint en compte la falta de xarxa de les dones en aquesta situació, algunes ens parlen de les amistats creades al carrer, que a vegades les etiqueten com a dolentes o perjudicials, però que sovint signifiquen «família» i això és important tenir-ho present.

«Bueno, pues cuando me vi en la calle buscando alternativas, que no fueron las mejores, empecé a hacer una serie de amistades que no eran para nada buenas, por no decir que estaba metida en el tema de drogas, de hurtos, de no sé qué... Que a lo mejor no me arrastraban a todo eso, pero no eran buenas, porque una amistad se basa en estar en las buenas y en las malas, y sí, ellos me ayudaron en las malas, pero no de la mejor forma» (Carla).

«La familia no se elige. Yo creo y pienso que la familia es más las personas de la calle que tu propia familia. Y es penoso decirlo, pero es así» (Alba).

Sense habitatge

Les persones sense habitatge són les que viuen a un allotjament temporal o altres dispositius de mitja-llarga estada. A la nostra mostra, les formes més comunes en aquesta categoria són els centres d'acollida residencials temporals, els programes temporals d'habitatge compartit i les cases d'acollida per a dones i famílies víctimes de violència masclista.

Centres d'acollida residencials temporals

Les entrevistades expressen certs malestars als centres d'acollida per raons que van des dels problemes de convivència amb les altres persones fins a les normes i els horaris estipulats. Cal afegir-hi que moltes d'elles han passat per diferents centres de l'illa i han evidenciat certa cronificació d'aquesta situació, així com una mobilitat constant. Com hem dit anteriorment, la majoria de les dones que arriben a algun d'aquests centres han passat per una situació de sense sostre, habitatge insegur o habitatge inadequat (a vegades, totes tres). Per tant, algunes d'elles comparen la situació actual amb l'anterior i se senten agraïdes per l'acolliment.

«Me da igual. Es que ya me da igual. Mientras que me des una cama y un sitio para dormir y pueda estar tranquilamente aquí, bueno. Mientras que no me echéis a la calle otra vez, pasando otra vez penurias en la calle, y hay mucha gente mala en la calle, mucho mejor» (Ana).

«Joestic molt agraïda, perquè en un moment donat me varen donar el llit. M'agrada perquè veig sa muntanya. M'agrada, ses casones així, però s'ambient no» (Sandra).

D'altra banda, abans d'entrar al recurs, algunes dones volien evitar entrar a cap centre perquè en tenien reticències prèvies.

«Y yo decía 'antes en la calle que estar aquí' [referint-se al centre d'acollida]. Porque tú te acercas aquí a la puerta, y a según qué hora empieza a llegar cada cosa... Que es un espectáculo. Que no es gente normal. No es gente normal. Es gente problemática. Que esa gente, bueno... Que hay gente buena, sin droga, pero espérate, yo aún no les he visto sin...» (Antonia).

Ahora, elles són conscients que és un acolliment temporal, un fet que, juntament amb els diferents malestars viscuts, causa molta por per la incertesa cap al futur.

«Y, claro, justamente, fue la ola de frío. Y me llevaron a [centro residencial]. Y entonces, allí, pues... Yo estaba cagada. Digo 'yo no sé dónde ir. Cuando salga de aquí, ¿qué voy a hacer? ¿Dónde voy a ir?'. Y ellos me lo notaban, que estaba supernerviosa y tal. Y nada, me llamaron. "Te vas a quedar aquí, en [centro residencial], para que no te quedes en la calle» (Patricia).

Tot depèn del centre, però generalment la quantitat de dones als centres és cinc o sis vegades més baixa que la d'homes. A la vegada, comparteixen habitació amb altres dones, un fet que a vegades dificulta una bona qualitat del somni.

«En [centro d'acollida] compartías habitación. Claro, con... Con 18 mujeres. 18 en una habitación. A veces había 15, otra vez 18, otra vez... Según» (Amanda).

«[les habitacions] De seis personas. Todas mujeres, sí; demasiado difícil

también. Hoy dormí horrible, es muy difícil dormir bien, muy difícil» (Nieves).

«Yo con mis compañeras de habitación casi ni me hablaba. O sea, yo me levantaba y oía chillidos y ponían la música. Y yo digo '¿cómo se pueden levantar?'. Porque yo soy de las personas que no me despierto enseguida. Necesito, o sea, necesito ir poco a poco, ¿sabes? Y yo veía que se levantaban, se ponían a gritar, a hablar. Y yo esperaba que se fuera todo el mundo. O sea, todas, para yo vestirme» (Patricia).

Una queixa en comú entre les entrevistades en relació amb el compliment de les normes és l'hora d'aixecar-se i de deixar l'habitació durant tot el dia per tornar a entrar-hi a la nit. Encara es manifesta com a més complicat per a les dones de més edat o amb algun mal físic, que s'han d'emportar les seves pertinences durant tot el dia per por que les hi robin.

«Siete y media, déjate de bromas, todos los días. Una persona como yo [dona de 67 anys], ¿me tengo que levantar a las 6 y media? Que me viste como camino... Te tienes que bañar, cambiar. O higienizarse nomás. Yo me estoy levantando a las seis y media, siete menos cuarto, todos los días. Todos los santos días» (Maite).

«Ya salías por la mañana con una mochila, con otra colgada, con un bolso... Que lo que te dejabas, te lo quitaban. Entonces yo decía, por cuatro cosas que tengo,

encima me las van a quitar. Tenías que ir todo el día cargada, yo estaba cansada de mochilas, cansada de bolsos, cansada de todo. Con horarios» (Amanda).

Tot i que tècnicament és compatible treballar mentrevius a un centre residencial, sembla que no és una tasca fàcil el fet de poder compaginar-ho, per la necessitat d'estabilitat en la llar per poder tenir una estabilitat laboral. A la vegada, això dificulta una possible millora de la situació econòmica i residencial de la persona. Una de les entrevistades exposa la necessitat d'anar a un centre de dones per poder sentir l'estabilitat necessària per fer feina i sortir d'aquesta situació. A més, critica la mobilitat viscuda entre centres:

«¿Cómo me voy a poner a trabajar estando aquí? De repente, de aquí a otro sitio, de aquí a otro sitio: como pelotas... No, yo necesito una estabilidad. Una estabilidad quiere decir, por ejemplo... estabilidad significa trabajo y una casa, o un centro de mujer. Para que yo esté en un centro de mujer, busque trabajo y empiece a trabajar y a ahorrar» (Ana).

Hi ha certes necessitats i certs hàbits quotidians que poden ser complicats de dur a terme a un centre residencial, per la falta d'intimitat i per no poder disposar de l'espai personal de la mateixa manera que a una llar pròpia, especialment rellevant en el cas de patir una malaltia i haver de necessitar certes cures.

«I li vaig dir [al metge]: 'Com ho faig? No puc posar el peu en terra, del mal que me fa'. I me deien

'mañana será otro día'. Que va, jo plorant. Dic 'com ho faig? I més aquí' [centre residencial]... Que se pensaven a l'hospital que jo tenia ca meva. Jo no tenc ca meva... No tenia res més que aquí... I, efectivament, se me va infectar. I fins ara, fa un parell de dies, que ja no he d'anar a cures. [...] Ho vaig passar molt malament. Tenia mal, recent operada, amb una ferida que se me va infectar... Clar, aquí no me podia fer les cures com Déu mana» (Sandra).

«Pero, ¿cómo voy a hacer? Si yo no tengo sitio para hacerlo. Los ejercicios se hacen como ir al gimnasio. Tú tienes que tener un sitio para estar. Ahora en este momento no vivo en un piso porque no tengo dinero ni nada. Pero un sitio donde yo pueda hacerlo. Y me dijeron lo mismo 'Tienes que hacer demasiados estiramientos'. Pero, ¿dónde? ¿Aquí, enfrente de todos, con mi culo por arriba? Si tú estiras, si tú estiras, estiras de verdad... No quiero que alguien esté mirando... Porque hay días que estoy muy mal» (Nieves).

Altres hàbits relatius a l'autocura es presenten també com a dificultats.

«No soy dueña de hacerme una limpieza de cutis, de hacerme las uñas. Nunca tuve estas uñas. Nunca. Y ahora que las tengo...[...] No están limadas, no están pintadas, nada. Si me pongo a pintar no salgo.

. [...] Igual que una limpieza de cutis. Yo tengo todo para hacer una limpieza de cutis. Quiero mi espacio, por favor» (Maite).

Així i tot, la problemàtica que apareix a totes les entrevistades dins els centres és la continuïtat en les relacions i els contextos de violència:

«Es lo mismo. Lo mismo que aquí. Lo mismo pueden agredirte en la calle como aquí. Y aquí, si esto no se frena, yo no sé qué va a pasar [...] Ya he pasado mucho. ¿Ahora qué me falta? Que sigan jugando conmigo. Que sigan insultándome a mí. Y esa es la verdad. Porque lo puedo justificar. Puedo enseñar a otras personas cuáles son los tratos que hay, porque yo lo he vivido en carne propia» (Ana).

Aquesta violència, tot i que també es presenta per part de dones, sol tenir forma de violència masclista, i es produeix per part d'ells (homes que també viuen al centre residencial temporalment, com elles). Hem de tenir en compte que totes les entrevistades que estan o han estat als centres residencials han patit violències masclistes al llarg de la vida i carreguen una sèrie de vivències i traumes, on aquest escenari no resulta gens idoni per a la seva recuperació:

«Me produce mucha ansiedad, pánico, me hacen temblar. [...] Los hombres. A mí no me tiran piropos, son barbaridades. A mí me han llegado a decir 'te doy la vuelta y te comía todo', '20 euros si me lo dejas ver'. Pero uno

de esos ya no está, al otro le he dicho 'ten cuidado'» (Antonia).

«No me siento bien. Y a veces escucho como me llaman en la escalera, porque fumo un cigarro, 'zorra, puta'. [...] ¿No pasa nada porque me llamen zorra, que me llamen puta, que me llamen de todo? Aquí yo soy la puta de [centro residencial]» (Ana)

«Si vengo de una violencia, ¿cómo me han metido aquí? O sea, no dejan a mi hijo vivir con un hombre ni vivir con nadie por la violencia, por todo. Y ahora me meten a mí aquí. Yo decía 'pero no hay ni... ¿Por qué me han metido a mí aquí? Por Dios, sacadme de aquí'» (Amanda).

A més de la violència masclista, a diferència dels centres d'acollida per a dones víctimes, els centres residencials temporals no poden garantir la seguretat de les dones que hi viuen i que estan en perill de sofrir violència de gènere per part de parelles i exparelles, pel fet que no són un recurs especialitzat per la protecció de les dones enfront d'aquest tipus de violència.

«Me encontré aquí, me pilló en la calle y me pegó dos veces... Estando en [centro residencial]... Mi ex pareja [...] Pero al otro día, cuando yo reaccioné, dije... Dije '¿dónde estoy?'. Entonces, claro, me vine abajo. Dije '¿dónde me habéis metido a mí? Yo no quiero estar aquí'. [...] 'Amanda, por Dios, que como digas eso no te vamos a dejar salir, que no te puedes ir a dormir a la calle'. Digo 'escucha, que yo no

quiero estar aquí'. Y ahí metieron mano y me llevaron a un piso compartido. Tenerme en ese mundo, yo no podía estar ahí.» (Amanda).

Com hem vist al testimoni anterior, algunes surten dels centres per entrar posteriorment a alguns dels programes d'habitatge compartit. De totes maneres, el més comú és la cronificació de la situació. D'acord amb el relat de les dones, el salt d'un centre a un programa de pis compartit comporta una sèrie de canvis positius molt importants a les seves vides: més espai, més intimitat i més llibertat. Sembla que aquest canvi es viu amb molta il·lusió, felicitat i esperança:

«Luego, cuando llegué al piso, creas o no, ya no tenía horarios de salida, ni de entrada, ni de comida, ni de la ducha...» [...] Y me lleva a una habitación del fondo. Es la más grande con baño. Es la única que hay con baño. Tiene bañera, pero tiene su baño, su lavabo, sus cosas. Eso ya es... Tiene sus cosas allí. Ya eso, ya es... Buah. Y yo, claro, yo que entro y me quedo mirando y digo '¿está en mi habitación?' Dice, 'sí, Amanda, créetelo, que es verdad que... Escucha, no vamos a hacer esto para reírnos de ti y decirte que no'. Digo 'en serio, ¿está en mi habitación?'. Y claro, la ventana estaba, la persiana estaba subida. Unas vistas impresionantes. Yo decía 'no puede ser'. [...] Y bien, supercontenta» (Amanda).

Així mateix, les dones manifesten un seguiment més personalitzat en aquests programes, en què l'ajuda per parts de professionals emergeix com un component

clau, tant per la millora com per la motivació per tirar endavant.

«O sea, tengo mi técnico [nom del/la professional]. Cuando te dan la casa esta te asignan una persona, que es la que te lleva, te va asesorando, te va ayudando, te va diciendo 'haz esto'. Es el que te va llevando. Porque de lo que se trata es de que tú, ya en el futuro, ya tengas una vida, tengas tu trabajo. De eso se trata. No es que tengas la casa...» (Patricia).

«Sí, no puedes estar mucho tiempo, pero te ayudan mucho. Ellos te dan... te meten en el trampolín. Ahora, tú te tiras si quieres. Yo me quise tirar. Tirarse del trampolín, es decir 'voy a por todas'. Yo quiero conseguir lo que quiero. Yo quiero a mi hijo. Yo quiero mi vida. Yo quiero la estabilidad que tenía antes. Que lo he perdido todo» (Amanda).

En relació amb la maternitat, tot i que el fet de viure a un pis compartit no dona peu a aconseguir de nou la custòdia dels fills i filles que estiguin en tutela, sí que permet visites de tant en tant a la casa. Una de les dones que està a un programa de pis compartit explica que una nit a la setmana el seu fill, que està a protecció de menors, dorm amb ella a la casa. De totes maneres, relata la millor situació que va viure en la vida, com a víctima de violència de gènere reconeguda, quan va estar a una casa d'acollida per a dones on sí que podia cohabitar amb el seu fill:

«Solo tengo nada más que sábado y domingo [per estar amb el fill], pero no puede comer con los compañeros, solo puede comer

conmigo, desayunar conmigo. Lo cojo el sábado a las diez y lo dejo el domingo a las nueve. [...] Sí, solamente duerme conmigo el sábado. Nada más que lo tengo esos dos días. Nada más. Y yo me creí que iba a ser, pues, como estaba en [altra comunitat autònoma], que yo estaba en una casa de violencia. Y tenía a mi hijo allí» (Amanda).

Cases d'acollida per a dones i famílies víctimes de violència masclista

És important destacar que, al llarg de les entrevistes, s'ha evidenciat la quantitat de dones en situació d'exclusió que han estat víctimes de violència masclista, però no totes acaben a una casa d'acollida específica per a víctimes. Una de les raons, que no està gaire present a la mostra, és negar-se a anar-hi per la reticència a conviure amb més persones amb la mateixa situació.

«Me ofrecieron ir a una casa de acogida, donde había otras mujeres también con los mismos problemas, pero yo no quise. [...] No. Pero aparte yo decía: otras mujeres con estos problemas, y con niños... y que no, no, no quise saber nada» (Rosario).

De totes maneres, no són poques les dones que estan a un centre residencial temporal i que han passat anteriorment una curta estada a algun dels centres d'acollida específics per a dones víctimes; i la majoria manifesta benestar a les cases d'acollida:

«Molt bé, jo és que... me vaig voler quedar allà. Em sentia bé, em sentia a gust» (Sandra).

Aquestes condicions (restrictives, sovint) tenen un impacte clar tant en les dones com en els seus fills i filles. Alhora, algunes han manifestat la dificultat que suposa passar de tenir sempre espais propis — com la cuina —, a no tenir-ne; o bé haver de menjar el que se'ls dona ja fet. Cal afegir que alguna d'elles ha sentit a vegades que els seus drets sexuals i reproductius també s'han vist limitats als centres.

En aquest sentit, les dones que han passat per un centre per a dones afirmen sentir un important benestar en diversos aspectes; com la protecció enfront de l'agressor, el proveïment d'aliments i d'objectes d'ús personal, i l'acompanyament i seguiment per part de professionals a molts àmbits (psicològic, judicial...).

«¿Te quieres ir a un centro? Ni siquiera me dijo a un centro. Me dijo ¿te quieres ir a dormir en un lugar protegido?. Y me fui, claro. Y ahí después yo descubrí el mundo que había con esto. O sea, yo no lo sabía, ni lo imaginaba. Entonces ahí empezó todo este proceso donde tuve acompañamiento psicológico, judicial y todo» (Francisca).

En tot cas, aquest tipus de recurs no està lliure d'inconvenients per al dia a dia de les dones. Moltes d'elles comuniquen una clara pèrdua de diverses llibertats. En primer lloc, es limita el consum de tota classe (oci, alimentació); així com la mobilitat (entrada i sortida), amb dues intencions clares: protecció davant l'agressor i un pla d'estalvi econòmic de cara a la sortida en un futur.

«A mí me tuvieron ahí 3 días que estamos sufriendo mucho, mucho por la comida, porque claro, la comida en una casa acogida es muy diferente a lo que uno está acostumbrado a hacer en su casa, porque los [fa referència a la seva procedència geogràfica] comemos muy diferente. Entonces no quería, mi mamá y la niña no probaban bocado, claro que también por el estrés... No, no probaban bocado. Entonces yo les dije a ellas [professionals] 'necesito salir a buscar qué comer para ellas, no han querido probar bocado de comida'. No me dejaban trabajar, no me dejaban salir a trabajar, que me tenía que quedar escondida por el peligro, mi hija no podía ir a estudiar, o sea, a mí... Yo me metí como a una cárcel [...] Pasé de tener una libertad, pues de mi vida, que yo podía salir a bailar, yo podía salir a jugar, y ahora no, yo ahora no puedo, nada. O sea, yo si salgo con mi hija, tengo que traerla antes de las diez y media, por tardar, once y media. [...] Por otro lado, eso es otra cosa que a mí se me ha dado super fuerte, porque yo ganaba muy bien, y yo podía hacer lo que me diera la gana con mi dinero, porque sí, o sea, no me lo controla... Ahora ¿cuánto te ganas?. Ellos saben que es en negro... 'Ah, no, me ganó tanto'; 'Bueno, ¿en qué

gasta usted el dinero?'. Porque como ellos me están dando a mí la comida, uso personal, ¿en qué lo gastas? Bueno, ya no lo voy a tener que gastar en esto, ni en esto ni en esto» (Eva).

«Y yo, por eso, estoy en una situación ahora mismo, que tengo que dar explicaciones hasta si voy al cine; que tengo que dar explicación sobre que quiero ir a dar un paseo a [nom comunitat autònoma]... porque no puedo salir. Me están dando una ayuda de alimentación que tú tienes que justificar con los tiques. Ya mí esto no me gusta. No está dentro de mí. A mí no me gusta. Yo soy una mujer muy independiente y muy trabajadora. Entonces, me cuesta mucho también ahora en términos de salud, de cómo estoy. Y estoy, como dicen, como si fuera un pajarito enjaulado, que no tengo salida. Y por eso, no sé ni qué hacer. [...] Nada de gas. No te lo pasan. Óyeme, nada de comida precocinada. [...] Es que yo no puedo limitar a mi hijo, que tiene [any del fill], que me diga 'mamá, quiero ir a comer, a la chorrada que ellos van a comer a McDonald's, porque mis amigos se van a juntar'. Y que yo le diga 'hijo, tú no puedes ir porque nosotros estamos aquí» (Pastora).

Alhora, les entrevistes no manquen de reflexions sobre les diferències entre el maltractador i elles; i posen damunt la taula el fet que les dones que han estat víctimes s'enfronten a un canvi important a les seves vides, amb un aïllament i una limitació important de les seves llibertats. En canvi, la percepció que tenen respecte al maltractador és que, per a ell, sembla que la situació és molt diferent; si més no, favorable.

«Ahora, otro resentimiento mío es por qué yo estoy como en una cárcel, y por qué él está libre, sigue en su trabajo, sigue en su vida. [...] Digamos un ejemplo, el que necesitaría ayuda psicológica, sería él, porque es que él fue el maltratador, él debería ser» (Eva).

Una de les entrevistades apunta un dels perills als quals s'exposa una dona que no està bé a la casa d'acollida i no té cap altra alternativa habitacional: que torni a cohabitar amb el seu agressor.

«Muchas de las que estamos en la casa acogida, uno escucha muchas historias y muchas de las que están allí terminan volviendo con el agresor, porque no aguantan este encierro» (Eva).

La por al futur també és una preocupació comuna entre les dones que estan a tota mena de recursos, ja que el temps d'acollida és limitat. Passa el mateix als centres d'acollida: què faran, després? Hem de tenir en compte que, més enllà de la protecció contra l'agressor i l'acompanyament que garanteix una casa d'acollida, les dones que hi arriben ho fan perquè no solen tenir cap altra alternativa habitacional: manca d'una xarxa de suport, incapacitat d'accedir al mercat d'habitatge, dificultats d'inserció laboral, entre d'altres. És per això que res no els garanteix tenir un sostre quan compleixin el temps màxim d'acollida.

«Dentro de 18 meses me van a sacar... 'Ya te tienes que ir'. Y tengo que volver a lo mismo. ¿Que me estén dando lo bueno de la comida? A mí eso no me importa. A mí eso

no me resuelve mi vida. Eso a mí no me resuelve la vida. ¿Que yo ahorre un poquito? Tampoco me resuelve. Y que tú puedes tener aquí ahorrado 15.000 euros. Tú puedes tener ahorrado y eso a ti no te resuelve conseguir un piso. Eso a mí no me resuelve» (Pastora).

Més enllà de la tipologia ETHOS

Tal com hem apuntat a l'inici, la tipologia ETHOS, tot i ser un avenç en relació amb la classificació de les diferents formes d'exclusió residencial que poden existir, no arriba a incorporar tot el conjunt de situacions possibles. A la nostra mostra ens hem trobat alguns escenaris que continuen sense tenir cabuda dins aquesta classificació; tot i que consideram que podrien ser formes d'exclusió residencial o de sensellarisme, a més de ser situacions amb una alta exposició a la violència masclista: el treball d'interna, viure d'hostal en hostal, residir en un bordell o llogar un habitatge públic.

Sovint, lligat a una trajectòria migrant, les dones que arriben per primera vegada a l'Illa amb la intenció de residir-hi no solen tenir una xarxa social i de suport al territori. A més, tampoc no solen tenir garantit un sostre. Moltes ens expliquen que arriben amb pocs estalvis, ja que han gastat en gran manera amb el viatge d'arribada. És bastant usual que aquestes dones s'allotgin durant els primers dies a **hostals** fins a trobar habitatge o feina; o bé tot a la vegada, ja que una de les feines més comunes és el treball de cures en la modalitat d'interna.

D'una banda, cal recordar, com s'ha apuntat, que elles fan tot el possible per no

arribar a una situació de carrer. És per això que és més probable que siguin elles, i no ells, qui prioritzen l'allotjament a hostals abans de pernoctar a la intempèrie, tot i que això comporti gastar-se tots els estalvis.

«No tengo ese miedo que tuve cuando llegué de [nom comunitat autònoma]... ¿Y ahora dónde vas a dormir?'. Entonces lo que hice fue... Ningún día dormí en la calle, pero tuve miedo porque dije '¿y si se te acaba el dinero?'. Porque cada día para dormir en un hostel costaba de 23 a 37 euros la noche» (Marta).

A més, la intenció sol ser que l'estada sigui tan curta com sigui possible; així que, com que no es garanteix una estada mínima, pot existir una mobilitat, fins i tot diària, entre hostals, i impedir la més petita estabilitat. Una de les entrevistades comenta, a més, el que és viure temporalment així, compartint habitació amb un gran nombre de persones i sense tenir espais propis, com una cuina o un bany.

«Pasar la noche en una cama que compartías en una habitación con 15 personas, porque los hostels funcionan de esa manera: te alquilan la cama, el colchón y compartes la habitación y compartes el baño con todas las personas que estén en el hostel. Hay varios hostels que te permiten que tú cocines dentro para ti y te permite que disfrutes de la piscina; como hay otros hostels que no, que simplemente te alquilan la habitación y te dan la sábana y tú tienes wifi» (Marta).

És important destacar, també, el context residencial de les dones que treballen d'interna a cases de particulars. Més endavant, en aquest informe s'aprofundeix en aquest tema com a estratègia de supervivència, però cal tenir en compte tots els riscos que suposa. Les entrevistades que han passat per aquesta situació afirmen la vivència de diversos tipus de violència, alhora que també estan exposades a un risc alt de viure en condicions indignes pel que fa a l'habitatge; fins i tot d'acabar en una situació de sensellarisme, ja que moltes vegades no tenen ni tan sols contracte de treball ni garantia de continuïtat a l'habitatge, amb una xarxa de suport propera molt limitada.

«Yo te digo que, cuando empecé, para mí fue una de las peores experiencias que he tenido... De las peores experiencias que he tenido en mi vida. Tú tienes que dormir en la casa de una persona que no conoces. [...] Y la chica me mandó un mensaje diciendo que cuando yo llegara, dormiría en la otra habitación y que no despertara a su mamá, porque había otra persona dormida ahí. En pleno invierno, eso fue en enero. Cuando llegué a la otra habitación habían sacado hasta las sábanas, solo había el colchón y una almohada. Nada más, así pasé toda la noche. Desperté... desperté no, porque yo no dormí de frío... Con fiebre. Extremadamente nerviosa. Porque, claro, mi ansiedad empeoró» (Susana).

Una altra forma d'exclusió residencial que no queda recollida a ETHOS —i sobre la qual també s'aprofundeix com a estratègia de supervivència més endavant—, és el fet

de **residir en un bordell** mentre s'exerceix la prostitució. Clarament, les dones que hem entrevistat i que relaten haver recorregut a la prostitució, s'han assegurat un sostre; però també eren conscients que no significava, per a elles, cap llar. Val a dir que relaten, també, haver-se sentit insegures i haver viscut situacions violentes.

«Salió todo muy mal en el trabajo de Webcam. Porque el hombre quería meterme mano y todo eso. Tuve mucho desespero. Hablé con la mujer que me había llevado a la casa de Webcam y me dijo que la única solución para que yo tuviera dinero era una casa 24 horas... Pero al menos era una casa de lujo. Y me llevó ahí. Estuve cerrada un año en esta casa. Me dijeron que si yo iba a la calle, la policía me cogería. Mucha historia y mucha esclavitud» (Nieves).

Finalment, la darrera situació detectada que no aconseguim encasellar a la tipologia ETHOS és la de les persones que aconseguen un habitatge públic de protecció. No hem d'oblidar, també, que no són poques les dones que comenten haver intentat obtenir un lloguer social, sovint esperant molt de temps, i sense cap resultat en el moment de l'entrevista. Tot i que aquesta circumstància té molts avantatges, com un preu assequible i uns requisits totalment oposats al del lloguer normalitzat (com més vulnerabilitat, més probabilitat d'accés), també comporta un perill en relació amb el manteniment d'aquest habitatge i davant del que passarà quan finalitzi el contracte.

«Pagaba muy poquito. [...] Era para dos años, pero cuando pasó la pandemia, pues nos dijeron que no teníamos que ir. Y yo no tenía dónde ir. [...] Si a ti te dan un alquiler, lo normal es que a ti te dejen ahí hasta que... Porque ahora, cuando pasen 7 años, ¿qué tengo que hacer? ¿Me busco otra cosa? Nos dijeron 7 años renovables para 3 años más» (Margarita).

Cal no oblidar que la impossibilitat de mantenir l'habitatge —lligada als preus excessius de lloguer i subministrament i a un mercat laboral precari per a moltes persones— dona peu a la necessitat d'algunes de les entrevistades a sotsarrendar habitacions de la mateixa casa llogada, com l'única alternativa per poder continuar fent front a les despeses. El fet de compartir habitatge amb persones desconegudes ha resultat, segons el relat d'algunes entrevistades, una pèrdua de la intimitat.

«Claro, si hoy pago 600, 650, pues ¿qué me queda? 350 para pagar la luz, la comunidad, el gas y el teléfono. No puedo. Entonces tengo que compartir. Tengo que compartir el piso, lo que te quita totalmente es tu intimidad. No tienes intimidad. Yo ya no sé... No sé lo que es tener intimidad en casa. Y hace mucho que no sé lo que es tener intimidad. Porque para poder vivir, tengo que compartir la casa. Y para compartir la casa, pues hay que abrir manos de algunas cosas. Y entre ellas, la intimidad. [...] Yo echo de menos poder salir del baño con la toalla, ¿sabes? Yo no puedo hacer esto. Porque yo no tengo intimidad en mi casa. En la casa que yo pago» (Susana).

4.3. Factors de vulnerabilitat i de desprotecció

La multicausalitat i les particularitats del sensellarisme femení determinen analitzar la problemàtica des d'una perspectiva de gènere, interseccional i integral. Per aquest motiu, atendre les històries de vida i els seus itineraris proporciona un coneixement clau per a comprendre els processos que han duit a la intersecció de la problemàtica entre exclusió residencial i violència masclista.

En aquest apartat analitzarem els factors de vulnerabilitat i de desprotecció marcats a les històries de vida de les entrevistades. La relació dels factors següents s'ha d'entendre des de la globalitat, de la mateixa manera que s'ha d'entendre l'impacte del sensellarisme, que esdevé en l'exclusió social, no únicament com una problemàtica de falta d'habitatge i de pobresa econòmica, sinó que té un efecte directe en la inserció social de les persones. De fet, d'acord amb la Unió Europea en el Dictamen del Comitè de les Regions 107°, la situació de sensellarisme és la forma més extrema de pobresa i exclusió social, i atempta contra la dignitat i els drets humans (Plé dels dies 25 i 26 de juny del 2014). Per tant, és imprescindible parlar de quins són aquests elements associats a l'exclusió residencial que vulnereu les dones.

A més, en aquest apartat valorem com, qualitativament, les vivències i les experiències personals de les dones marquen una elevada vulnerabilitat i un alt grau de deteriorament.

4.3.1 L'impacte de la qüestió de gènere

La maternitat és un factor clau de

vulnerabilitat, tant en si mateix com a desencadenant d'altres vulnerabilitats. No únicament presenta aquesta complexitat, sinó que també la maternitat és un factor de desprotecció i, alhora, un motor de canvi i de protecció en alguns casos. Per tant, per la seva multidimensionalitat i afectació, es comprèn des de tres perspectives: com a **factor de vulnerabilitat**, com a **factor de desprotecció** i com a **factor de protecció o canvi**.

En primer lloc, es pot considerar que la maternitat i el sensellarisme són incompatibles. Fet que únicament existeix un recurs d'exclusió residencial per a dones víctimes de violència de gènere en què poden acudir amb els seus fills i filles, la resta de dones que no entren dins aquest recurs d'acollida i són mares, no tenen els infants en custòdia. **Cal especificar que molts cops, aquesta pèrdua de custòdia (sovint temporal i, a vegades, permanent) ha estat involuntària —situació que presenten la majoria de les dones mares entrevistades—, però algunes dones decideixen voluntàriament cedir la custòdia i cria dels seus infants a familiars o directament a l'administració pública.** Totes les estratègies que poden desplegar fins a arribar a perdre o cedir la custòdia, com hem vist al llarg d'aquest estudi (en la seva primera fase, des del punt de vista professional; i en aquesta segona fase, des del punt de vista de les dones i exposat més endavant en aquest informe) afecten la seva salut i el seu deteriorament encara més que els seus homòlegs homes, que no tenen la càrrega de la cria com una responsabilitat, sinó que aquesta recau en les dones mares.

Les participants manifesten dificultats afegides a l'hora d'accedir a l'habitatge

quan són mares amb menors a càrrec. Aquestes dificultats manifestades van des de la mateixa oportunitat de poder accedir a una casa, fins a la capacitat de mantenir-la, relacionada amb la conciliació laboral i familiar. En aquest sentit, es detecta una barrera a l'hora de llogar un habitatge a una mare sola amb fills i filles menors (família monomarental). Elles, molts cops amb la capacitat econòmica suficient per fer-hi front, no tenen l'oportunitat d'accedir-hi perquè no són considerades bones llogateres i són vistes com a unitats familiars que poden tenir dificultats en algun moment per fer front a les despeses d'habitatge; fet que pot causar una incertesa al propietari, alimentada per l'imaginari social que, com comentàvem abans, pivota entorn dels drets de propietat i les dificultats de procedir a un desnonament en cas d'impagament.

«Tampoco encontraba porque, cuando decía que era para la niña y mi mamá... Cuando decía que era para una niña... No entiendo por qué. O sea, ¿[és] Por qué no lo pueden sacar a uno? ¿Y cómo me sacaron a mí de este piso? Yo tenía a mi niña, y a mí me sacaron como a un perro. A las tres nos sacaron como a un perro. Entonces, yo digo, entonces, eso que no te pueden sacar y no te alquilan, es mentira, porque a mí me sacaron. Sí» (Eva).

Més enllà d'una barrera directa pels prejudicis entorn de la monomarentalitat, certament els elevats preus del mercat de l'habitatge a Mallorca fan que sigui quasi impossible també per a persones amb perfils més normalitzats poder accedir-hi. Per a les dones en unitats

familiars monomarentals es fa encara més palesa aquesta dificultat, ja que amb un únic ingrés econòmic mensual han de fer front a totes les despeses corrents. Aquesta situació genera que les dones mares amb fills i filles a càrrec no es poden plantejar accedir a un habitatge digne i han de cercar, directament, habitacions per poder viure-hi tota l'estructura familiar o han de compartir espai amb altres famílies. Com és sabut, les situacions d'amuntegament són també situacions d'exclusió residencial, a la qual es veuen abocades en grau més alt les mares que hem entrevistat.

«Habitaciones no me alquilan, habitaciones no me alquilan... O sea, si yo encontrara dos habitaciones que me alquilaran con mi hija, dos habitaciones sí, pero 500 cada habitación son mil euros... Mil euros, yo podría pagar un piso» (Eva).

Si partim del punt que les dones i mares tenen més dificultat per accedir a l'habitatge que les dones sense fills i filles, aquesta dificultat s'agreuja encara més quan les dones són migrants, ja que a totes les barreres i discriminacions anteriors s'hi afegeix la discriminació racial i els obstacles motivats per la irregularitat administrativa.

«Entonces, sí, muchas, muchas razones. No hay pisos, no hay, no hay, no hay. Ahora, yo estaba buscando en pueblos. Pero que no, que no hay, que no hay, que no hay. Después, claro, 'usted no tiene documentos, cómo se le hace un contrato'. No hay forma de hacer un contrato aunque la persona quiera. Bueno, yo buscando desesperada y, mientras,

ando viviendo un infierno, porque eso no es nada... Todas las cosas que yo tuve que soportar» (Eva).

«Que con documentos de español tienes acceso más fácil a una vivienda, no. Sigo siendo inmigrante, sigo siendo mujer y sigo teniendo la misma desgraciada suerte. Y con dos menores en casa. Y con papeles» (Paola).

El mercat de l'habitatge i el mercat laboral són dues dimensions que, quan atenem el sensellarisme i l'exclusió residencial, s'observa que van de de bracet. Clarament, l'accés a l'habitatge té una dimensió estructural de classe social, que passa per damunt tota la resta. Des d'una posició econòmica privilegiada de poder cobrir i superar el preu del lloguer de mercat actual, les dificultats i les discriminacions es redueixen. Per aquest motiu, atendre el mercat laboral i l'ocupació és important. En aquest sentit, les mares amb fills i filles a càrrec tornen a presentar un factor de vulnerabilitat més en relació amb el tipus de mercat laboral present al territori i les dificultats per a la conciliació familiar. La majoria d'entrevistades fan o han fet feina al sector de serveis i hotelaria durant la temporada de maig a octubre, caracteritzada per uns horaris intensius i difícilment conciliables. Es manifesta aquesta barrera, que genera una vulnerabilitat afegida, quan no poden fer «la temporada», ja que es veuen en la necessitat de decidir entre cuidar els fills i filles o treballar. La xarxa social o familiar, sovint absent, esdevé el factor de protecció necessari per cobrir totes les necessitats.

L'altra barrera esdevé estructural i està relacionada amb la desavinença dels

preus de l'habitatge amb els salaris de les persones residents, que fan que sigui extremadament difícil poder accedir al mercat d'habitatge ordinari, tot i tenir una feina amb contracte (treballadores pobres).

No, no, ya en [nom lloc de feina] estaba a media jornada y obvio que, cobrando 800 euros... Un alquiler está a 800 euros, como barato. Era imposible. Entonces siempre buscaba compañeros de piso y que cuando vas a buscar un alquiler es: ¿contrato indefinido? No tengo. ¿Mascotas? No. ¿Menores? No. ¿Dos nóminas? Nóminas que solventen tres veces más de lo que está en el alquiler... es imposible. Y el último, que el piso se vendió, fue caótico. Me enfermé, porque tenía a la agencia llamándome, diciéndome desde diciembre que me tenía que ir. Me dieron dos meses para conseguir algo: imposible» (Rosario).

En segon lloc, la maternitat esdevé un factor de desprotecció cap a la situació de violència de gènere, en la qual la dona mare i víctima de violència de gènere també pot ser víctima de violència vicària com hem vist anteriorment, a l'apartat de l'anàlisi dedicada a aquesta qüestió. Esdevé, doncs, un condicionant més a l'hora de prendre decisions i poder actuar, ja que tenen menys capacitat d'agència, especialment quan l'agressor és també el pare, que instrumentalitza els fills i filles per infondre por a la dona, coaccionant-la per no actuar i amenaçant-la de perdre la custòdia. Val a dir, a més, que la majoria de les participants que són mares no tenen cap ajuda per part del pare de la criatura, ni tan sols amb la manutenció.

«Claro, pero yo nunca lo denuncié por mis hijos mayores, ¿sabes? Gracias a Dios he salido adelante sola. Que sí, que he tenido que trabajar en la calle. Que hay cosas que yo tengo en mi cabeza que he tenido que hacer por culpa de él, por no ejercer como padre» (Alba).

L'impacte de la maternitat en la salut de les dones és molt significatiu. La solitud en la qual s'han trobat durant la maternitat i la manca d'ajuda i suport gairebé des del principi en quasi totes les entrevistes, les ha exposat a situacions crítiques vers la salut.

«Es más, mi hijo nace y yo me voy sola del hospital a casa. Y yo llego y no había nada para hacer. O sea, tuve que cocinarme. Yo quería tomar naranja. Entonces yo recién... O sea, llevaba tres días con la cesárea, y bajé con mi bebé en brazos sola al supermercado a comprarme un jugo de naranja. Y me acuerdo que subo y la señora me para y me dice '¿por qué está tan blanca?'. Y yo no podía ni hablar» (Francisca).

És prou conegut que la combinació de les problemàtiques que presenten les dones en aquest context té un impacte molt significatiu en la seva salut mental i física. D'acord amb les trajectòries de les participants —de sensellarisme, violència i maternitat—, es corrobora un agreujament d'aquest impacte negatiu en la salut.

Les necessitats dels infants passen per davant les necessitats de la mare, que ja està en una situació prèvia de vulnerabilitat; i això va generant un abandonament de la seva pròpia necessitat, amb diverses conseqüències pel seu desenvolupament

vital i en la seva trajectòria d'exclusió social. **Es detecta en elles una preocupació afegida per tal de proporcionar les condicions mínimes als infants i un pes emocional relacionat amb l'estigma social autopercebut entorn de la «mala mare»:** no han tengut bones relacions de parella; han perdut la custòdia o l'han cedida; tenen dificultats per atendre totes les necessitats dels fills i filles; senten que no poden assegurar el seu benestar, entre d'altres. Aquestes dones es veuen en la necessitat constant de justificar que elles han intentat ser bones mares per compensar l'estigmatització assumida cap a elles mateixes; fet que, es detecta, ha desembocat en consum de substàncies i pensaments suïcides en alguns casos.

«Me quedé sin trabajo también, porque con una niña pequeña, ¿a dónde iba? Con la otra, peor todavía. Entonces, fui muy señalada por toda la gente. Y me quedé endeudada. Pedí ayuda social, para que me ayuden un poco con el alquiler» (Paola)

«I claro, después ja, amb els anys, te'n tornes igual que ells... Això sí, jo i el meu fill... Inclús ho deia la meva sogra 'tu seràs el que vulguis, però dus els nins ben alimentats...'. Mai els va faltar res... Mai. Sempre ben nets, ben curiosos, amb bon menjar. O sigui, bon menjar... A l'escola, a ajudar-los als dos... Qualque dia que perdía els equilibris? Sí, però era tot al contrari... 'Yo defenderé a los niños', perquè no me'ls toqués ningú, però ningú...» (Sandra).

o el motor d'actuació, especialment davant situacions de violència de gènere i vicària. **El fet de veure com la violència comença a afectar els seus fills i filles, qui sovint han d'intervenir, és un motiu pel qual les dones prenen la decisió de posar fi a la situació de violència.** És el suport i la motivació per continuar cap a una vida sense violència; tot i les barreres, dificultats i vulnerabilitats que es troben al llarg del camí. Són, a més, conscients, en molts casos, que la decisió de sortir de la llar familiar on viu l'agressor o denunciar la parella i pare dels fills i filles les posa en situacions d'extrema vulnerabilitat, amb una gran por de perdre la custòdia a cada passa que donen. Es detecta una gran desinformació dels drets que tenen i dels recursos al seu abast.

«Pero mi prioridad ahora mismo es mi hijo. Yo no tengo más prioridades. Mi hijo, nada más que mi hijo. Por eso quiero encontrar un techo para él. Y no volverlo a llevar al infierno, donde él no quiere ir. Oye, que yo le digo [nom del fill], ¿tú quieres que nos vayamos otra vez para casa con tu padre?'. Dice que no, un rotundo no» (Pastora).

«Yo estoy aquí gracias a mi hijo, porque [...] si no es por mi hijo, me ahoga. Se tiró en lo alto, se tiró, no se lo pensó. Dijo 'mi madre, que me la matas'. No se me van a olvidar esas palabras» (Amanda)

«Yo sentía que en ese momento, cuando casi me atropellan... Yo sentí que si no me mataba, porque él me amenazaba que me iba a matar, me iba a matar yo, en el sentido que un despiste... En mi cabeza ya estaba en otro nivel. Yo iba con mi hijo, por

Això no obstant, en les entrevistes, la maternitat ha estat també el **factor de canvi**

ejemplo, a dejarlo al colegio. Y a [nom del fill] yo lo subo acá del cuello para llevarlo al cole. Y me acuerdo de que me dice un día 'mamá, yo desde acá arriba veo si viene el papá'. Entonces esas cosas para mí eran cómo ¿Por qué mi hijo de 4 años tiene que estar preocupado?» (Francisca).

4.3.2. Els factors de vulnerabilitat com a part de les trajectòries vitals

En aquest estudi les entrevistades presenten diversos factors de vulnerabilitat en les seves històries de vida; aspecte que reforça la necessitat d'atendre aquesta diversitat per poder desenvolupar una intervenció adequada.

Efectivament, és conegut que, si bé l'exclusió residencial es deu a diversos factors — com es veurà en aquest punt —, hi ha una variable necessària en el sensellarisme femení: la manca de xarxa social i familiar. En el cas de les dones migrants, és una mancança comuna, ja que, o bé no en tenen, o la tenen lluny.

La trajectòria migrant es torna a classificar com un factor de vulnerabilitat o de desprotecció que té un impacte transversal i unes pors i violències afegides. En primer lloc, les dones migrants entrevistades en aquest estudi manifesten directament que, en algunes ocasions, la seva barrera d'accés a un habitatge no ha esdevengut per raons econòmiques ni per tenir menors a càrrec, sinó pel component migrant i racial. La situació d'irregularitat a la qual es troben quan arriben al territori, és d'opacitat: no tenen permís de residència ni de treball, no poden disposar d'un contracte laboral i, per tant, no poden accedir a un lloguer i menys a una hipoteca.

«Yo tenía la ilusión de llegar aquí, y poder trabajar y hacer las cosas. [...] Claro, yo venía de trabajar... Yo era [professió] y llego aquí, y es como si me hubiesen aplastado» (Susana).

Les estratègies laborals de les dones migrants, especialment per a les acabades d'arribar, són més reduïdes per les incompatibilitats a causa de la llei d'estrangeria²: a grans trets, treball de cures com internes, de neteja per hores o prostitució. A més, de nou, es detecta una vulneració dels seus drets a l'hora d'haver-se de pagar la seguretat social o haver-se de sotmetre a situacions d'explotació.

«Cuando ya llevaba aquí tres años para el arraigo, sí, me dieron el contrato, pero me pagaba yo la seguridad social, con mi mismo sueldo, de 640 euros. Y con eso pagaba mis deudas, mi alquiler, mi comida, mi seguridad social (Paola)

· Sí, yo lo mismo. También pagaba yo mi seguridad social (Susana).

Para tener los papeles (Paola).

Un año pagando mi seguridad social» (Susana).

La vulnerabilitat en la qual les deixa aquesta situació és extrema, ja que es veuen sotmeses a una exclusió residencial directa, com hem vist a l'apartat de l'anàlisi immediatament anterior. Les dones migrants no tenen al seu abast recursos residencials temporals per a un moment de necessitat, ja que no tenen eines ni recursos necessaris per accedir-hi; com pot ser el simple fet de pagar electrònicament per a una habitació

² Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social. 57

d'hostal. La trajectòria migrant és un factor de vulnerabilitat transversal pel fet que opera independentment d'altres condicionants d'explotació de la persona, com poden ser el nivell d'estudis o una sèrie de successos vitals estressants, com recull la literatura consultada.

«Ya fui, pregunté y me dijeron que necesitaba un DNI para poder tener una tarjeta bancaria, sí. Entonces no pude pagar online. Entonces, tenía que presentarme y ya me decían 'no, ya alguien pagó online, ya tú no puedes, entonces, tienes que buscarte otro hostal'» (Marta)

«Yo creo que al estar fuera de mi país... Porque yo creía que estas cosas le pasaban a otras mujeres, a otro nivel de la sociedad. Yo decía, a una mujer con estudios, a una mujer preparada, nunca le va a pasar estas cosas. Porque en mi casa yo nunca vi... Mi papá nunca fumó, no bebió, yo nunca vi peleas, fui a un colegio privado. Entonces, yo creía que nunca me iba a pasar» (Rosario).

Cal mencionar, també, que la cadena global de cures opera sobre les entrevistades en forma de pressió econòmica addicional. Ens referim al fet que, a més de totes les despeses, a elles se'ls afegeixen les remeses que envien mensualment o setmanalment a familiars al seu país d'origen. És, en si mateixa, una despesa extra a la qual fer front des de l'economia submergida. Per tant, és una necessitat extra de treballar, sovint des de la precarietat. Cal recordar, però, que no opera únicament des de la perspectiva material, sinó també emocional.

«Llegué con 25 años y era soltera... Entonces pasas a ser una moneda. Un dinero de cambio. Yo soy su hija hasta donde Dios le permita a mi madre que le dé dinero. Una vez falló, se olvidó de la parte humana que yo soy. Porque yo sufrí también eso de mis padres. Al no poder ayudarle económicamente porque tenía una situación sumamente precaria, pues ellos empezaron a sentir rechazo» (Paola).

Ser una dona migrant és, en si mateix, un factor d'exclusió, ja que expulsa les dones de trajectòries de vida ordinàries i inserides socialment, i fa que despleguin estratègies que molt sovint les desproveeixen de protecció, de recursos i de seguretat; i les exposa a la violència masclista i sexual i a l'explotació per part dels homes del seu voltant.

«Y después, cuando salí de ahí y fui a cuidar a una persona mayor... Esta señora vivía con la hija y el marido. Y el marido de la hija de la abuelita me estaba acosando. Cuando vio que no lograba nada, y que su suegra se lo iba a contar a su hija, él se hizo una paja en el baño y lo echó por todo. Y me dijo que había dejado un regalito en el baño para mí. Y se fue a trabajar. Y cuando fui a ver, estaba lleno, pero lleno de mierda. Y yo llamé a su esposa y le dije 'mira, aquí está pasando esto, esto y esto. Y ven tú a limpiar la mierda de tu marido que está en el baño, porque me voy'. Y me fui. [...] No, no. No denuncié, hasta por la esposa, que era tan buena gente, ¿sabes?» (Susana).

L'estructura i l'economia familiar són factors que marquen els successos i les trajectòries vitals de les persones, especialment la de les dones, generalment més presents a l'esfera reproductiva que a la productiva. En aquest context econòmic i relacional, com ja s'ha esmentat diverses vegades, la xarxa social o familiar esdevé clau per a les entrevistades, per tal d'evitar les situacions d'exclusió social i la inherent sobreexposició a la violència. De manera més concreta, esdevé un factor necessari per a la capacitat de resiliència de les participants enfront dels canvis i dels successos estressants.

Depenent de les diferents estructures familiars i econòmiques de cada entrevistada, el desenvolupament del cicle d'exclusió ha esdevengut més clar o menys, però en molts casos ha estat determinant, tot i els esforços de les dones per evitar-ho. **Les trajectòries migrants, la falta d'ajuda a la manutenció dels fills i filles, el fet de tenir persones dependents a càrrec, l'orfanat, i la violència de gènere a la llar, entre d'altres, són factors de vulnerabilitat, com s'ha analitzat, per tenir més dificultats per accedir a un habitatge; però també són factors de desprotecció cap a la violència masclista. Un altre d'aquests factors, que és conseqüència d'aquestes estructures relacionals, es l'emancipació primerenca de les dones.**

«Mi madre me abandonó, se fue a vivir con su marido. Yo me quedé con la casa que ella tenía allí, pero, claro, yo tenía que, pues, pagarme la comida, el gas y tal. Entonces, claro, me tuve que ir a trabajar. Temporalmente, estaba mi hermana allí, entonces me fui a trabajar con ella. Y con lo que ganaba, pues,

me pagaba los autobuses para poder ir a estudiar, para hacer el primer FP, que falsifiqué la firma de mi madre» (Claudia). regalito en el baño para mí. Y se fue a trabajar. Y cuando fui a ver, estaba lleno, pero lleno de mierda. Y yo llamé a su esposa y le dije 'mira, aquí está pasando esto, esto y esto. Y ven tú a limpiar la mierda de tu marido que está en el baño, porque me voy'. Y me fui. [...] No, no. No denuncié, hasta por la esposa, que era tan buena gente, ¿sabes?» (Susana).

Una de les conseqüències de l'emancipació primerenca és l'efecte «io-io», caracteritzat per unes anades i tornades a la llar familiar, o bé per un rebot entre cases que s'aconsegueixen per altres vies que no són les ordinàries; com establir relacions sexoafectives a canvi d'un sostre. Efectivament, té uns efectes clau sobre les trajectòries vitals de les entrevistades, molt determinants cap a un cicle marcat per l'exclusió social que pot esdevenir en una exclusió residencial i en diverses experiències marcades per la violència. Moltes d'elles, per aquest motiu, no tenen estudis; bé perquè no els han iniciat, però també perquè els han hagut de deixar per poder fer-se càrrec de la seva nova realitat i assumir-ne les despeses.

Una altra de les conseqüències associades a aquesta sortida primerenca de la llar és la pèrdua de xarxa i del vincle familiar que, com es reconeix al llarg d'aquesta anàlisi, pot arribar a ser el factor més gran de protecció si existeix, però sempre que les relacions siguin sanes. També s'ha esmentat que una estructura familiar violenta, no basada en relacions sanes, pot ser un motor d'exclusió. Per tant, quan parlem de xarxa

com a factor de protecció, ens referim al fet que aquesta existeixi, però també que sigui efectiva i protectora. Quan aquest motor falla, sovint s'inicien processos d'institucionalització en la infància que, sense ser una emancipació, és una sortida de la llar a través de l'administració pública, amb les seves pròpies conseqüències.

Els processos d'institucionalització allargats en el temps i, especialment, quan ocupen diferents etapes i cicles de la vida, tenen el perill de generar una dependència d'aquestes persones amb els serveis públics. Aquesta trajectòria vital pot iniciar-se per una pèrdua de custòdia dels pares i mares. En el cas de les entrevistades, aquesta sempre ha estat relacionada amb la violència de gènere a casa. De fet, de les participants, es detecta que les que estan en situacions de major vulnerabilitat i amb pitjor estat de salut començaren aquests processos a edats molt joves, amb nou i deu anys.

«De Mallorca, de toda la vida. Tenía padres de acogida. Mi padre era violento con mi madre, pegaba a mi mamá. Yo era muy pequeñita. Estuve en protección de menores. Y salí con 15 años» (Ana).

Algunes de les entrevistades han passat per institucionalitzacions ja quan eren adultes, a recursos de **salut mental**. Cal dir, de fet, que institucionalitzades o no, totes manifesten alguna simptomatologia de salut mental, i que en totes elles està relacionada amb la violència viscuda al llarg de la seva vida. Parlam, en grau més alt, d'ansietat extrema i depressió greu, però en alguns casos d'altres manifestacions més complexes. La situació d'exclusió residencial agreuja aquests símptomes,

que es manifesten a través de l'estrès, els atacs d'ansietat i de pànic, les ideacions suïcides, i un empitjorament generalitzat del seu estat de salut, i també físic.

«Llego, me ducho, me preparo mi café, me lo llevo a la habitación, mi botella de agua, me acuesto y eso es mi vida todos los días. Ni ceno, ni... No. No. Estoy en un... He vuelto otra vez. Había espabilado un poco, pero he vuelto otra vez. Pero por eso, porque a mí nadie me ha dicho 'no te preocupes, que aquí voy a estar'. Entonces, me tuve que apartar de mi hijo, que es lo que más quiero» (Amanda).

És important subratllar les ideacions suïcides en les participants en aquest estudi, molt vinculades al fet de no veure un final a la seva situació d'exclusió, cronificada pels anys sense rebre una atenció social adient i una ajuda adaptada. Relacionat amb això, moltes d'elles tenen diagnòstics de salut mental i altres patologies. En tot aquest context, la solitud no desitjada hi és també present de manera important.

«Un día tenía tanto dolor, tanto dolor, tanto dolor que yo dije 'me voy... Con un colega que vamos a juntarnos y vamos a suicidarnos'. Y yo dije 'antes de suicidarme voy a reabrir esta denuncia porque eso no puede quedar así» (Nieves).

«Porque eso a mí me pasó también, cuando llegué aquí cada vez iba más cuesta abajo, más cuesta abajo y llegó un punto que dije 'ya para qué intentar salir'. Hasta que llegó un punto que se lo conté a las educadoras, ellas lógicamente

me apoyaron, me ayudaron a buscar soluciones y mira, poco a poco estoy remontando, pero ha costado lo suyo también» (Carla)

«Porque aparte yo un día estaba tan mal que cruzo la calle y me toca la voz [referint-se a un claxon d'un cotxe] así. Yo ni siquiera me di cuenta de que había un auto que venía. Entonces yo dije 'o me mata, o me mato'. O sea, que ya estoy en otro nivel» (Francisca).

La violència psicològica exercida sobre les entrevistades, efectivament, té un impacte directe en la seva salut mental. Aquesta manifestació de violència masclista i de gènere assoleix una altra dimensió quan es conjuga amb la situació d'exclusió residencial. A les pors i amenaces exercides sobre elles, s'afegeix l'ús de l'habitatge com a moneda d'intercanvi per aconseguir el control complet per part dels homes. Aquest aspecte és encara més evident quan les dones són mares o migrants —tal com s'ha explicat en els punts anteriors—, així com l'impacte sobre la seva salut mental, ja que s'hi suma la por a ser deportada, a acabar en situació de carrer amb els fills i filles o a perdre la custòdia.

«¿Qué es lo peor que me puede pasar? Que me quiten a los niños y me echen a la calle. Digo 'bueno, pues que me quiten a los niños y me echen a la calle, me tiraré luego por un puente y ya está'. Llega un momento que dices 'no te queda otra'. Ahora de momento estoy aquí, ya veremos. De momento sigo de pie, pero no sé hasta cuándo» (Claudia).

L'assistència psicològica, d'acord amb el que contenen les dones, és complexa per diversos motius. En primer lloc, presenten una normalització de la violència com a part de la seva vida, que situa una barrera a la no repetició dels cicles de violència o noves relacions no basades en la violència. Moltes d'elles tenen una autoestima marcada per anys de violència psicològica i interioritzen falses creences com la culpabilització i l'autoresponsabilització. Tot plegat es complica perquè tenen tantes experiències acumulades que, en les dones que han pogut rebre assistència psicològica —que no són totes ni la majoria—, la recuperació implica reviure la seva trajectòria, molt caracteritzada per la violència i per l'exclusió. A més, són dones que han rebut molt poca ajuda al llarg de la seva història i, per tant, es pot detectar una desconfiança cap al procés que també suposa una barrera. Moltes de les entrevistades han acudit a serveis especialitzats d'atenció a la violència. És un aspecte que constantment estan treballant i que les acompanya, a diferència dels homes. No obstant això, és important visibilitzar el canvi que es detecta tant en la perspectiva com en el llenguatge en les dones que sí que han passat per un procés d'atenció psicosocial: ara tenen les eines per detectar senyals, comportaments i actituds que indiquen quan una relació no és sana i que, per tant, hi poden posar límits. Aquesta qüestió s'explora amb més profunditat a l'apartat següent, que es dedica a les estratègies formals i informals que les dones despleguen.

«Tú debes ir a un psicólogo. Y ellos no. Yo no escucho que ningún hombre haya ido a un psicólogo. Yo no escucho que ellos vayan a talleres. Yo no escucho que ellos vayan a grupos de ayuda, porque los que

tienen un problema son ellos, pero supuestamente la que tenemos un problema somos nosotras. Entonces nosotras sí. Vamos a un psicólogo, que después el psicólogo pasa el informe de que sí, que hay una mujer con daños psicológicos. Y ellos no van a un psicólogo. Ellos no van a talleres. Ellos no hacen nada. Y lo peor es saber que lo único que hizo fue trabajos voluntarios» (Rosario).

Arran de les entrevistes, s'evidencien les conseqüències a llarg termini de la violència masclista exercida en la infància o al llarg de les trajectòries vitals. Sense una recuperació d'aquestes vivències, a les quals s'afegeixen situacions d'exclusió social greu com el sensellarisme, la salut mental d'aquestes dones es deteriora a un ritme vertiginós. És important remarcar que molt sovint aquest efecte no es dirigeix únicament a elles, sinó també a les persones del seu voltant.

«Es cuando ellas [les psicòlogues] me dicen 'ese piso tenía enferma a tu hija, necesitabas sacarla para que ella volviera a ser ella'» (Eva).

Travessades per la frustració constant de no rebre cap ajuda i ser excloses, de fet, de molts dels serveis d'ajuda, però també per percebre que no tenen els mateixos drets que la resta de dones víctimes de violència masclista i de gènere, les entrevistades manifesten una desafecció amb els serveis públics que les espitja, de nou, cap als marges i l'exclusió. És especialment rellevant aquesta frustració i desafecció quan parlen del seu pas pels serveis judicials —una qüestió que també s'abordarà en l'apartat dedicat a les estratègies. Es manifesta per diferents vies: des de la por

a les represàlies dels agressors si inicien el procés de denúncia, fins a la por a perdre les custòdies, o a perdre la llar; però també per una desconfiança en la capacitat de protecció dels processos judicials. Tenen molt interioritzats els casos en què els homes es boten les ordres d'allunyament: encara hi ha dones assassinades tot i haver-hi una denúncia i sentència ferma.

«Lo van a meter en la cárcel y cuando salga, así por aquí me degüella. [...] Da igual. Con orden de alejamiento se han cargado a las mujeres, así que eso da igual» (Margarita).

A banda d'això, per les veus de les participants es detecta que eviten els processos judicials per la desconfiança que les ajudin, com dèiem; però també pel procés en si mateix, que suposa un impacte greu en la seva salut mental.

«¿Sabes también por qué no se denuncia? Porque el proceso es demasiado largo. Entonces, no sabes tú si tienes que revivirlo todo... Además, te terminas cansando» (Paola).

«No estuve cuidada por la justicia. Detrás de la justicia están los hombres» (Rosario).

La violència continuada, juntament amb una situació d'exclusió social greu, no ha tengut un impacte únicament en la seva salut mental, sinó també en la seva **salut física** —com ja s'havia avançat anteriorment. Per les estratègies que despleguen elles i la seva trajectòria, la salut física s'ha vist perjudicada significativament. Aquest aspecte té un impacte directe en la capacitat

de fer feina, de continuar amb la seva vida i, de manera clara, en l'autoestima.

«Tengo cuatro hernias discales. Una está muy, muy mala, muy, muy jodida, y nada. Primero, ahora voy a estar en rehabilitación, a ver qué tal, pero nada es... No me va a hacer nada la rehabilitación» (Milagros).

No per menys desconegut deixa de ser important exposar l'impacte en la salut física de la mateixa violència, que en moltes de les participants en aquest estudi assoleix unes dimensions extremes que, efectivament, han tengut conseqüències greus i determinants per a la seva trajectòria, amb la possibilitat d'acabar en una situació d'exclusió social i residencial greu, especialment quan la resta d'agents socials no respon adequadament.

«Lo que él hizo fue enfermarme poco a poco. Porque no tenía sentido... Yo era deportista. Y yo tenía un cuerpo super bueno. Tenía buenos músculos. [...] la masajista intentaba tratar. Pero él decía 'hay que poner... hay que hacer más tratamientos'. Y en esa época ya no teníamos relaciones sexuales. Hablaba muy poco conmigo» (Nieves).

«Entonces, lo he pasado mal, la verdad. Eso, psicológicamente, se te queda ahí. Y a ver, tú intentas seguir para adelante, luchar. De no recordar según qué cosas. Pero sigue estando ahí. Pasen años, pasan días, pase lo que pase. Siempre va a estar ahí [...] Que a mí me dieron cuatro ictus, por maltrato de violencia de género, por mi pareja

y por trabajar en la calle. O sea, yo me tuve que ir al mundo de la calle, porque yo no sabía qué hacer» (Alba).

Peraquest deteriorament, la medicalització és un tema que hi és molt present. Els mals físics arriben fins al punt de ser incapacitants i, per tant, tenen unes dificultats directes i incapacitats en la seva vida.

«Yo estaba en el hospital ingresada, porque yo me encontraba mal. Y cuando volví, habían cambiado la cerradura y todo esto. Madre mía» (Ana).

«Los médicos no tienen la mínima idea de lo que es, pero sufro de dolores 24 horas al día... He hecho un montón de exámenes... no encuentran nada; la medicación tampoco me hace mucho efecto... Sufro bastante de depresión porque no tengo como estar feliz con la situación en la que estoy... Estar aquí para mí es muy difícil» (Nieves).

«Per circumstàncies d'aquí, de metges, se m'està atrofiant el cervell. Tenc com una vellesa prematura. M'estic tractant, vaig a rehabilitació. I clar, me diuen que pot ser de lo que me varen fer...» (Sandra).

«A mí me lastimó las rodillas, con lo cual a veces pues no camino bien» (Alba).

Finalment, lligat amb l'àmbit de la salut mental i física, és fonamental parlar també de consum. Efectivament, elles, que presenten un deteriorament físic important, recorren a la medicalització per pal·liar

el dolor quan poden; i quan no hi tenen accés, recorren a altres tipus de consums, que sovint impliquen riscos importants. Ambdues situacions poden esdevenir en addiccions que marquen la seva trajectòria.

«Tardé en hacer pagos. Tardé porque no me levantaba de la cama. Utilizaba una... Los médicos no me escuchaban para nada. Utilizaba una sustancia que tenía que comprar en el mercado negro. Y era la única que me quitaba el dolor» (Nieves).

Alguns dels relats estan estretament vinculats els problemes de salut mental que presenten amb les pautes de consum. És significativament comú que ambdues dimensions es presentin alhora, lligada l'una amb l'altra, el que es denomina com **patologia dual**.

«Pero me cuesta, porque estoy con una depresión que... lo que me apetece es encerrarme y beber, y dormir... y es lo que me apetece" [...] Yo quería dormir. Dormir. No pensar. Me enganché al Diazepam y al alcohol. Y bueno, cuando había empezado a beber y ya estaba un poco así colocada y tal, empezaba con un cuchillo... Empezaba a hacerme...» (Patricia).

Les pautes de consum actiu, en molts casos, s'han iniciat a conseqüència de la violència viscuda, de manera similar als problemes de salut mental. El consum esdevé una eina per alleugerir el seu malestar mental i emocional generat per la violència i com a mecanisme d'evasió de la realitat d'exclusió social greu. Parlam, principalment, del consum d'alcohol.

«Sé que vaig fer un canvi... Que ja tot... Que em vestia. Això sí, ja li vaig agafar... Ja no era per l'alcohol, ja no era la força de l'alcohol ni això, perquè jo no bevia per la meua força, jo bevia perquè al que tenia més pànic era a la meua...[...] I vaig començar a beure, perquè així almenys dormia, no tenia aquell pànic, m'adormia amb el ninet, i no feia res més, però vaig començar l'addicció a l'alcohol» (Sandra).

«Y bueno, lo que te contaba, empecé a beber. Pero bueno... Vale, bebía, porque el hombre este me estaba destrozando» (Patricia).

La problemàtica més gran detectada en aquesta qüestió és que el consum i també els malestars mentals poden ser conseqüències directes de les violències masclistes i de gènere. Això no obstant, ambdues situacions esdevenen criteris d'exclusió per accedir a diferents serveis d'atenció social, tant residencials com d'atenció a les violències. Es detecta, per tant, una desprotecció de les dones en aquesta situació.

El consum i la violència no només es relacionen com a mecanisme de subsistència enfront de la situació que viuen, sinó que en algunes ocasions esdevé també un factor que envolta l'agressor i les manifestacions de violència en la relació. Les addiccions i el consum, d'acord amb els relats de les dones, han estat factors presents en els pitjors moments, fins i tot factors que han desencadenat un seguit de trajectòries i successos que les han portat cap a l'exclusió i desprotecció.

«Él tiene problemas de adicción. Él es alcohólico. Bueno, él tiene, como dicen, todos los vicios, porque él es también consumidor de cocaína, pero como dicen, es inusual. Cuando él la usa así, ya cuando se fue de casa, que estaba como dicen en su "soltería plena", cayó otra vez, y se mudó después a la casa del hermano, porque ya no podía sostenerse de pagar y se fue para donde el hermano. Pero él ha estado ingresado también en el [recurs d'atenció al consum], entre idas y venidas. ¿Y qué pasa? Yo estaba viviendo en la casa y, viviendo en la casa, a mi hijo y a mí nos hacía la vida imposible. Cuando él se fue a vivir solo, nosotros, mi hijo y yo, que era pequeño... era un continuo acoso, acoso, acoso. Me llamaba mucho, no importaba la hora, las 24 horas del día. Me amenazaba, me decía que yo era una puta, que si encontraba a alguien en su casa, en su cama, me iba a quemar y a matar junto con él. Y era... Tú sabes, fue un año que cuando él salió de la casa, fue peor. [...] Muy mal lo pasé yo embarazada. Muy mal, muy mal, muy mal. Es que [nom de l'agressor] es un alcohólico, un vicioso en todo. Él es un ludópata...» (Pastora).

«Este chico era adicto a los juegos de apuestas. Adicto. Le habían embargado el sueldo, por eso, cuando le iban a quitar la electricidad, él no tenía cómo pagarla. Entonces todo era un conjunto de irresponsabilidad y cosas» (Eva).

«Yo le dije ¿pero no te da vergüenza como vienes todo borracho?».

Claro, me cogió, me cogió entre los brazos, me zarandeó y me empujó. [...] Se emborrachaba o se drogaba. Y una vez se fue y empezó... Bueno, es que yo no estaba en mi casa. Había ido, que mi chico era chiquitillo, y había ido a la guardería. Y, por lo visto, empezó a golpear la puerta. Esto me lo contó la policía. Empezó a golpear la puerta, y a la vecina de abajo también. Y se saltó por la ventana. Imagínate, yo vivía en el quinto. [...] Se saltó por la ventana para entrar por el balcón» (Margarita).

4.4. Estratègies de supervivència davant la violència i l'exclusió residencial

Les entrevistades, davant la situació, d'una banda, de violència de gènere i masclista i, d'altra banda, de sensellarisme i exclusió residencial, despleguen una sèrie d'estratègies, algunes de les quals de caràcter formal i d'altres d'informal. **És a dir, recorren a la xarxa d'entitats i recursos que proveeixen les administracions públiques, el tercer sector i la societat civil; però també a la xarxa pròpia, per petita i feble que pugui ser, i a les pròpies eines individuals per posar en marxa tota classe de mecanismes que tenen al seu abast.**

4.4.1. Recursos formals

Entre els recursos formals, hi ha els cossos i forces de seguretat i el poder judicial; i els recursos de tipus assistencial (entitats del tercer sector) i d'atenció a la violència de gènere i masclista (centres d'acollida per a dones víctimes i centres d'atenció psicològica i social), juntament amb els recursos residencials vinculats, des de centres d'acollida i altres formes d'intervenció sobre el sensellarisme, que

ja han estat abordats en l'apartat d'anàlisi dedicat a l'exclusió residencial.

Seguretat i justícia

Les dones que han participat en l'estudi són dones, en la seva immensa majoria, travessades per la violència de gènere i masclista, la qual cosa explica la seva relació amb la justícia i amb les **forces i els cossos de seguretat** (Policia Local, Policia Nacional i Guàrdia Civil). És molt rellevant que, mentre que normalment la policia té un paper d'ajuda i quasi heroic, no és així en el cas del record que guarden dels jutjats i del sistema judicial en general —una qüestió que ja s'ha esmentat quan parlàvem dels factors de vulnerabilitat i desprotecció. La resposta de la policia sol ser immediata: les dones estan en una situació de perill i, davant la telefonada d'emergència i socors, l'arribada de la policia es presenta com una solució total. A grans trets, el perill immediat fuig, l'agressor és retingut i ella se sent segura (almenys en aquell moment).

«La policia local se va portar molt bé, beníssim [...] Em va dur a un puesto de dones» (Sandra).

A més, algunes entrevistades relaten la importància que té per a elles que les professionals de la policia amb qui parlen (en el moment en què arriben al lloc des d'on s'ha fet la telefonada d'emergència, o en el moment de la denúncia) siguin dones perquè, per a les entrevistades, aquesta sensibilitat sovint és difícil de sentir amb un home.

«Yo no quería hablar con la policía. Y ellos se dieron cuenta. Entonces buscaron a una mujer policía [...]. Fue la mujer policía que se tomó todo el tiempo conmigo y me dijo que

me relajara, que ya había gente en donde estaba el niño y que ellos iban a hacer el trabajo que correspondía. Ahí me di cuenta de que era violencia doméstica» (Rosario).

Així, moltes entrevistades desenvolupen una relació molt propera i estreta amb la Policia i la Guàrdia Civil. És important tenir present que moltes de les participants en l'estudi no havien tengut un vincle tan fort amb els cossos de seguretat fins aleshores; però arran de la seva relació amb l'agressor o els agressors, passen a ser dones sovint marcades per l'exposició al perill i la violència, cosa que s'acaba imprimint fortament a la seva vida. La violència cap a elles, està clar, canvia les seves vides d'una manera total.

«¿Qué es lo primero que me enseñaron aquí? La salida de emergencia. Entonces, no estás acostumbrada a vivir así. Y en invierno, que ya es oscuro, siempre se quedaba alguien o me venía a buscar la policía. Son situaciones que, si las ves en una película, hasta tú dirías 'qué exagerados, ¿no?'. Y no estás preparada para que te pase» (Rosario).

No obstant això, és important esmentar que estroben diferències entre les entrevistades en aquesta qüestió, ja que l'experiència amb els cossos de seguretat està marcada per alguns factors que cal tenir en compte. Així, mentre que les dones nascudes a Espanya hi manifesten una molt bona relació (aquest punt heroic que s'esmentava), no sol ser així en el cas de les dones migrants; i molt menys, les que no tenen la situació administrativa regular, perquè en el seu imaginari hi ha la deportació i altres conseqüències terribles que imaginem que poden succeir si contacten amb la policia.

«Y yo tenía miedo de la policía porque... Yo qué sé, en el aeropuerto, si me coge... ¿de dónde viene mi documentación?» (Nieves).

Algunes entrevistades en aquest estudi relaten vivències molt dolentes amb els cossos de seguretat, marcades per la violència institucional que suposa, entre d'altres, el racisme i el masclisme que subjau a algunes pràctiques en institucions policials i de defensa.

«Yo fui a la policía, y uno de los policías dijo a su compañero 'mira el culo, mira el culo de ella'. Mira, aquello me dolió tanto, pero me dolió tanto, ¿sabes? ¿Qué hago? ¿Voy a dejar el culo en casa y no salir a la calle? ¿Tú crees que una persona que llega herida, llorando, tiene que escuchar esta mierda? Que me dejaron hasta las tres de la tarde con la misma ropa y fui a dos hospitales para hacer análisis, ¿sabes? Porque yo dije 'no, no me ha penetrado, no he tenido violación porque yo no lo permití'. Y aun así... hasta las tres con aquella ropa. Y da un asco. Todo lo que yo quería era ir a casa. [...] Es por eso que yo hablo muy mal de la policía de aquí, de verdad» (Susana).

I no només les persones amb trajectòries migrants són susceptibles de guardar males experiències amb la policia; també les dones que resten al marge, marcades per les drogodependències i altres addiccions (pròpies o del seu voltant); les que tenen diagnòs en salut mental; les que pertanyen a determinats grups ètnics; les que han viscut processos d'institucionalització penitenciària; les que viuen en situació de

pobresa, entre d'altres, tenen la percepció que els seus drets es vulneren o que són menys escoltades i també emeten, per aquest motiu, discursos negatius sobre les accions policials. Això ens condueix a pensar que, com pitjor és la trajectòria vital, menys opcions de recuperació i de reinserció hi ha. Una relació que comença ja amb l'actuació dels cossos de seguretat és la primera passa, moltes vegades, per posar en marxa els mecanismes necessaris per intervenir en la violència que pateixen les dones.

«Y entonces los del hotel llamaron a la policía, como que yo no había pagado esos días. Y claro, a mí me había pasado esto con este hombre. Y bueno... Y otra vez ataques ansiedad. Todo esto me pone muy nerviosa. Y otra vez me llevaron a los calabozos [...] Y yo expliqué lo que había pasado. Y me pusieron setecientos euros de multa» (Patricia).

«Y eso es lo que me ha pasado: injusticia por ser gitana. Racismo.» (Ana).

Relats com aquest evidencien una falla del sistema perquè el que és desitjable és que, precisament aquestes dones, vulnerabilitzades, tinguin l'ajuda dels cossos de seguretat en lloc de posar-se en risc per evitar dirigir-se a ells. Els cossos de seguretat són, en realitat, un dels mecanismes per posar un recurs d'atenció en marxa. De fet, molts cops és la mateixa policia la que pot posar una denúncia, i així ho relaten altres entrevistades:

«Me dieron un teléfono de "Atenpro", que también estaban todo el tiempo preguntándome, llamándome. O

sea, desde que yo pisé la policía fue un apoyo de todos, fue un equipo... Me contactaron con otro, y con otro, y con las chicas... A mí me pasaron a las chicas, a las asistentes sociales, a la psicóloga, a la psicóloga para el niño. O sea, fue un trabajo que yo no...» (Rosario)

«Yo a él le tenía y le tengo mucho miedo. Ahora menos, porque ya sé muy bien que después de que di el primer paso, denunciarlo, cogí valor. Pero cuando yo fui a la policía, yo fui a hacer una consulta [...]. Y yo le decía 'es que yo tengo miedo de sus represalias'. Y me buscaron un psicólogo. El psicólogo me abrió los ojos, me puso contra la espada y la pared y dijo 'es que él ha cruzado el límite y tú tienes que denunciarlo'. Y entonces lo denuncié» (Pastora).

Arabé, el fet de connectar recursos en xarxa és una qüestió molt sensible que s'ha de fer, si més no, amb totes les garanties de seguretat i respectant els drets de les dones, un tema que resulta prioritari i sobre el qual manca fer molta més recerca i veure com poden articular-se totes les forces per posar la persona en el centre. Aquesta qüestió és especialment sensible quan s'imbrica amb salut mental. Una entrevistada relatava com, des de la seva percepció, s'havia procedit a posar en marxa mecanismes de protecció que, a vegades, no s'adaptaven a la vida de les dones:

«La psicóloga llamó a la policía. Llamó a la policía con la ambulancia para que me ingresaran, porque no estaba bien. Yo dije que no iba a salir de casa. Me ingresaron a la fuerza. Y quedé mal, sin mis animales» (Nieves).

Una altra dimensió que emergeix en el relat de les dones és que sovint la presència policial implica emocions com la vergonya i el sentiment de culpa. Algunes entrevistades comenten que elles són les víctimes, però també són les que han de recollir les seves coses de casa i han de sortir d'allà, tot i que sigui des de la seva percepció, com si fossin delinqüents i haguessin fet alguna cosa incorrecta. Com que moltes dones no tenen titularitat de la seva llar, han de partir de la casa i això es fa amb la presència de policies, que després les acompanyen al recurs residencial d'atenció a les víctimes. En aquest sentit, és rellevant el fet que l'acompanyament policial no sempre és considerat, per a les entrevistades, com una ajuda.

«La forma en que la policía se para, espera que cojas tus cosas... Y claro, todo el mundo viendo... [...]. Es como si yo fuera una ocupa y me estuvieran sacando [...] como que ellos [la familia de l'agresor] fueron los que llamaron a la policía para que nos sacaran, ¿me entiendes?» (Eva).

Sigui com sigui, el discurs més descoratjador que emergeix en els relats és el del fet que recórrer als serveis policials no serveix, al final de tot el recorregut, per a res; és aquí on la labor dels cossos de seguretat es vincula amb els poders judicials. Mentre que l'ajuda immediata sí que es relaciona amb l'arribada de les forces policials, la resta de mecanismes que s'han de posar en marxa sovint són lents o no compleixen les expectatives de les dones víctimes. Llavors, el cercle es tanca amb un mal record i mala experiència. És una clara falla del sistema quan una dona creu que anar a la policia no serveix de res. considerat, per a les entrevistades, com una ajuda.

«[tenc l'informe] de la policia y ya. El que me hicieron cuando yo hablé, hablé, hablé, hablé... Buscaron todos los mensajes que yo tenía en el teléfono. Eso era... mira, mensajes, mensajes, mensajes y mensajes; llamada, llamada... Había días que me llamaba en el día y la noche 72 veces. Entonces, informe, informe, no tengo. ¿Pero denunciar aquí? Yo no sé si en Mallorca o en España sirve de mucho[...]. Entonces, ¿qué tenemos que hacer nosotras? Seguir aguantando, porque no tenemos ayuda. Seguir aguantando, o como digo yo, literalmente, tirarnos por un puente y dejar al hijo a merced del gobierno» (Pastora).

«Cuando sufrí la violencia de género físico ya fui a la Policía Nacional y me dijeron que no me atendían sin un parte médico. Y yo con mi cara así, ¿no? Entonces pues me fui al centro de salud de urgencias, primero, a que me vieran. Por eso me cuesta mucho creer en la ley, ¿no? Y de allá me tenían que hacer el parte médico, mirarme qué me pasó, los golpes, los hematomas, todo lo que tenía, ¿no? [...]. Desde las dos de la mañana hasta las cinco de la mañana en el médico; luego de las cinco de la mañana, otra vez a la Policía... Otra vez, contar la historia de nuevo, ir contando, contando, y salí a las ocho de la mañana. ¿Tú crees que eso es una urgencia de atención a la mujer víctima? No» (Paola).

és que el que falla estrepitosament és la part judicial. Manifesten que s'han trobat amb jutjats amb molt poca formació en gènere i amb una sensació de tenir poca perspectiva sobre la víctima; denuncien que el procés judicial és molt fred i que no té en compte la motxilla que carreguen sobre les seves espatlles. Amb tot, cal no oblidar que el procés judicial és la meta a la qual s'ha d'arribar quan es posen en marxa mecanismes policials per protegir les víctimes, com la denúncia; i si arribar-hi significa tenir una molt mala experiència, és molt probable que les primeres passes (contactar amb la policia) ja no es facin. les drogodependències i altres addiccions (pròpies o del seu voltant); les que tenen diagnòs en salut mental; les que pertanyen a determinats grups ètnics; les que han viscut processos d'institucionalització penitenciària; les que viuen en situació de pobresa, entre d'altres, tenen la percepció que els seus drets es vulneren o que són menys escoltades i també emeten, per aquest motiu, discursos negatius sobre les accions policials. Això ens condueix a pensar que, com pitjor és la trajectòria vital, menys opcions de recuperació i de reinserció hi ha. Una relació que comença ja amb l'actuació dels cossos de seguretat és la primera passa, moltes vegades, per posar en marxa els mecanismes necessaris per intervenir en la violència que pateixen les dones.

«Yo considero que ahí está el problema, en los juzgados. Porque es demostrar que estás diciendo la verdad. Y las preguntas del abogado contrario son... Horribles. El abogado de él en un momento dijo que mi sexo era consentido porque yo nunca había hecho una denuncia, que no había abuso, que no había maltrato. Y no están capacitados para trabajar con

Si bé és cert que les dones tenen discursos negatius sobre l'eficàcia policial, el que emergeix en el relat de quasi totes les entrevistades —per no dir de totes—

nosotras. Y son hombres. Y el juez es hombre. Y él estaba ahí, por más que había una orden de alejamiento y había un separador [...] Eso sí que fue un horror. Por eso considero que hay muchas mujeres que se vuelven atrás y que no quieren seguir con eso [...] Yo creo que en el juzgado sientes que tienes una herida y que te la ultrajan y que no vas a cicatrizar porque todo el tiempo te están haciendo doler lo que a ti ya te dolió una vez. Pero es horrible porque tú debes demostrar que dices la verdad [...] Las preguntas son humillantes... Yo dije '¿por qué?, ¿por qué denuncié?, ¿qué hago aquí?, ¿debí evitar esto?'. Y todo el tiempo la cabeza tiene ese mensaje: no debí denunciar. Entiendo, entiendo por qué hay mujeres que lo retiran. Es más, cuando yo tenía una audiencia ya estaba mal, ya no dormía, ya estaba angustiada, llorando el día... Ya al saber que tienes una fecha se te descompensa todo el cuerpo. Porque tú sabes que vas a una jaula de leones [...]. No, es que yo no quiero volver a entrar a un lugar así, no quiero volver a ver un juez, no quiero volver a ver esa gente vestida así, porque para mí fue, no... Yo he soñado con esa gente, ¿sabes?» (Rosario).

No podem oblidar que, habitualment, la relació de les entrevistades amb els poders judicials preveu, a més de situacions de violència masclista o de gènere, assumptes que tenen a veure amb l'habitatge. Amb freqüència, els processos de separació o divorci impliquen també una sèrie de decisions sobre l'habitatge en què s'ha viscut fins aleshores, i moltes vegades esdevé una vivència molt negativa. Entre

situacions habituals, moltes dones no són propietàries de la residència i també és comú que, tot i tenir la capacitat legal de viure-hi, no se'n té de l'econòmica per mantenir-la; així que, tot i que als jutjats s'estableixi que qui ha de deixar la casa és l'agressor, finalment moltes vegades qui parteix és ella. Aquesta és una realitat que travessa moltes dones —hagin patit violència o no—, i que té unes implicacions gens menyspreables sobre la salut mental.

«Pues me encontré con un burofax... Y nada, me llevó a juicio [la persona propietaria de la casa]. Y ganó el juicio; pero como estaba eso de que no se podían realizar desahucios... [moratòria] Se paralizó todo y está así, esperando. Mira, con el nervio en el cuerpo. Así estoy yo y un montón de gente, ¿sabes? Con los nervios en el cuerpo, pero bueno. Entonces, a esperar, a ver. Y ha sido esto lo que me ha jodido todo» (Milagros).

A més, segons el que ens conten algunes entrevistades, hi ha qüestions de les seves vides que no es tenen en compte o que són difícils de demostrar, i que poden ser crucials respecte al procés judicial contra una situació de maltractament.

«Pero es que la vivienda no es mía. Es de él. Y eso es injusto, porque yo he estado allí, cuidando de los niños, cuidando de él, de la vivienda, de la casa... Y él ha conseguido también su trabajo estable y subir de cargo gracias a que yo estaba allí con los niños. Pero eso no tiene valor ante un juez. Entonces, como no tiene ningún valor [...] Y después, cuando ya te planteas 'voy a denunciar, y me da igual lo que pase', te vas a un abogado y buscas información,

y te dice que eso no va a ir a ningún puerto. Entonces dices '¿para qué voy a hacer todo esto?'» (Claudia).

«Ahí [a la casa] había una cámara, eso creo que tiene que [servir com a prova]... O sea, yo ya se lo pedí al juez, que por favor, dejen presentar los videos porque ahí salen esos dos maltratos, ¿no?» (Eva)

Una qüestió immensament rellevant versa sobre qui pot pagar una defensa i qui no pot; es tracta d'una qüestió de diferències de poder. Moltes de les dones a qui hem entrevistat narren una incapacitat total per fer front a despeses de la defensa davant un jutjat, per la qual cosa se'ls assigna una o un professional que elles no trien. No obstant això, les seves parelles o exparelles agressores sí que han acudit a judici amb un advocat o advocada a qui poden pagar. Si bé aquesta qüestió no hauria de significar la pèrdua d'un judici o de drets vers el judici, la percepció repetida en moltes dones és que sí.

«Y ahí se quedó nulo, porque la abogada de oficio que me representaba fue, en perdón de la palabra, una mierda. Defendió más al agresor que a mí. Y lo dejaron libre» (Ana).

«Era una abogada de oficio. [El de l'agressor] era de pago y era un hombre, y dicen que es uno de los mejores en la causa. Ellos buscan a quien los defienda» (Rosario).

Una altra dimensió que cal subratllar respon a tota una sèrie de responsabilitats que recauen sobre les espatlles de les dones, que no són ni han de ser expertes en qüestions judicials. Aquestes dones

passen per moments molt durs i no és propici que hagin de prendre una sèrie de decisions que poden afectar, no només la part agressora, sinó també elles mateixes.

«Sí, sí, sí. Fue un juicio, como dicen, amistoso. A mí me dijeron que si yo quería meterlo a la cárcel. Cuando yo fui a denunciarlo, cuando fui a la policía, cuando lo denuncié, a mí me dijeron que si yo quería que fuera a la cárcel. Y yo le dije que no. Y yo simplemente quería que nos dejara en paz. Que nos dejara, que nos diera nuestra intimidad» (Pastora).

Aquest assumpte és especialment delicat quan hi concorren altres procediments juridicolegals; com aquest que explicava una entrevistada, pendent de la tramitació d'arrelament laboral:

«El gobierno me mandó un documento donde decía que tomara una decisión de cuál de los dos procesos desistiría, a cuál renunciaba... Me tocó acogerme al de violencia, porque el de violencia acogía a mi hija, y el de arraigo no; entonces renuncié, a pesar de que yo ya había pagado a mi abogada en [nom comunitat autònoma]... Yo le había pagado ya 700 euros por mi arraigo» (Eva).

En aquest terreny hi ha un assumpte encara més delicat, i és el cas de les dones que poden incórrer en un delictes, tal com formula el Codi Penal. En les entrevistes han aparegut dues narratives que, tot i que no han emergit amb molta força, algunes de les entrevistades ho han viscut i sembla un fet que s'ha de subratllar per tal de tenir-lo en compte perquè vulnera els drets de les

dones: es tracta d'un cas en què una dona denuncia maltractament per part d'una parella per la qual, alhora, treballa sense contracte, pelfet de ser dona migrant sense regulació administrativa. En aquest cas, la càrrega del delictre recau damunt d'ella, perquè acceptar un treball fora contracte és il·legal, tot i que la denúncia que interposava ella era per la situació de violència.

«[L'advocada li va dir] '¿Cómo haces una denuncia así? Que ahora te piden tres años de cárcel'. Y yo dije '¿Para mí? ¿Cómo?'. La abogada me dijo que pedían tres años de cárcel para mí, porque yo acepté un contrato falso de trabajo. ¿Y todo el resto de la historia?» (Nieves).

D'altra banda, un discurs més habitual és el de la impossibilitat de sortir de l'estat espanyol amb un fill o filla menor d'edat sense el consentiment del pare, la qual cosa fa que les dones que són mares se sentin atrapades al país.

«Yo tendría que irme a juicio y que él me autorice a que me pueda llevar al niño. Pero si yo me llevo al niño, este me denuncia como que yo he secuestrado a su hijo. Me lo llevé un verano, que mi papá me había dicho que estaba enfermo y quería ir a pasar un tiempo con él, y nos fuimos casi tres meses. Y me llamaba él cuando se emborrachaba. Y me decía que me iba a denunciar por secuestro, y yo estando en mi país. Entonces, dime: ¿Qué hago? ¿Qué hago? Es que no veo la luz. ¿Qué hago?» (Pastora).

De fet, ser mares les col·loca en situacions molt complicades en què són habituals les

custòdies compartides, l'incompliment d'horaris, la incompatibilitat amb la feina, o l'espera de la pensió, que amb molta freqüència no arriba. Aquest terreny és molt delicat. D'una banda, tal com ja s'ha esmentat anteriorment, ser mare opera com una palanca que motiva sortir d'una relació de violència i posar en marxa tots els mecanismes necessaris per a protegir la seva família i a si mateixa; però, d'altra banda, és precisament el fet de ser mare el que empeny a prendre precaucions quant a la posada en marxa dels dispositius contra la violència, perquè fer-ho significa mobilitzar tota una maquinària que les cau a sobre, i la darrera cosa que volen és perjudicar les seves filles o els seus fills. Les solucions judicials, per no dir tot el procés, estan moltes vegades mancats d'una perspectiva de gènere que és crucial per posar solució a una situació en què hi ha menors víctimes, directes o indirectes, de la violència. Això té unes conseqüències molt destacables tant en la salut mental i el benestar de les dones, com de les filles i dels fills.

«Entonces, cuando fui a juicio, la verdad que me pilló, me arrinconó tanto en un rincón que yo no sabía cómo salir. '¿Y tú qué harías si te llevara a tu hijo?' Yo le dije 'pues no voy a trabajar'; 'Pero si no vas a trabajar, ¿cómo lo vas a cuidar?'; Y yo 'pues me voy a casa con mi madre. No sé'. Bueno, pues se lo dieron así y salió que teníamos que ir cambiando nosotros en vez del chiquillo y venir una semana cada uno a la casa. Luego nos mandaron a un psicólogo, a los dos, pero una vez ya separados [...]. Al chiquillo lo llevamos también al psicólogo. Tú no sabes la que lloró el chiquillo 'que me quiero ir con mi madre'. Y eso no salió nada en los papeles [...]

Pero el chiquillo mío se lo tenía que llevar [...]. Me dio una locura, yo me quería quitar la vida» (Margarita).

De la mateixa manera que ocorre amb els cossos i forces de seguretat, les entrevistades sovint tenen la sensació que la justícia no les empara i que no serveix per posar solució a la violència que pateixen, ni per protegir-les, ni per paliar els impactes quant a la dificultat per accedir o mantenir l'habitatge. Hi ha la sensació que les ordres dels jutjats no es compleixen o que ho fan de manera superficial, la qual cosa deriva en tornar a pensar, des de la visió de les participants, que la justícia (i, envoltant-la, tampoc la policia) no és un agent capaç d'atendre i incidir sobre aquesta problemàtica. Aquesta és, tal vegada, una de les pitjors narratives: la manca de confiança en el fet que les mesures de protecció funcionen per a garantir la seguretat de les dones i de les seves famílies; és, en definitiva, una baula que trenca la cadena d'intervenció en la violència contra les dones i que dificulta la recuperació i reparació de les víctimes.

«Pedí ayuda y lo denuncié. Le pusieron una orden de alejamiento; aun así, me siguió buscando por las redes sociales» (Marta).

«Yo le dije [a l'assistent social] '¿sabe qué?, estoy harta'. Le dije 'yo ya no quiero denunciar más; arriba hay un Dios que todo lo ve, y dejemos que la justicia divina algún día... Esto lo pagan... Esto lo pagan, todo lo que me hicieron'» (Eva).

Atenció a la violència masclista

Amb l'acreditació de la situació de violència masclista es reconeixen una sèrie de drets a les dones víctimes: dret a la informació; a l'assistència social integral; a l'assistència jurídica gratuïta; drets laborals i per a la inserció; i drets econòmics, entre d'altres (Delegación del Gobierno contra la Violencia de Género, 2022). Generalment, aquesta situació s'acredita mitjançant una sentència condemnatòria per un delict de violència de gènere, una ordre de protecció o qualsevol altra resolució judicial que acordi una mesura cautelar a favor de la víctima, com també per l'informe del ministeri fiscal que indiqui l'existència de violència de gènere. A més, els serveis socials, els serveis especialitzats i els d'acollida a víctimes tenen també la possibilitat d'acreditar la situació de violència masclista mitjançant un informe propi (Delegación del Gobierno contra la Violencia de Género, 2022, p. 6).

L'anàlisi de les entrevistes revela que moltes dones no coneixen les ajudes existents, relatives tant a habitatge com a altres dimensions, dirigides a víctimes de violència masclista o de gènere, com poden ser la Renda Activa d'Inserció (RAI), l'Ingrés Mínim Vital (IMV) o les prioritats en l'accés a habitatge protegit. Això condueix a pensar que manca informació que arribi a les dones d'una manera que sigui accessible, fàcil d'entendre.

«Me comentaron algo, pero... Es que yo no sé si es porque yo estoy casada, que no puedo acceder. La verdad es que estoy superdesinformada sobre esto. Me comentaron que había sitios para mujeres y tal... Una cosa es que te comenten y otra cosa es que te digan 'llama aquí y pide cita'» (Claudia),

Però compte, és important tenir present que sovint les dones arriben als serveis molt cansades d'haver tocat moltes portes i no rebre sempre les respostes esperades basades en les seves expectatives del que pot i no pot fer, especialment, l'administració; però també el tercer sector i la societat civil. Conseqüentment, es dificulta la seva recuperació. Fins i tot, algunes d'elles relaten que la manca d'informació rebuda és tan gran que mai no han arribat a tocar cap porta. És difícil, per no dir impossible, tocar portes quan no saps que existeixen; per tant, la conseqüència d'això, terrible, és que un volum gens menyspreable de dones no arriben als recursos i serveis, ni tampoc inicien processos de recuperació, ni saben que hi tenen dret i que poden recuperar-se.

«Mira, tú no te puedes imaginar todas las puertas que yo he tocado» (Pastora).

«Nunca, nunca. Por eso te digo que nunca me han dicho... Estuve, no mucho, con una psicóloga, pero nada, poco, nada. Nada. Nada. [...] Yo he sido maltratada, me han pegado en la calle con un niño. No he tenido esa familia, ese apoyo, esa mano en el hombro. No, sola, sola. He estado, estoy, y pues eso, pues estaré [sola]» (Amanda).

Desconeixen i, per tant, **no creuen que sigui factible ni sortir de la situació que les oprimeix i que travessa la seva vida, ni tampoc reclamar resp pel fet de servíctimes.** Tant arribar als recursos, cansades de tocar portes, com no arribar-hi, desemboca al fet que es vulnera el dret de les dones víctimes a ser ateses de manera integral. Però també és destacable que moltes de les

entrevistades han arribat a recursos que han abandonat tard o d'hora. Cal tenir en compte que molts cops es tracta de processos molt complicats i travessats pel dolor i el trauma, i a vegades amb uns ritmes, tempos, eines i formes de treballar que no encaixen del tot amb el que les dones esperen o tenen capacitat de fer en aquell moment.

«Me ha costado mucho ir a las reuniones [dels recursos d'atenció], porque cada vez que iba, venga a llorar y venga a llorar... Y tenía que salir porque me faltaba el aire, me ahogaba» (Claudia).

«Comenzábamos a veces diecisiete, veinte, veintidós, y sí que terminábamos pocas [dones]. Hay muchas a las que les cuesta hablar. Yo al principio no hablaba, yo escuchaba. Yo para sentarme a hablar con cualquier compañero del trabajo... Pasó como un año» (Rosario).

Això, com ja s'ha comentat i insistim en aquest punt, moltes vegades genera a les dones una desafecció amb els programes i un rebuig a participar-hi que, fins i tot, arriben a percebre com a fútils; malgrat que quasi totes reconeixien en les entrevistes la necessitat de desfogament i d'acompanyament que senten, especialment en els moments en què travessen temps més durs, carregosos i estressants.

«Vine dos o tres veces, ya no vine más. Eso es el fallo que tengo, que nunca lo termino. Después digo '¿a qué voy? ¿Para contarle siempre lo mismo?'. Porque me dijo [la psicóloga] 'claro, también lo que tú tienes que hacer es tener

una continuidad'. [...] Al principio sí [que ho veia necessari] porque te encuentras en su foco y sí necesitas hablar con alguien; pero yo creo que también lo haces por no estar siempre con lo mismo, dándole vueltas. Lo tienes súper presente, lo pasas mal. Porque yo ahora hablo de lo que me pasó con el padre de mi hijo. Pero hasta ahora... Y yo hablo ahora tan tranquilamente. Pero yo cuando hablaba me ponía a llorar, yo era como una magdalena, porque yo, en realidad, de ese hombre sí que estaba súper enamorada, con todo lo que me ha hecho» (Margarita)

«No, porque no... A mí los talleres... a mí no me satisfacen. Me tienen que motivar. No, porque es como remover mierda. 'Vas a un taller porque eres una mujer maltratada'. [...] Algo de sí te miras al espejo, si te quieres, si te gustan tus pechos... [...] Nos castigamos siempre, y estamos toda la vida castigándonos. Porque parece que tenemos que hacerlo todo bien. Y más cuando te haces madre...» (Antonia).

Però, a més, un aspecte molt relacionat amb això que comentaven les professionals en la fase d'estudi anterior i que també és relatat per les entrevistades en aquesta fase, és que, efectivament, tot procés d'accés a un recurs d'atenció a la violència contra les dones i d'inici d'un procés de recuperació desplega multitud de mecanismes i, cadascun d'aquests, tot un aparell burocràtic complex que no està entrelaçat entre si. Per aquest motiu, moltes de les entrevistades expressen sovint haver botat d'un servei a un altre, on han hagut d'explicar una altra vegada la seva història i

les han revictimitzades constantment; han hagut de presentar infinitud de documents acreditatius de situacions específiques; han estat ateses i valorades per una quantitat de professionals, considerat, per a elles, com a massa gran; o també, entre d'altres, han hagut de complir una sèrie de normes gens adaptades a les seves necessitats o que han limitat les seves pròpies capacitats en la presa de decisions i, fins i tot, han vulnerat els seus drets sexuals i reproductius, com es comentava en apartats d'anàlisi anteriors. Enmig de tot això, ja es deia, hi ha la vida de les dones, i aquesta discorre per un camí ple de violència. El més greu és que moltes d'elles perceben que ningú no fa res; cosa que, per descomptat, genera una desconfiança immensa cap a les institucions.

«Yo, personalmente, he ido [a la policia]. Mira, hasta las ocho de la mañana, recién me dieron el papel en la mano. Y cuando uno a lo que va es a que alguien le proteja... Porque esta persona me ha pegado delante de toda la gente; me ha hecho lo que me ha hecho y nadie ha reaccionado. He venido yo, porque creo que no debe hacerse esto. Pues entonces, ¿dónde vamos? Si tocas la puerta, la primera es la que te manda... Lo primero es en el parte médico, ahí deberían detener todo eso ya [...] Por eso digo, yo que ya no creo en la ley. No creo en las leyes, no creo en la policía, no creo en nada de esto» (Paola).

«Me toca ir casi todos los días a la casa de acogida: un día tengo cita con la psicóloga; otro día, con la trabajadora social; otro día, educadora; otro día, integradora; otro día, charlas... O sea, casi todos

los días tengo que ir a recoger cosas de uso personal, a llevar tiquetes, a recoger el dinero... O sea, todos los días» (Eva).

No obstant això, accedir **als recursos d'atenció a la violència masclista i de gènere** també és important perquè, tal com relaten algunes de les entrevistades que han arribat als recursos, pot significar una porta oberta a concebre la violència com quelcom que és molt més que cops i crits; una qüestió que, tot i que es va trencant amb el temps i amb una incidència clau per part dels moviments feministes, encara perdura en l'imaginari social entorn de la violència. Es possibilita una millora, per tant, de la percepció del que és violència masclista i de gènere i, al seu torn, de la preparació per a una millor defensa i prevenció.

l«Te dan una cita para que vayas un día, y te ve primero la asistenta social; te guía un poco, te explica, ¿sabes? Y luego también te dan cita con la psicóloga [...]. Y después te meten en un circuito para que tú conozcas la diferencia entre maltrato y bueno... Un circuito que hacen, ¿vale? Y hacían reuniones grupales con otras personas, con otras mujeres, y bueno, pues te van explicando un poco para que tú vayas... Lo que no veías lo ves nuevo, porque no lo ves. Hay cosas que no las ves, hasta que te obligan a verlas. Es lo que yo digo, que muchas veces se piensa que el maltrato es el que te pegan, y hay muchas veces que no te das cuenta de que el maltrato es no gritarte, insultarte... Porque también se puede maltratar insultando y gritando» (Claudia).

«Yo conocía muchísimas mujeres en los talleres, muchísimas. Me empoderaban, pero me daban muchísimo dolor [...]. Sí, me apetecía ir, porque también conocí y pude ver la pirámide de cómo va, y cómo son y cómo se expresan, y hoy me sirve para, por decirte, a lo mejor, en un mensaje en el [nom xarxa social] yo ya sé cómo lo escribieron y ya sé lo que hay detrás del mensaje. Porque, te repito: las alarmas se activaron todas» (Rosario).

«Nosotros habíamos ido a hacer un curso que hace [entitat que atén les violències contra les dones], que es de autodefensa. [...]. Y eso me hizo como abrir un poco los ojos, porque las mujeres, muchas mujeres, que como dicen, yo las comprendo... Hay mujeres que somos maltratadas y le quitamos hierro al asunto. Pero ahí, en estos talleres, te abren un poco y te dan fortaleza» (Pastora).

En la mateixa línia —sense oblidar els programes d'inserció laboral per a dones víctimes (com el de SOIB Dona³) que ajuden a empènyer-les cap a l'autonomia i la independència econòmica—, els recursos residencials per a dones víctimes de violència solen ser vists, per les entrevistades, com a quelcom desitjat. De fet, es generen expectatives entorn d'aquests recursos que no sempre es compleixen; però també bones vivències, especialment pel fet de poder estar amb els seus fills i filles, si són mares, i compartir un espai que perceben com a segur amb altres dones amb les quals comparteixen històries i vivències. Cal no oblidar que no hi ha uniformitat en la manera en què

³ <https://soib.es/es/soib-dona/>.

les dones que hem entrevistat han estat informades i ajudades; per tant, també es recull una diversitat d'experiències entorn de les cases d'acollida per a dones. Tanmateix, en termes generals, un volum gran de les entrevistades, tot i que també tenia demandes de millora de les cases d'acollida, assenyala positivament els centres d'acollida per a víctimes.

«Yo pediría un centro de mujer, porque me sentiría más segura. Porque en [nom de l'entitat], yo me sentía a gusto. Tenía mi habitación, yo solita; me duchaba; me daban gel; me daban comida; me preparaba yo la comida; era independiente. Y hablaba con otras madres, dialogaba. Hablaba con otros niños... Que eso es lo bueno que hay en un centro de mujer, que dialogas con otras madres que están en la misma situación» (Ana).

Vulnerabilitat, intervenció i assistència social

A banda dels serveis d'atenció per a dones víctimes de violència masclista, tota una sèrie d'entitats socials d'atenció a l'exclusió i la vulnerabilitat social posa al'abast de les dones diferents recursos assistencials per cobrir les seves necessitats, des d'ajudes econòmiques (beques menjador, ajudes al lloguer, targeta o bons per comprar aliments) fins a ajudes psicològiques i, fins i tot, d'acompanyament en el procés de denúncia per violència. El tercer sector, i això és clau, identifica a través de l'assistència situacions d'exclusió residencial i també situacions de violència que moltes vegades les dones no expressarien si no fos perquè necessiten cobrir les seves necessitats bàsiques.

«Y en [nom de l'entitat de què és participant] yo preguntaba '¿Me ayudas para hacer otra denuncia?'. No tengo la mínima idea cómo hacer. Estoy muy mal. Bueno, me acogieron un poco, a ver... Me ayudaron mucho psicológicamente y me acogieron bien» (Nieves).

«Me apoyaron y me acompañaron en todo procedimiento que yo no estuve fuerte en ese momento. Ellas [les psicòlogues i educadores] estaban detrás de mí todo el tiempo [...] Porque después del problema de violencia de género, teníamos que buscar, para el niño, un apoyo psicológico también. Para mí, buscábamos unos bonos que eran para retirar alimentos. [...] Entonces, buscábamos un montón de cosas... Me ayudaban las asistentes sociales porque dinero, no tenía. Y para el alquiler también, porque era caótico y no tenía dónde ir y no tenía forma de pagarlo tampoco» (Rosario).

L'assistència i l'acompanyament psicològic és un element molt ben valorat per les entrevistades que, sovint, expressen que no s'han sentit emparades per la justícia, però sí en l'àmbit assistencial i amb la cobertura psicològica que ofereixen les entitats del tercer sector. Cal tenir present, però, que l'atenció psicològica que es presta a la salut pública i també, moltes vegades, al tercer sector, té unes limitacions temporals greus, ja que sol passar massa temps entre consulta i consulta i la continuïtat és fonamental en la intervenció amb dones víctimes.

«Legalmente no [no s'ha sentit emparada]. Emocionalmente sí,

porque, por suerte, la psicóloga es un encanto de persona. Me ha ayudado mucho, pero también la he visto poco, en cuatro o cinco sesiones tampoco puede hacer milagros. Pero bueno, te ayudan» (Claudia).

Tot i que també és destacable assenyalar que els processos d'acompanyament i assistència porten inherent una cadena de professionals que algunes dones assenyalen com a carregosa. No només tenen una psicòloga, per exemple; també una educadora, una assistenta social, una treballadora, una integradora... Això pot suposar, per a elles, una atenció molt completa, però alhora desbordant.

«La verdad es que yo estoy con una psicóloga [a l'entitat de la qual és participant]. Me lleva [nom d'una professional], me lleva [nom d'una segona professional]. Estoy con [nom d'una tercera professional], la asistente social. [nom d'una quarta professional] es muy linda también, con ella hablo muchas cosas» (Alba).

En la mateixa línia, no només tenen a l'abast un munt de professionals, sinó també molts de serveis diferents que, com es deia abans, no sempre estan connectats entre si. L'ample ventall de possibilitats, serveis, recursos i professionals a l'abast de les dones, en un principi, no té per què concebre's com quelcom negatiu, ans al contrari; però sí que convida a la reflexió entorn de la necessitat de coordinació, perquè moltes dones es confonen i no saben ni quins drets tenen ni a quins serveis dirigir-se.

«Pues cuando te ves derrumbada, o te ha pasado algo, dices ¿Y ahora a quién llamo?, ¿dónde está el teléfono? No lo encuentro'. A mí me ha pasado eso, de no saber a dónde llamar. Y llamar y que me digan 'pero usted no está en el servicio de violencia de género'. ¡Y yo qué sé en qué servicio estoy!» (Claudia).

Pertancar aquesta part de l'anàlisi sobre els recursos formals a què poden dirigir-se les dones, víctimes de violència o en situació d'exclusió residencial, convé recordar la importància que tenen els serveis en la vida de les dones que hem entrevistat. Més enllà d'un acompanyament puntual, per a algunes dones significa (i així ho expressen), fins i tot, una segona família; especialment si hi accediren de molt joves, però també per a les que hi accedeixen en plena edat adulta.

«Incluso después de haberme ido, las llamo, me contestan al teléfono, me aconsejan, me dicen qué puedo hacer, cómo puedo hacerlo y tal, y pues sí, la verdad es que al final llegué a pensar que sí, que son mi familia, mi segunda familia» (Carla).

A més, les entitats socials fan de pont entre la persona que necessita assistència i les ajudes que ofereixen les institucions. Per exemple, les ajudes d'IBAVI en termes d'habitatge; la RAI en termes econòmics per a víctimes de violència; o el desplegament de protecció de menors, en el cas de mares d'infants i adolescents. Com dèiem abans, no sempre es coneixen ni arriba la informació de manera homogènia a totes les dones.

«Entonces yo pedí ayuda, me fui al [nom institució pública], pedí ayuda,

me atendió [nom de la professional], maravillosa, la verdad [...]. Entonces yo pedí ayuda, con todo el dolor de mi corazón... Lo tuve que meter en [centre de menors], pero es una ayuda [...] hasta que yo encuentre una vivienda. [...] porque yo tuve que pedir ayuda; yo me quedé en la calle porque sufrí maltrato» (Amanda).

4.4.2. Recursos informals

Fins aquí hem exposat els recursos formals a què recorren les dones quan necessiten ajuda, sigui pel que fa a la violència masclista, per les dificultats entorn de l'habitatge, o pels dos motius plegats, ja que moltes vegades una situació porta a l'altra, com ja s'ha vist.

Les entrevistades recorren, en primera instància, a la xarxa familiar i propera (amistats), però altres estratègies comunes inclouen exercir la prostitució i el treball de cures com internes; o viure amb l'agressor. A més, algunes dones també conformen parelles que no desitgen per tal de tenir garantit un sostre. Encara que amb menys freqüència, en el discurs de les entrevistades no podem oblidar les estratègies que impliquen altres activitats econòmiques informals, l'ocupació i la mendicitat.

Xarxa social i familiar

Les entrevistades contacten amb la seva xarxa social i familiar, per molt feble que pugui ser, per cobrir les seves necessitats quan ni l'Estat ni el mercat les proveeixen del que calgui per cobrir-les. **Cal recordar, però, que, com s'assenyalava a l'apartat immediatament anterior, la xarxa només és un factor de suport i protecció si les relacions que desplega són bones, sanes.**

En cas contrari, la xarxa pot esdevenir un factor, com hem vist, de vulnerabilitat i exposició a la violència.

En primer lloc, davant d'un mercat d'habitatge que dona poques oportunitats, el boca-orella és la manera més efectiva d'accedir a un habitatge per a la majoria de les dones a qui hem entrevistat; sigui de manera temporal, convivint amb amics, amigues o familiars; o sigui per trobar una casa per llogar elles mateixes.

«Yo me fui un par de meses con mi padre. Después me fui a vivir con un novio, dos meses también... Bueno, un tiempo. Después conseguí trabajo y ya me alquilé una vivienda, pero a raíz del boca a boca. En los pueblos ya sabes que va todo de boca a boca, de conocidos» (Claudia).

«Y él [un amic seu amb qui viuen temporalment] sí que me aclaró 'yo no quiero que se vayan a pasar necesidades'. Eso si me lo dijo. 'Yo no quiero que lleves a tu hijo, porque estás desesperada, porque te sientas incómoda, a un mal sitio, porque tú te quieras ir de la casa porque sientas que molestas'. Él me dice 'cuando ustedes me digan 'conseguimos algo lindo', yo les voy a ayudar a sacar todos los muebles y a armar la casa linda para ustedes. Pero no te vas a llevar al crío para que esté viviendo en la pocilga'. No, eso sí me lo dice. Que él quiere que vivamos bien» (Rosario).

S'ha de tenir en compte que la xarxa com a recurs sovint és limitada i que no és el mateix una dona tota sola que una dona amb fills i filles, especialment si són menors. Poques

amigues i amics poden sostenir això, si a més ja tenen les seves pròpies famílies, perquè l'espai dels habitatges també és reduït i afegir-hi persones pot significar amuntegament. I tampoc no poden oblidar-se dels animals que acompanyen la vida de les dones com un membre més de la família.

«Porque dónde voy con mis niños, ¿a casa de mi amiga? [...] No puede ser, o sea... Ya tiene sus cuatro niños...» (Milagros).

«Tengo los muebles en un depósito; mi gato en la casa de mi hija, y mi hijo, conmigo» (Rosario).

Les famílies i les amistats, per una altra banda, a vegades no poden fer més del que fan per ajudar les entrevistades, perquè, de manera molt freqüent i com és obvi, no tenen formació en feminisme ni en violència masclista; tampoc en salut mental i addiccions, entre d'altres. És molt complicat tractar aquestes realitats que travessen aquestes dones més enllà d'allargar-los la mà per a donar-los suport, sense una formació estesa en la matèria. Les famílies i les amistats arriben fins a on arriben.

«Mis padres me dijeron 'hasta que te pongas bien y tal, vente para casa'. Y yo estaba en su casa. [...] En esos momentos no me podía quedar sola tampoco. Y estaba allí en casa mis padres. [...] Pasaba noches malas y todo. O sea, tenía mucho mono de beber. Lo pasaba fatal. Mi padre no me dejaba salir hasta las ocho de la mañana. Y yo mirando el reloj para tomarme una cerveza. Bebía. Necesitaba consumir. Y ellos, pues, no lo aguantaban. Yo intentaba beber a escondidas o

en la calle, que no me vieran. Pero ellos sabían que yo bebía» (Patricia).

Així i tot, algunes entrevistades destaquen que són els seus fills o les seves filles que els aixequen l'ànim i les ganes de continuar vivint, cosa que no és gens intranscendent. D'altra banda, les entrevistades relaten que també és la seva xarxa, moltes vegades, la que les acosta a serveis i programes d'atenció a la violència i a l'exclusió social i

«Pues una amiga mía llamó al servicio, este telefónico que te llama, y me llamaron» (Claudia).

De fet, participar en associacions, especialment si es tracta de dones migrants, però no només per elles, és una via clara per arribar a programes i serveis que poden ajudar-les a cobrir les seves necessitats, tant de manera formal com informal; si més no, és una manera d'estendre la seva xarxa i seguir generant amistats que, finalment, fan de coixí i sostenen les dones, en aquest sentit. Algunes amb trajectòria migrant expliquen a les entrevistes que formar part d'associacions folklòriques del seu país aquí, a Mallorca, les connecta amb altres persones amb qui comparteixen origen i generen una xarxa més gran. També, participar en activitats que organitzen els casals de barri i altres centres socials els dona peu a conèixer altres persones, especialment altres dones amb qui poden compartir les seves històries i nodrir la seva xarxa. Sovint aquests espais esdevenen els únics on aquestes dones poden desfogar-se, quan moltes vegades ni tan sols ho fan davant la família. Les famílies, a cops, no són qui poden sostenir tota aquesta història, i les mateixes dones expliquen que senten vergonya davant els familiars, quan no tenen una necessitat de protegir-les.

Finalment, pel que fa a la pròpia xarxa de les dones, és important remarcar que, tot i que també relaten episodis de por i exposició a la violència que les ha vulnerat encara més quan s'han vist al carrer o a centres, algunes d'elles expliquen a les entrevistes que, pel camí, s'han trobat gent que, quan han vist que estaven poc emparades, s'han preocupat per elles i les han ajudat.

«Hay mucha gente que ha dicho 'vente conmigo'. Y me he ido con un matrimonio, me he ido con chicos y me han invitado a desayunar a mi hijo y a mí. Y un amor. Me dieron edredones, me dieron mantas» (Amanda).

«Hubo una noche que un hombre me dijo 'yo te voy a pagar una noche, porque yo sé lo que es estar así'. Y me pagó una noche [d'hotel]. Y todavía tengo contacto con él y está muy contento, porque le he contado que he ido avanzando» (Marta).
«Entonces le cuento yo a mi jefe, que me quiere mucho y me dice 'ningún niño que quiera estudiar se le deben cortar sus sueños de esa manera, tenga'. Me pasó 300 euros... 'Cómprele un ordenador a la niña'» (Eva).

Prostitució i treball d'interne com opcions per aconseguir diners i habitatge

Com hem vist al llarg de tota l'anàlisi, exercir la prostitució ha estat una opció per a més d'una de les entrevistades, especialment per a les que tenen trajectòria migrant recent i, per tant, per la llei d'estrangeria, impossibilitades per treballar en el mercat laboral ordinari; però també per a altres dones, segons el seu relat, que sí que podien

treballar de manera ordinària. Ha suposat, aleshores, un complement als seus ingressos o la manera d'aconseguir habitatge, garantir-se un sostre i altres necessitats bàsiques per a elles i les seves famílies. És important recalcar que els guanys que resulten de l'exercici de la prostitució són irregulars, informals, que s'acumulen i que sovint no es poden ingressar a un banc, amb les implicacions que pot tenir això en termes de seguretat econòmica. Si parlem de seguretat, cal dir que moltes de les que relaten haver recorregut a la prostitució, també contenen haver-se sentit insegures, haver-se exposat a la violència, haver patit abusos i haver passat por, a més de sentir culpabilitat algunes vegades i angoixes i malestars mentals difícils d'oblidar.

«Las mujeres tenemos que arriesgarnos y que si dicen de prostituirse, sí. Porque no tenía quién me diera de comer. Entonces, pues claro... Pero de una manera consciente. [...] [el client] era la persona que me llevaba la comida. Me ayudó a instalar el internet y todas esas cosas [...] Estuve a poco de irme a dar masajes a los hombres para poder tener más dinero, más ingresos, pagar mi alquiler y soportar muchas cosas, obligada a esa situación, a esa necesidad que estamos viviendo, por mantener un piso para mis hijas. ¿Ve?» (Paola).

«Tuve que hacer trabajos de niveles bajísimos, a nivel de prostitución, porque eran los únicos que me acogían en su casa... Porque, infelizmente, en este mundo te acogen para que tú te sientas bien y prostituirte. En esta época yo era

bastante joven, y estaba venida nueva, no hablaba español [...] [més endavant en el temps] Yo ya no tenía nada de dinero y comencé a deberle a la inmobiliaria [...] O sea, no quería estar mal con ellos de ninguna forma. Y tenía una vergüenza que no me cabía en el cuerpo. Y... tuve que volver a prostituirme» (Nieves).

«Porque yo trabajaba en una casa. Yo trabajaba en una casa y la mitad de ese dinero iba para esa persona [proxeneta]. Entonces, prácticamente no ganaba casi nada. Y eras tú la que estabas haciendo el trabajo, pero bueno» (Alba)

D'altra banda, treballar en el mercat de les cures a persones dependents (menors, majors o amb discapacitat) en la modalitat d'internes també esdevé una sortida per trobar habitatge, a banda d'aconseguir diners per viure de manera més o menys autònoma, en termes econòmics. Però s'ha de tenir en compte que aquesta opció a habitatge i a economia (informal) està subjecta a la relació laboral, que s'estén, normalment, mentre que la persona dependent estigui viva o a casa i que, com passa quasi sempre (tot i que també hi ha experiències diferents), quan la situació canvia, s'acaben el sostre i els diners.

«Me ofrecieron un empleo en la península y me fui a trabajar a cuidar de una señora. No pagaba alquiler, sino que cuidaba a la señora y vivía con la señora, cuidándole y cocinándole, atendiéndola, sacándola a pasear... Me sentí muy bien en la casa de la señora porque vivíamos ella y yo nada más» (Marta).

«Yo necesitaba estar interna para la abuela. Entonces tenía que elegir [quedar-se al centre residencial o partir amb la persona dependent]» (Maite).

«Yo llegué a España con 25 años y trabajé interna [...] Entonces, yo cuidé a la abuelita hasta que la mandaron a la residencia, porque se puso mal. Y los hijos decidieron, en agradecimiento, alquilármela [...] Es una casa muy grande. Está muy bien. Pero, claro, es muy antigua. No tiene ninguna reforma» (Paola).

Tot i algunes bones experiències, les entrevistades que han treballat com a internes en el mercat de la cura també expliquen molt males experiències, que tenen a veure, principalment, amb abusos, tant laborals com sexuals, condicions de vida infrahumanes i formes modernes d'esclavitud.

«Cuando hice el primer trabajo de interna que tuve aquí, yo me quedé cerrada un mes y medio... pero cerrada en la casa. La señora salía y vivía sola. Pero no era una persona enferma. Y yo hacía de todo, de todo. La casa de ella tenía ocho habitaciones [...] Un mes y medio y ella nunca me dejó salir de la casa» (Susana).

«Es que te lo hacen sentir así, porque cuando eres ilegal, eres inmigrante y trabajas interna, es la esclavitud de este tiempo. Es como si todos tus derechos se apagaran ahí. En ese período que tú no tienes papeles, no existe derecho [...] No te valoran ni como persona, ni te

miran nunca como persona. Te miran como un bicho raro. Porque eres diferente. Yo trabajé siete años interna y tuve a mi niña interna. Pero como la prioridad era cuidar al abuelito, pues yo no tenía tiempo. Solamente iba a los controles [mèdics] cuando se podía, cuando el abuelito estaba enfermo. Y para mí también otra cosa es la soledad que llevamos. No eres una persona, eres alguien que sirve» (Paola).

És essencial subratllar que, tal com contenen les entrevistades, sovint després de fer la seva feina no són pagades, cosa que constitueix una vulnerabilitat més afegida a la que ja tenen en termes laborals. Moltes de les que havien fet feina d'internes manifestaven trobar-se malament emocionalment i haver patit angoixa, ansietat i altres malestars a causa d'un treball que no està reconegut ni socialment, ni econòmicament, ni laboralment. A més, moltes vegades no poden compartir aquestes vivències i males experiències amb les seves famílies, a milers de quilòmetres, que creuen que estan molt bé a Europa.

«Sin derecho a paro... Se pierden todos los derechos de un cuidador. Incluso el sueldo» (Paola).

Sobra dir que, en temps de pandèmia, moltes d'aquestes treballadores informals quedaren sense feina; bé per la por relativa al contagi o bé per la mort de la persona que cuidaven.

«Llamé muchas veces, porque durante la pandemia yo me quedé sin trabajo. El abuelito que yo

cuidaba se murió, al principio de la pandemia [...] Entonces, al principio de la pandemia me quedé sin trabajo. Nadie quería acogerme» (Susana).

En aquest sentit, més enllà de la prostitució i del treball de cures com internes, val a dir que totes les dones que, per la raó que sigui, però molt especialment per no poder accedir al mercat laboral ordinari, treballen de manera informal, ingressen uns diners que no són fixos, que fluctuen de setmana en setmana, depenent de la capacitat productiva de la clientela o d'altres diversos factors externs que elles no poden controlar. No és una feina ni constant ni assegurada, i això té unes implicacions en la capacitat de decisió i autonomia econòmica de les dones.

Conviure amb l'agressor o amb parelles que no desitgen tenir

En aquest estudi trobam dues opcions més que tenen les dones al seu abast, de manera informal, que poden tenir unes conseqüències terribles en l'àmbit de protecció de la violència: conformar parelles que no desitgen tenir o mantenir la relació amb l'agressor per tal d'assegurar-se un sostre; qüestions que ja s'han abordat com a formes d'exclusió residencial en l'apartat de l'anàlisi corresponent.

D'una banda, algunes dones relaten que, en veure's sense una xarxa gaire gran (ja que són migrants, tenen un capital social baix o pel motiu que sigui), sense habitatge o sense feina les empeny a agafar-se a la taula de salvació, és a dir, a conformar parelles que no desitgen, però que, de sobte, es fan necessàries per cobrir necessitats. Això pot tenir unes conseqüències molt dolentes per a elles,

perquè estan disposades a emparellar-se fins i tot amb algú que no les tracta bé, però que té habitatge. És, clarament, una forma d'exposar-se a la violència; però fins i tot quan no constitueix un perill clar, sí que s'emparellen contra la seva voluntat, i això ja suposa un punt destacable i sobre el qual cal investigar i reflexionar.

«Es que yo me agarraba un clavo ardiendo. Yo no tenía nada. Yo, ¿sabes? Según él, movía dinero. Y bueno, nos fuimos a su casa y tal [i començaren la relació]» (Patricia).

«Lo que también viven las mujeres, que ya esto lo sabemos nosotras, es que por ejemplo, se casan con españoles (o de otra nacionalidad) con casa propia, y empiezan a... O sea, las maltratan, pero ellas se aguantan, por la casa, por quedarse ahí, por tener un techo» (Paola).

Però si hi ha una alternativa que suposa un perill clar per a les dones és l'opció de mantenir la relació i conviure amb l'agressor. Sovint, a més, esdevé una alternativa a la qual recorren les dones una vegada han passat per una experiència d'acollida, quan el centre d'acollida no ha estat a l'altura del que necessitaven o hi han tengut molt males experiències. Això representa una falla clara del sistema: quan una dona, davant l'experiència en un recurs, desitja tornar enrere, és un fracàs clar del sistema de protecció a les víctimes.

«Yo creo que me estoy planteando máximo, máximo, en diciembre dejar de estar ahí [al centre d'acollida]. Y si no encuentro para dónde ir, me voy para donde estaba [amb l'agressor] [...] Cuando tú quieres

volver atrás, hacer como el cangrejo, echar para atrás y entonces ¿qué hemos avanzado? Al contrario. Ha sido al contrario» (Pastora).

És remarcable que moltes dones narren com elles han cercat i encara cerquen alternatives d'habitatge per anar-se'n de les seves llars, on viuen violència i pateixen molt, no només per elles mateixes, sinó també per les seves filles i fills. És especialment complicat enfrontar-se a aquestes situacions i senten, amb molta freqüència, que no hi ha alternativa i que el que han de fer és assumir-les i sobreviure així, suportant abusos i situacions totalment denunciabls.

«Yo me quiero ir [...] yo estoy buscando [habitatge] pues desesperada y mientras, ando viviendo un infierno, porque eso no es nada, todas las cosas que yo tuve que soportar [...] Cuando a una le preguntan '¿por qué usted no había denunciado antes?'. Por eso... Yo llevaba un año aguantándome muchas cosas, y ¿por qué una no denuncia? Porque no tengo dónde irme, no tengo quién me alquile un piso...» (Eva).

«Entonces, pues el padre de las niñas me decía '¿y cómo vas a pagar? Porque, ¿qué vas a hacer tú? ¿Quién te va a dar algo?'. Yo me tenía que callar, porque me tenía que dar [els diners] él para poder seguir con el piso, y no arriesgar a mis hijas. Ya no era yo, ya eran las niñas también» (Paola).

En la mateixa línia, algunes dones expliquen a les entrevistes que, en determinats moments, varen veure's en la situació d'haver de triar entre prosseguir amb

la denúncia del seu agressor per tal d'aconseguir posar en marxa una ordre d'allunyament, cosa que desplega una sèrie de mecanismes que obliguen la dona a anar-se'n de casa immediatament, amb molt poc temps per recollir les seves pertinences; o bé guanyar una mica més de temps per recollir-les i trobar una alternativa habitacional a la d'emergència, però cancel·lant la denúncia i, per tant, l'ordre d'allunyament.

Com es deia en l'apartat corresponent, en aquest mateix informe molts recursos són adients per protegir les dones i actuar contra la violència que pateixen, però no estan adaptats a la seva vida. Per exemple, sense anar més lluny, si una dona conviu amb una persona gran a qui cuida, dependent, no hi ha un recurs que prevegi aquesta realitat. Situacions com aquestes, reals, obliguen les dones a prendre la decisió de denunciar o mantenir-se amb l'agressor i cercar pel seu compte una alternativa en un mercat d'habitatge cada cop més complicat.

«Entonces yo, llorando, le decía [al policía que l'atonia] ¿qué hago? Yo no sé qué hacer... Rechazo la orden y tengo cuatro días, al menos, para poder sacar las cosas» (Eva).

Per acabar aquest capítol, en què s'han abordat les estratègies de les dones, formals i informals, per tal d'assegurar-se un accés i un manteniment de l'habitatge, o un sostre, si més no; cal esmentar una estratègia més: l'ocupació, que també ha estat abordada com a forma d'exclusió residencial. Tot i que no ha estat desplegada per les dones amb molta freqüència, sí que ha estat posada en marxa alguna vegada i també ha format part de l'imaginari de les dones quan es plantegen què poden fer.

Les dones que han recorregut a l'ocupació il·legal d'algun habitatge ho han fet a habitatges que eren propietat d'alguna entitat financera i que feia molt de temps que estaven abandonats, fet que ha suposat moltes dificultats afegides pel que fa a l'habitabilitat de l'espai: humitats, estructures febles i perilloses i manca de serveis bàsics (com ara electricitat o aigua corrent), entre d'altres. Però, a més, manca de seguretat en saber que ningú no podrà entrar a l'habitatge més que ella, i viure sota l'amenaça d'un desnonament en ser un habitatge il·legal. A més, com s'exposa a la darrera citació textual, a vegades l'ocupació implica viure amb més gent, gent desconeguda, i a estructures improvisades que no garanteixen ni la intimitat, ni la privacitat ni tampoc la pròpia seguretat, especialment si ets una dona:

«No me da vergüenza [dir que va viure d'ocupa] porque no violé las puertas, no violé ventanas... Nada, porque estaba todo abandonado» (Maite).

«Y si no hay otra solución: vamos de ocupas... Es que no queda otra, ¿sabes? Luego ves todas las casas vacías y digo ¿para qué las tienes vacías?» (Claudia).

«No se estaba mal, porque, dentro de lo que cabe, teníamos todo lo necesario... Poco, pero lo necesario, pero eso era un desmadre... Podríamos ser, tranquilamente, 20 personas, y a lo mejor en ese banco habíamos hecho cinco habitaciones, entonces era un poco complicado» (Carla).

5. Conclusions

A partir de les experiències de les persones a qui hem entrevistat en aquesta fase de l'estudi, totes elles, dones marcades per les dificultats entorn de l'habitatge i, una immensa majoria, travessades per la violència, podem ressaltar algunes qüestions a tall de conclusions.

Es corrobora, a partir de la veu de les dones, que existeix **una interrelació entre la violència masclista i l'exclusió residencial** que pateixen. Es tracta d'una realitat invisibilitzada, recollida a la literatura com la triple invisibilitat, però que a partir de la perspectiva interseccional podem definir com una quàdruple i, fins i tot, **quíntuple invisibilitat**: dona, víctima, sense llar o en exclusió residencial, migrant i mare. Com més interseccions s'hi afegeixen, més profunda es fa la invisibilitat; cosa que fa palesa la necessitat de mirar la problemàtica des de la perspectiva ja no sols de gènere, sinó també interseccional.

Les diferents violències i les situacions d'exclusió residencial es **retroalimenten**, o així sembla que es mostra en el relat de les entrevistades. Hem parat esment a la diversitat de manifestacions de violència que han anat sofrint al llarg de les seves vides: violències físiques, psicològiques, econòmiques, sexuals; i així com en la diversitat d'aquestes experiències, des de la violència exercida per desconeguts, pel seu entorn més pròxim (amistats, familiars) i, fins i tot, per les seves pròpies parelles.

Sense cap dubte, aquesta violència col·loca les dones en condicions de vulnerabilitat i, alhora, la vulnerabilitat les exposa a la violència de manera important.

Els resultats exposats ens demostren que la violència està molt present en la vida de les dones que estan en situacions d'exclusió residencial, però cal aprofundir en el perquè d'aquesta relació, que **no és unidireccional**. Això significa que **la violència pot causar exclusió residencial; però també l'exclusió residencial pot generar situacions de violència**.

Per començar, la violència pot ser la causa per la qual algunes dones, sovint des de la seva infància, són institucionalitzades, de manera que des de molt petites comencen a centres de protecció o de reforma, sense pertànyer a cap llar. Però no tota institucionalització, com és obvi, comença a la infància. La violència és, de fet, un dels principals motius pel qual moltes dones adultes abandonen casa seva. Així, d'una banda, observam que la **violència pot ser el desencadenant** perquè les dones acabin tenint dificultats per a mantenir-se en una llar o perquè abandonin el que tenen; bé per violències familiars, de l'entorn o de la pròpia parella. De fet, aquest estudi identifica com les relacions de parella han suposat un desencadenant en moltes dones per a perdre l'estabilitat residencial, especialment quan es tractava de posar-se fora de perill.

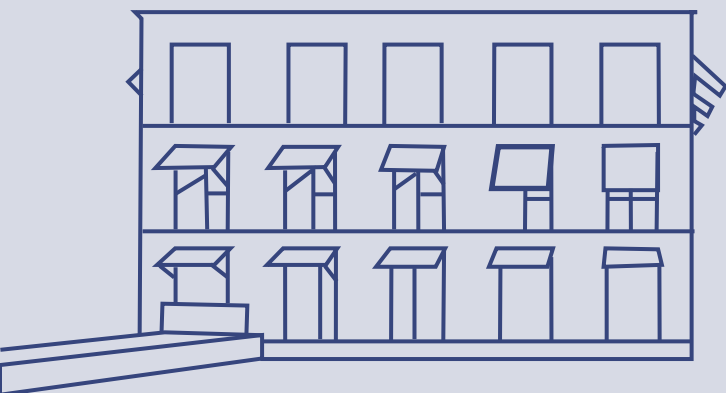
Ara bé, fora de casa, fugint del perill dins la llar, moltes dones han trobat també diverses formes de violència contra elles, ja que l'exclusió residencial pot agreujar i, fins i tot, desencadenar la violència. No cal dir que el carrer, per descomptat, és un espai on les dones presenten una terrible vulneració dels seus drets i una gran exposició a la violència. Però tot i que el lloc on les dones viuen és determinant perquè estiguin protegides, els espais que donen resposta a l'exclusió residencial poden ser espais en els quals sofreixen violència, especialment els centres d'acollida mixtos i dirigits a persones en situació de vulnerabilitat greu. A vegades, les dones sofreixen violència per part de parelles amb les quals

estableixen relacions en els mateixos centres residencials; altres vegades, pels seus companys en aquests centres; fins i tot podem considerar que són víctimes de violències institucionals. La resposta institucional i residencial a les dones pot convertir-se en un detonant perquè tornin als contextos violents i, encara, es plantegin tornar a conviure amb les seves parelles violentes.

Si bé cal assenyalar que les dones, pel fet de ser dones, són vulnerables a sofrir violències de tota mena, els resultats ens mostren que com més gran és la vulnerabilitat d'una dona, més augmenta la possibilitat d'estar exposada a violència. De la mateixa manera,

a més exposicions a la violència, més situacions de vulnerabilitat. Com a factors de vulnerabilitat o de desprotecció es destaca, en primer lloc, l'impacte de la maternitat en les participants. En la primera fase d'aquest estudi ja es detecta la importància de la qüestió; no obstant això, en aquesta fase es magnifica l'efecte que té en la vida de les dones. La maternitat fa que les dones prioritzin els seus fills i filles per sobre de les seves pròpies preferències i necessitats i, al seu torn, ser mares les col·loca en situacions molt complexes, ja que a vegades els seus agressors són els pares d'aquests fills i filles. Així, es remarca com **la maternitat sempre és un tema present** en les dones que són mares, encarregades de la cura, i des de tres vessants diferents: com a factor de vulnerabilitat, com a factor de desprotecció cap a altres vulnerabilitats, però també com a factor de canvi en les relacions de violència.

Pel que fa a la resta de factors detectats, **la trajectòria migrant, la violència masclista, els processos d'institucionalitza-**

ció—bé en la infància o bé allargats en el temps— i la **transversalitat de la manca de capital social**, de xarxa social o familiar; es corroboren com a factors claus de vulnerabilitat, ja detectats a través de la veu de l'equip professional. A través d'aquest estudi es complementen amb la rellevància de **l'estructura familiar, l'estructura econòmica domèstica, una emancipació primerenca, la salut mental i física i el consum actiu**.

Aquests tres últims factors esdevenen alhora conseqüències de les vivències de violència masclista i de la situació d'exclusió residencial. És a dir, que les situacions de violència i les complicacions per accedir o mantenir la casa desencadenen tota mena de malestars que malmeten la salut de les dones (física i psicològica) i, sovint, empenyen al consum, que alhora agreuja els malestars.

Des de l'anàlisi d'aquest punt, es conclou que la qualitat dels serveis d'atenció disponibles per les dones víctimes de violència masclista i en situació de sensellarisme disminueix a mesura que augmenten els factors de discriminació que les interseccionen. És a dir, a major normalització de la persona, més qualitat del recurs que les atén i, per tant, més probabilitat de recuperació i integració social. Una de les conclusions més greus és que s'arriba a un punt de desaparició de recursos disponibles quan les dones estan interseccionades per múltiples desigualtats.

Es provoca, d'aquesta manera, **una vulneració de les obligacions assolides legalment en matèria de protecció i atenció** a totes les dones víctimes de violència masclista, en els textos legislatius autonòmics (*Llei 12/2006, de 20 de setembre, per a la dona*; i *Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes*), estatals (*Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la Violència de Gènere*; i *Llei orgànica 10/2022, de 6 de setembre, de garantia integral de la llibertat sexual*) i internacionals (*Instrument de ratificació del Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra la dona i la violència domèstica, fet a Istanbul l'11 de maig del 2011*). Existeix, doncs, una pèrdua de drets per a les dones que són víctimes i alhora són consumidores, o migrants, o tenen salut mental no compensada, a qui se'ls impedeix l'accés als serveis d'atenció i recuperació. Aquests altres condicionants passen per davant del fet de ser víctima de violència, que queda en segon lloc i s'invisibilitza.

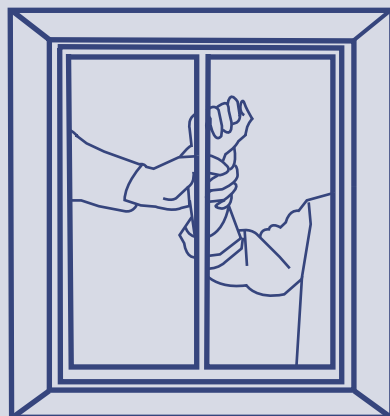
Amés, hi ha molt desconeixement dels drets que tenen les dones pel fet de ser víctimes de violència. Moltes vegades la informació no arriba completa i les dones no la coneixen. Alhora, passa amb més freqüència del que seria desitjable que no és fàcil demostrar que una és víctima de violència, cosa que incapacita a l'hora d'exercir els drets vinculats a la situació. A conseqüència, es vulnera el dret de les víctimes a ser ateses de manera integral. Per aquesta raó, és tan important una llei que reculli l'àmplia realitat de la violència masclista.

Una altra de les conclusions centrals de la fase anterior que també es corrobora en aquesta fase és que, efectivament, **si l'accés i el manteniment de l'habitatge estigués garantit a les Illes Balears, gran part dels problemes que tenen les víctimes de violència masclista i de gènere i les persones en situació de sensellarisme i d'exclusió residencial haurien estat resolts.** Les múltiples barreres d'accés i de manteniment de l'habitatge són la principal causa de les diverses formes d'exclusió residencial i de sensellarisme; però, a la

vegada, esdevenen una de les principals dificultats per a la intervenció amb les dones en relació amb la seva recuperació i reinserció. **Aquestes múltiples barreres en el mercat de l'habitatge causen una coagulació dels recursos existents per a les víctimes que, després de finalitzar el seu procés de recuperació, no poden accedir a un habitatge normalitzat.** A més, insistim, fan falta recursos especialitzats per als diferents perfils existents, atès que la manca de recursos residencials adequats per atendre les dones en situacions de violència masclista o sensellarisme contribueix a una no cobertura d'atenció i a la sobresaturació del sistema.

Així mateix, tal com hem vist a partir del relat de les dones, no hi ha una bona **adaptació dels recursos a la seva vida.** Les dones en

en centres temporals manifesten veure's confrontades amb res restriccions a la seva llibertat i a les activitats quotidianes, i es queixen sovint sobre la manca d'intimitat i les dificultats per satisfer les seves necessitats bàsiques. Es posa en relleu que moltes vegades es genera una desafecció amb els programes d'atenció a la violència de gènere i masclista (importantíssims pel que fa a l'empoderament de les dones i prevenció de la violència) i cap als recursos residencials per a víctimes, ja que marquen pautes inassolibles en determinats moments, imposen uns horaris no adaptats a la vida i a les seves necessitats del moment i perquè despleguen activitats que no volen fer les dones, entre d'altres.

Per exemple, si bé els recursos que incideixen en l'educació afectivosexual de les dones treballen aspectes fonamentals en la recuperació després de situacions de violència (sobretot de cara a reconèixer diferents formes de violència masclista i empoderar-se), a vegades hi ha un cert desfasament entre el moment en què es pretén abordar aquestes qüestions i les qüestions que les dones senten com a prioritàries; com per exemple, trobar una llar, una feina, aconseguir autonomia econòmica, etc. Aquest n'és un exemple, però en l'estudi s'han abordat altres situacions que evidencien que molts d'aquests recursos no s'adapten a la vida de les dones. Es conclou amb el que es va recollir a l'informe anterior respecte del que deien els equips professionals: **és necessari posar damunt la taula maneres d'intervenció adaptades a les casuístiques i demandes de les dones, respectar les condicions humanes de les persones que són ateses i que vetllin, a més, per les necessitats del col·lectiu de dones en situació de sensellarisme i d'exclusió residencial, així com adaptar els recursos a la vida de les dones i no a l'inrevés.** Una atenció psicosocial adequada pot marcar una gran diferència en la seva trajectòria de vida i de benestar mental i emocional.

Llavors, davant la violència de gènere i masclista i també enfront del sensellarisme i l'exclusió residencial, les dones despleguen tots els recursos que tenen al seu abast; alguns dels quals, formals (serveis socials, programes d'atenció, entitats assistencials, institucions...); i d'altres, informals, els quals es posen en marxa, molt sovint i com ja es va veure a l'informe anterior, de manera individual, des del marge i en resposta a **l'absència de recursos suficients o amb criteris d'exclusió** que desemboquen en una incapacitat per intervenir en les dones que no compleixen els requisits per ser ateses.

Els cossos de seguretat i el poder judicial són dos elements clau en la vida de les entrevistades, per la seva història de violència o de situació de sense llar. Tot i que pel que fa als primers les dones tenen cap a ells una visió positiva i són vists, sovint, com herois; el cert és que això no és igual per a totes les dones. Així, com més eixos de desigualtat presenta una persona, més infreqüent és aquest relat sobre la bona visió dels cossos policials. Ara

relat compartit per una immensa majoria de dones, si no totes. Una enorme part d'aquests relats negatius sobre els jutjats té a veure amb la manca de formació en perspectiva de gènere i interseccional dels jutges i les jutgesses, amb el racisme institucional percebut i amb la mateixa dinàmica d'acusament i defensa que implica el procés judicial, especialment quan es tracta de casos de violència masclista o de gènere, però també en els casos de sentències de desnonament.

Cal no perdre de vista **la vulnerabilitat més gran i la pobresa que pateixen les dones**, que viuen més de lloguer que els homes, que tenen més problemes relacionats amb l'habitatge, tant pel que fa al seu accés com al seu manteniment, i que travessen més dificultats per arribar a final de mes. Val a dir que les dades del Consejo General del Poder Judicial no estan disgregades per sexe (ni tampoc per altres factors sociodemogràfics interessants, ni s'encreuen amb altres situacions, com el fet de ser víctimes de violència), cosa que dificulta fer una radiografia fidel de la realitat més enllà dels supòsits. Per tant, **disposar de dades més detallades**

ajudaria molt a entendre qui està patint els desnonaments, poder conèixer profundament aquesta realitat i incidir-hi.

La percepció negativa dels cossos de seguretat i del poder judicial com a eines necessàries davant la violència contra les dones (que senten, molt sovint, que denunciar no serveix de res i que, fins i tot, manifesten que somien de fer-se enrere en la seva decisió), evidencia una falla brutal del sistema perquè les dones trien posar-se en risc per tal d'evitar contactar amb la policia i desplegar un procés judicial al qual no volen o no poden enfrontar-se, especialment pels costos emocionals, més enllà dels econòmics, que moltes vegades no poden assumir.

Amb tot, la inadaptació dels recursos, les dificultats enfrontades per demostrar ser víctimes, la desafecció que generen segons quins programes, la saturació i manca d'adaptació dels recursos, la percepció d'inutilitat del mecanisme policial i judicial, etc. Totes aquestes qüestions fan que les dones se cerquin la vida pel seu compte a l'informe anterior: i ho fan, normalment, d'acord amb

el que recull la literatura i que es corrobora respecte al que varen dir les professionals, recorren a la xarxa. Sovint aquesta xarxa esdevé feble, limitada i sense formació per atendre segons quines demandes, però també es converteix en una possible font de violència, i això cal no oblidar-ho perquè les dones s'exposen de nou. És important tenir present que les famílies i les amistats, a voltes, no poden acollir les dones amb les seves filles o fills i mascotes, perquè no tenen espai. És factible tenir lloc a casa aliena durant un temps, però aquesta pot ser una solució temporal no definitiva. La solució, de cap manera, pot ser l'amuntegament, i aquesta és una qüestió que ha de subratllar-se perquè s'estaria donant una resposta (del tot poc adient) a una situació d'exclusió residencial amb més exclusió residencial, que implicaria més persones. Cal subratllar de manera contundent que, d'acord amb la literatura existent, una llar implica la dimensió física (la casa); la dimensió legal (la tinença); i també la dimensió social (poder desenvolupar dins la casa les relacions socials que es vulguin).

Si alguna d'aquestes comes està malmesa en l'alternativa habitacional, ens trobam davant d'un cas d'exclusió residencial.

Com s'ha vist, altres estratègies, entre les quals destaquen la prostitució, el treball com internes, el fet de conformar parelles que no desitgen i, fins i tot, tornar amb la parella agressora; brinden un sostre a les dones, però de cap manera poden prendre's com una resposta molt manco adient i lliure de violència. El més greu és que moltes vegades aquestes alternatives es posen en marxa després d'haver iniciat un procés de recuperació, abandonat a mig camí; cosa que evidencia, sens dubte, una terrible falla del sistema amb conseqüències greus.

Finalment, cal ressaltar, així mateix, que, tot i que hi ha diferents categories dins la **tipologia ETHOS** que expliquen l'exclusió residencial que pateixen moltes dones (habitatge indigne, sota amenaça de desnonament, insalubres o amb el perill de la violència a casa amb l'agressor, al carrer o a centres residencials), algunes situacions encara no són captades a la categorització europea. Amb aquesta recerca destaquem la necessitat d'afegir les situacions en què es lloga un habitatge de protecció durant un període de temps determinat; de treball de cures intern, que brinden un sostre mentre es doni la relació laboral, però no garanteixen una llar, ni molt manco (i es donen, sovint, amb total vulneració de drets laborals); i també els casos en què una dona exerceix la prostitució des d'un bordell o altres indrets similars, que són, així mateix, la garantia d'un sostre, però mai d'una llar.

La present recerca insisteix que **no podem posar el focus en l'exclusió residencial sense fer-lo amb perspectiva de gènere i interseccional**, ja que les realitats de les dones presenten complexitats que és necessari tenir en compte i sobre les quals cal reflexionar detingudament per tal de poder incidir en la relació existent, palpable i innegable entre la violència masclista i l'exclusió residencial.

6. Propostes de millora

Les propostes següents de millora han estat elaborades a partir del diàleg que elles mateixes han verbalitzat, seguint amb el propòsit d'aquest estudi de recollir la pròpia veu de les dones. Elles exposen les seves necessitats en forma de peticions i propostes fonamentades en l'objectiu de millorar les seves condicions de vida. Moltes d'aquestes s'han anat visibilitzant allarg del text. Les demandes manifestades passen per tots els àmbits analitzats durant l'estudi: el mercat d'habitatge, les ajudes econòmiques i d'habitatge, les condicions dels diferents recursos residencials i els d'atenció a la violència masclista, l'educació sobre violència masclista, l'atenció des dels recursos formals com els jutjats i les forces de seguretat i, finalment, la necessitat de cobertura de les condicions bàsiques per a una vida digna.

Pel que fa al **mercat de l'habitatge**, i d'acord amb les entrevistades, suggereixen mesures governamentals que incentivin el lloguer de propietats buides. Amb la mateixa línia, algunes dones apunten a la necessitat d'espais específics per a les dones, com la construcció d'edificis o recursos residencials per a elles. Consideren que les institucions han de tenir en consideració les diverses situacions de vulnerabilitat a les quals les dones i les seves famílies es poden enfrontar, per tal

de facilitar l'accés d'aquestes a l'habitatge. Aquestes situacions particulars, a més de ser de víctima de violència masclista o de gènere, també poden ser de dones que estiguin en procés de divorci, o bé que tinguin fills i filles a càrrec en solitari. Tal com es recull a la primera fase d'aquest estudi i en la línia de les necessitats verbalitzades, les propostes han d'anar orientades al disseny de polítiques públiques transversals encaminades a la provisió d'un habitatge accessible: a la intervenció sobre el cost, ajustat a la capacitat socioeconòmica real, i sobre totes les altres barreres que n'impedeixen l'entrada; a més de procurar, des de les polítiques d'igualtat d'oportunitats, un sistema que reconegui les necessitats específiques de les dones quan estan en alguna de les casuístiques comentades anteriorment. Així, és imprescindible garantir un accés a l'habitatge i una capacitat pel seu manteniment per reduir la magnitud d'aquesta problemàtica i evitar la cronificació de les dones en exclusió residencial i víctimes de violència, així com per reduir la saturació i coagulació als recursos residencials existents. Però també, per evitar la sobreexposició a la violència que pateixen quan estan en situació de sensellarisme o exclusió residencial i avançar, així, cap a vides lliures de violència.

Altres demandes estan relacionades amb la necessitat manifesta de les **ajudes econòmiques** per poder tirar endavant, però amb les dificultats existents per accedir-hi. Les entrevistades destaquen la necessitat de comprendre les situacions específiques que les travessen, com ara el seu estat civil; la seva situació d'exclusió residencial; els seus fills i filles a càrrec; i la seva situació de violència. Aquesta demanda pròpia està relacionada amb la necessitat d'adaptar les polítiques, les ajudes i els recursos a les necessitats reals de la població a qui van dirigides —en aquest cas, les dones en la triple, quarta o cinquena *invisibilitat*. I, així, entendre des dels poders públics els efectes intrínsecs a la situació en si mateixa: possibles malestars mentals i possible consum actiu, i evitar l'externalitat que per aquestes mateixes qüestions els programes dissenyats no arribin a ella. Per tant, es reforça la necessitat de continuar amb la introducció de la perspectiva de gènere i interseccional en els estudis del sensellarisme i en les avaluacions de les polítiques públiques per ampliar el coneixement existent i desenvolupar recursos i ajudes més adaptats i amb impacte real cap a la població per la qual es dissenyen.

Com hem vist al llarg de l'estudi, la maternitat emergeix com a factor central de vulnerabilitat, entre altres coses. Es manifesta en la mateixa línia del que s'ha exposat anteriorment la proposta d'ajudar totes les mares soles amb fills i filles a càrrec, impulsar la conciliació laboral i proporcionar ajudes econòmiques, atenent a la seva vulnerabilitat afegida. A causa del gran impacte que la maternitat té en les dones, com hem exposat al llarg de l'estudi, que pot ser un factor de regulació i estabilitat per a elles, però també un factor de vulnerabilitat per trobar un habitatge i sortir de la relació de violència, es valora com a imprescindible l'ampliació dels recursos temporals per a elles i els seus fills i filles. Des d'una visió de

protecció a la infància, aquests espais han de ser amables i han de procurar el menor impacte possible en la salut mental de la infància per tal que tinguin un desenvolupament ple.

Com hem vist al llarg de l'estudi, la maternitat emergeix com a factor central de vulnerabilitat, entre altres coses. Es manifesta en la mateixa línia del que s'ha exposat anteriorment la proposta d'ajudar totes les mares soles amb fills i filles a càrrec, **impulsar la conciliació laboral i proporcionar ajudes econòmiques**, atenent a la seva vulnerabilitat afegida. A causa del gran impacte que la maternitat té en les dones, com hem exposat al llarg de l'estudi, que pot ser un factor de regulació i estabilitat per a elles, però també un factor de vulnerabilitat per trobar un

habitatge i sortir de la relació de violència, es valora com a imprescindible l'ampliació dels recursos temporals per a elles i els seus fills i filles. Des d'una visió de protecció a la infància, aquests espais han de ser amables i han de procurar el menor impacte possible en la salut mental de la infància per tal que tinguin un desenvolupament ple.

Pel que fa a l'**atenció en casos de violència masclista o de gènere**, plantegen la necessitat de millorar la formació d'advocats i jutges en casos de violència de gènere, així com el procés d'actuació en el moment de patir una agressió. Tal com es recull a la primera fase d'aquest estudi, és necessària la formació aplicada en qüestions de gènere de tots els agents socials implicats, així com una revisió dels procediments des de la perspectiva de gènere, interseccional i centrada en la persona. El sistema mateix no pot ser l'obstacle a la denúncia ni a la protecció, ja que, d'aquesta manera, parlem de violència institucional. A més, l'atenció psicosocial a aquestes dones ha d'estar garantida, tal com es preveu en el marc normatiu, i no pot excloure-les, de nou, pels efectes de la mateixa violència i de l'exclusió. És, doncs, necessària una revisió de les metodologies d'intervenció.

Així mateix, les dones que han passat per recursos d'atenció a les violències masclistes també destaquen la **importància d'educar** des d'una edat primerenca, durant tota la infància, en aquest àmbit. Es posa sobre la taula la importància de la prevenció i sensibilització vers les violències masclistes per tal de rompre el cicle de la violència i evitar des de l'inici certes vivències que poden suposar factors desencadenants de l'exclusió.

Una demanda en comú és que els homes que han exercit violència també passin pel procés que han de passar les dones que han patit violència: **un procés terapèutic**, anar a una casa d'acollida, etc. Tal com es recull des de la perspectiva de la transversalitat del gènere, és necessari posar el focus no únicament en les víctimes, sinó també en qui exerceix la violència per tal que siguin ells que deixin d'exercir-la i no únicament elles les que es protegeixen. Relacionat amb la proposta anterior, una major educació afectivosexual per a tothom i una

prevenció també orientada cap a ells, és una necessitat imperant per fer front als nivells de violència masclista existents.

En relació amb els centres d'acollida, la majoria de les demandes de les dones tenen a veure amb la convivència amb homes, en què demanen espais separats o bé centres específics on hi hagi més privacitat, llibertat i seguretat. Tal com s'ha exposat a les conclusions d'aquest estudi, les propostes de millora han d'anar encaminades a una adaptació dels recursos ja existents i dels específics des de la perspectiva de gènere per crear espais segurs i lliures de violència, on les dones puguin tenir el seu procés de recuperació. De nou, aquests espais no poden excloure les dones per les conseqüències mateixes de la violència o de l'exclusió, sinó que és necessari crear recursos específics i adaptar-los per abastir totes les realitats. A la vegada, és fonamental garantir la temporalitat d'aquests recursos a través de programes específics (com Housing Led o Housing First), incentivar la sortida de la situació d'exclusió i evitar, d'aquesta manera, la coagulació dels recursos.

Adaptar els recursos existents des de la perspectiva de gènere i interseccional, i centrats en la dignitat de la persona, és quelcom urgent i necessari per a garantir el dret de totes les dones a una vida lliure de violència. Parlam de: promoure l'accés i el manteniment a l'habitatge; crear recursos específics per les dones de la triple, quàdruple i quíntuple invisibilitat; adaptar les polítiques i ajudes econòmiques als condicionants reals que viuen les dones, i tenir una visió cap a la maternitat des de la seva complexitat. Totes les dones tenen el dret reconegut a una vida lliure de violència masclista, i la llar esdevé una condició necessària per aconseguir-ho.

